

UDK 05:39 (061.12) (497.11)

YU ISSN 0350—0861

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

XXXI

БЕОГРАД
1982.

Г Л А С Н И К

ЭТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

XXXI

1982.

МИРОЛАЗА МАЛЕНЧИК

БЕОГРАД
БРИГАДЕ 1982

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHICAL
INSTITUTE
XXXI

Editor in Chief:

PETAR VLAHOVIĆ, Ph. D.,
University Professor

Editorial Board:

PETAR VLAHOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIĆ, VIDOSAVA STOJANCEVIĆ,
DESANKA NIKOLIĆ, MILKA JOVANOVIĆ, MIROSLAVA MALESEVIĆ

Secretary:

MIROSLAVA MALESEVIĆ

Accepted at the Session of the Scientific Council of the Ethnographical Institute on December 14th 1981

BELGRADE 1982.

YU ISSN 0350—0861

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

XXXI

Уредник:

др ПЕТАР ВЛАХОВИЋ,
професор Универзитета

Редакциони одбор:

ПЕТАР ВЛАХОВИЋ, МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ВИДОСАВА СТОЈАНЧЕВИЋ,
ДЕСАНКА НИКОЛИЋ, МИЛКА ЈОВАНОВИЋ, МИРОСЛАВА МАЛЕШЕВИЋ

Секретар:

МИРОСЛАВА МАЛЕШЕВИЋ

Примљено на седници Научног већа Етнографског института САНУ од 14. децембра 1981.

БЕОГРАД

1982.

ЛЕКТОР:

ЛЕПОСАВА ЖУНИЋ

ПРЕВОД ТЕКСТОВА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК:
АНДРИЈАНА ГОЈКОВИЋ

ИЗДАЈЕ: ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТИРАЖ: 1000 ПРИМЕРАКА

ШТАМПА: ГИРО „ПРОСВЕТА“ — ПОЖАРЕВАЦ, ДРАЖЕ МАРКОВИЋА 25

*Штампано уз учешће средстава Републичке заједнице науке Србије.
Издања Етнографског института САНУ ослобођена су плаћања пореза на промет.*

С А Д Р Ж А Ј

Петар Влаховић, Уз тридесет пету годишњицу рада Етнографског института САНУ	9

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Милосав Лутовац, Заједништво у планинско-брдским областима Црне Горе и Старе Рашке	19
Иван Ковачевић, Етнологија у Простом опису свецелог земљепознања од Георгија Хаџића	27
Десанка Николић, Ка проблему проучавања менталитета у Србији друге половине XIX века с посебним освртом на дело Алимпија Васиљевића (1831 — 1911)	39
Душан Дрљача, Магичне књиге као извор за проучавање етничких процеса	51
Андријана Гојковић, Размишљања о музици Рома	61

ПРИЛОЗИ И ГРАБА

Јован Трифуноски, Слава Марковог манастира	69
Јован Трифуноски, Цинцари у Тетову	75
Гордана Живковић, Помана	79
Бранко Бупурдија, Један пример фолклоризма	87

СЕБАЊА

Петар Влаховић, Уз двадесет пету годишњицу смрти Проф. др Војислава С. Радовановића, директора Етнографског института САНУ	91

ХРОНИКА

Петар Влаховић, Стручнонаучни скупови Етнографског института САНУ у 1982. години	95
Душан Дрљача, Други конгрес међународног удружења за етнологију и фолклор Европе	99
Миљана Радовановић, Симпозијум Улога породице у етнокултурним процесима у социјалистичким условима	107
Зорица Дивац, Слободна трибина о питањима интердисциплинарне научне сарадње у истраживању савремене породице — Смоленице 82	111
Душан Дрљача, Два предавања Проф. др Уте Морман у Београду	113

ПРИКАЗИ

Драгана Антонијевић—Пајић: МИРЧА ЕЛИЈАДЕ, *Ковачи и алкемичари* 115
 Мирослава Малешевић: УВЕ ВЕЗЕЛ, *Миг о матријархату* 117
 Јован Трифуноски: ОЛГА ЗИРОЈЕВИЋ, *Роми на подручју данашње Југо-
 славије у време турске владавине* 120
 Јован Трифуноски: РАДМИЛА КАЈМАКОВИЋ, *Традиционални народни
 обичаји динарског становништва у Површи и Ракитном* 120
 Драгана Антонијевић—Пајић: *Objets et mondes, Tome 20 et 21* 121
 Душан Дрљача; *Етнографија Јужних Славена у Мађарској, св. 4 и 5* . 124

БИБЛИОГРАФИЈА

Александар Јанковић: *Библиографија издања Етнографског института и
 радова објављених у њима у периоду 1977—1981. г.* 127

Bulletin of the Ethnographical Institute, vol. XXXI, Belgrade, 1982.

CONTENTS

- Petar Vlahović, *Thirty-Five Years of Activity of the Ethnographical Institute of The Serbian Academy of Sciences and Arts* 9

ESSEYS AND ARTICLES

- Milislav Lutovac, *Collective Relations in Mountainous Regions of Montenegro and Stara Raška* 19
- Ivan Kovačević, *Ethnology in the Book »Prosti opis svecelog zemljepoznaja« by Georgije Hadžić* 27
- Desanka Nikolić, *To the problem of the Study of Mentality in Serbia in the Second Half of the XIX Century (Special Review of the Work of Alimpije Vasiljević)* 39
- Dušan Drljača, *Record Books as a Source of Data for the Study of Ethnic Processes* 51
- Andrijana Gojković, *Reflections on Gipsy Music* 61

MISCELLANEOUS MATERIAL

- Jovan Trifunoski, *Feast-Day of Marko's Monastery* 69
- Jovan Trifunoski, *Tzintzars at Tetovo* 75
- Gordana Živković, *Funeral Feast* 79
- Branko Čupurdija, *A Case of Folklorism* 87

IN MEMORIAM

- Petar Vlahović, *Twenty-Fifth Anniversary of the Death of Professor dr Vojslav S. Radovanović, Director of the Ethnographical Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts* 91

CHRONICLE

- Petar Vlahović, *Professional and Scientific Meetings of the Ethnographical Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, in 1982.* 95
- Dušan Drljača, *Second Congress of the European Society of Ethnology and Folklore* 99
- Miljana Radovanović, *Symposium on the Role of Family in Ethnocultural Processes in Socialistic Conditions* 107
- Zorica Divac, *Free Speaker's Platform on Problems of Inter-Disciplinary Scientific Collaboration in the Study of Modern Family-Smolence* 82 111
- Dušan Drljača, *Two Lectures of Prof. dr Ute Morman in Belgrade* 113

SURVEY

Dragana Antonijević—Pajić: *Mircea Eliade, Blacksmiths and Alchemists* . . . 115
 Miroslava Malešević: *Uwe Vesel, The Myth on Matriarchate* . . . 117
 Jovan Trifunoski: *Olga Zirojević, Gypsies within Present Yugoslavia during the Turkish Rule* . . . 120
 Jovan Trifunoski, Radmila Kajmaković, *Traditional Folk Customs of Dinaric Population in Regions of Površi and Rakitno* . . . 120
 Dragana Antonijević—Pajić: *Objets et mondes, tome 20 et 21* . . . 121
 Dušan Drljača: *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj, sv. 4 i 5.* . . . 124

BIBLIOGRAPHY

Aleksandar Janković: *Bibliography of Publications of the Ethnographical Institute and Articles Published in them in the Period 1977—1981.* . . . 127

ESSAYS AND ARTICLES

128
 129
 130
 131
 132

MISCELLANEOUS

133
 134
 135
 136

IN MEMORIAM

137

CHRONICLE

138
 139
 140
 141
 142

Петар Влаховић

УЗ ТРИДЕСЕТ ПЕТУ ГОДИШЊИЦУ РАДА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ

I

Колектив Етнографског института донео је одлуку да радно обележи три и по деценије постојања ове установе. Сматрало се да ће то бити најкориснији прилог етнологији као науци и институцији у којој се она негује. Ради тога израђен је одговарајући програм, чија је реализација отпочела половином јуна 1982. године. Свечано су уручени зборници радова ЕИ САНУ посвећени заслужним сарадницима. У обележавању јубилеја сврстава се и скуп, одржан октобра 1982, сарадника Етнографског института САНУ и Одељења за етнологију Филозофског факултета у Београду, са уваженим сарадницима Катедре за етнологију Универзитета „Адам Мицкијевич“ у Познању (НР Пољска). Реч је о проучавању *Традицијске културе у савременом животу сеоске породице* и сусретима који су отпочели у Пољској 1981. године. Део јубилеја чини и циклус предавања на пленарним састанцима Института, који је почео 20. октобра 1982. године, на дан годишњице ослобођења Београда. Ова предавања ће се, као што је било уобичајено и као што се из програма види, одржавати сваке среде до краја јануара, и од средине фебруара до јуна 1983. године. За то време појавиће се јубиларни зборник радова ЕИ САНУ, јубиларни гласник ЕИ САНУ, књиге посебних издања ЕИ САНУ, као и неке друге публикације у којима се обрађују теме значајне за нашу етнологију и њено место у развоју етнолошке науке.

Програм обележавања јубилеја, као што се види, веома је конкретан и, чини се, најбоље одговара Етнографском институту САНУ као установи која је организована с циљем да негује науку о народу и тиме доприноси бољем упознавању нашег и општег народног стваралаштва, живота, обичаја и осталих људских манифестација које су текле и теку у времену и простору. Део ове манифестације је и веома сажет осврт на настанак Института, садржај његовог рада и перспективу даљег развоја. Као извори за то коришћени су: публикације Института, реферати поводом прославе двадесет пете годишњице рада и развитка ЕИ САНУ (1947 — 1972), планови рада и извештаји Института у периоду који је потом следио. Ослањало се при том и на сопствено непосредно праћење рада Института од 1948. године.

II

1. Организација Института

Припреме за формирање Етнографског института САНУ отпочеле су октобра 1945. године, само неколико месеци после ослобођења земље и победе наше социјалистичке револуције. Иницијативу за то, како се у материјалима каже (Гласник ЕИ САНУ I) дао је Александар Белић, тадашњи председник САНУ, а у реферату је то образложио професор др Војислав Радовановић, дописни члан Српске академије наука. После тога урађен је Статут Института и обављене су друге припреме неопходне за почетак рада једне установе. На основу елабората и Одлука Српске академије наука, Комитет за научне установе, 10. јуна 1947. године, поставио је за директора Етнографског института дописног члана САНУ др Војислава Радовановића, професора антропогеографије на Универзитету у Београду. Овај датум, 10. јуни 1947, сматра се почетком рада Института. Убрзо затим, 5. јула 1947. године, одговарајући надлежни органи из управних институција и Српске академије наука именовали су прве хонорарне сараднике Института. Међу њима су: Александар Белић, Петар Јовановић, Душан Недељковић, Боривоје Дробњаковић, Александар Дероко, Бранислав Којић, Љубица и Даница Јанковић и други научни радници из области етнологије, фолклористике и антропогеографије.

Први стални сарадници у Институту постављени су касније: Петар Ж. Петровић 30. августа а Радослав Љ. Павловић 9. септембра 1947. године. Крајем исте године, за секретара Института постављена је Даринка Зечевић, истодобно са Олгом Бенсон, фолклорно-етнографским сликаром. Институт је 20. септембра 1947. године смештен у згради САНУ, на III спрату, са улазом из Јакшићеве улице бр. 2. У тим просторијама ова научна институција се и данас налази, с тим што се у њу улази из Кнез Михајлове улице бр. 35.

Усвајањем Статута, постављањем директора (10. јуна 1947), затим секретара, хонорарних и сталних сарадника и смештањем у зграду Српске академије наука, 20. септембра 1947. године, Етнографски институт САНУ коначно је консолидован као установа за проучавање народа и рад на науци о народу, у најширем смислу тих речи. Током 1949. и 1950. године постављено је још неколико спољних сарадника не само из Србије него и из других република и тадашње АП Војводине (Скопље, Цетиње, Нови Сад). Поклонима и куповином до 1950. године, основана је и Библиотека Института. Тиме је, коначно, Институт уобличен у научну установу у оквиру Српске академије наука.

Институт је од почетка имао статус централне етнолошке научне установе у Србији, са задатком „да организује систематско и планско проучавање насеља и порекла становништва, народног живота и обичаја, као и фолклора у нашој земљи и наших народа ван Југославије“ — каже се у Статуту из 1947. године. Дакле, циљ је био да се проучава етногенеза становништва у Србији, затим еволуција насеља и развој народне културе, на основу теренских истраживања и уз помоћ сред-

них научних дисциплина, на чему је Институт озбиљно радио и много урадио.

У организационом погледу Институт је од оснивања имао антропогеографско, етнолошко и фолклорно одељење. У оквиру антропологеографског одељења још 1950. основан је Одсек за народну архитектуру, а 1953. године — Одсек за социологију насеља, чији је задатак био „да кроз етапе наше социјалистичке изградње проучава друштво у сеоским и градским срединама”. Међутим, ова подела на одељења и одсеке, односно секције, није се могла никада целовито остварити због недостатка простора и стручног кадра. Стручњаци који су могли обављати поменуте послове налазили су се на другим дужностима. У жељи да се недостатак ублажи, још 1947. изабрана су четири студента стипендиста (два на етнолошкој и два на географској групи). То је, међутим, био дуг пут развоја, јер и после осам година рада, уосталом приближно као и данас, Институт је имао само три научна сарадника а уз њих седам асистената. Усавршавањем подмлатка и примањем нових сарадника повећао се број сталних научних и стручних сарадника, али у недовољној мери, јер се кадар осипао (прелазак у музеје, сродне институте, у Завод за издавање уџбеника, Катедру за етнологију, у редакције листова). Данас Институт има два научна саветника, два виша научна сарадника, два стручна саветника, једног асистента са магистратуром, четири асистента, једног асистента приправника и једног библиотекара. У администрацији ради секретар, шеф рачуноводства и помоћни службеник. Уз то, импозантан је број спољних сарадника (више од 30). Сви ти сарадници — стални и спољни — раде у оквиру тематских опредељења на проучавању непроучених области Србије (и Југославије), проучавању исељеништва из Србије (и Југославије), на изради српског етнолошког речника и на главном пројекту *Етничке и етнолошке карактеристике становништва Србије*, раздељеном у 16 тематских целина.

Дакле, као што се види, у организационом смислу Институт је прошао неколико етапа а сваку од њих пратили су одговарајући мањи или већи потреси. Данас је то установа са самосталним финансирањем, само формално везана са САНУ, оснивачким статусом. Институт, међутим, и даље одржава најбоље односе са својим суоснивачем Српском академијом наука, преко Одељења друштвених наука САНУ и других академијиних радних јединица.

2. Садржај рада

Садржај рада Етнографског института САНУ прилагођаван је научним и друштвеним потребама одређеног времена и проистакао је из тога. Већ од оснивања, радило се на проучавању становништва, насеља, живота и обичаја народних, народног стваралаштва, као и на другим проблемима од значаја за науку о народу.

Током 1958. године Институт се опредељује за етнолошко, антропогеографско и економско-социолошко проучавање народног живота, народног стваралаштва, насеља и порекла становништва у историјској ретроспективи, водећи посебно рачуна о утицају убрзане индустрија-

лизације и урбанизације које су последица изградње социјалистичких друштвених односа, што је такође утицало на промене у народном животу. Осим на овим задацима, у Институту се у то време радило и на проучавању негативних навика и обичаја „ради њиховог искорењивања“, а посебно на „уознавању јавности“ у земљи и иностранству „с културним тековинама наших народа“. Институт је овај задатак обављао кроз публикације које су припремане и објављиване као институтска издања. Сабрана је и обрађена богата грађа из народног живота. Само током четири године (1949 — 1952), под руководством академика Д. Недељковића, у оквиру анкетног пресека сабрано је више од 20.000 народних песама, као и већи број прилога из нашег усменог народног стваралаштва, што представља драгоцен фонд за научне анализе и даље студије. У то време, као и касније, радило се веома озбиљно на монографском проучавању етнографски непроучених области Србије и Југославије у целини. Уз то, јављале су се „расправе које се баве методолошким и теоријским проблемима савремене етнологије, студије и комплексни радови на проучавањима насеља и становништва у условима развоја индустријализације и урбанизације у нашој земљи, затим некадашњих и данашњих карактеристика друштвеног живота и културе наших људи“. Осим монографија и проблема о којима је било помена рађене су многе студије с темама из области народне архитектуре, народне ношње и народне медицине, све засноване на грађи прикупљеној непосредним теренским истраживањима“. Поред тога, више са антропогеографског становишта, радило се на „изради монографија о насељима и пореклу становништва у појединим областима Србије, монографским проучавањима градских и сеоских насеља у Србији, проучавањима савремених миграција у областима и местима убрзаног индустријског развоја“. Током шездесетих година радило се на синтези *Народи Југославије*, а од 1966. приступило се проучавању Словака, Русина, Украјинаца и Цигана (Рома), као и Срба у Румунији. Држани су и симпозијуми о појединим питањима (о Русинима, Словацима, Ромима, променама у народном животу у условима социјалистичког друштвеног развоја, променама у народној култури и др. и у нашој земљи и у Пољској).

Од 1971. до 1980. године Институт је усредсредео пажњу на неколико крупнијих пројеката. Реч је о изради пројеката који су уговорени са Републичком заједницом науке Србије, и то: *Стално праћење промена у народној култури*, *Проучавање и испитивање насеља угроженних великим јавним радовима* (Бердап, Расина, пруга Београд — Бар и друга) и *Монографије етнолошки непроучених области Србије*.

Систематско проучавање савремених етнолошких појава, на основу анкетног пресека и другог материјала у 26 одабраних пунктова у свим регионима Србије, као и истраживања неколико насеља изложених потпуном или делимичном измештању, затим проучавања у Расини и дуж пруге Београд — Бар, у подручју ХЕ „Бердап I“ и „Бердап II“ дали су одређене, већ објављене резултате. Даља етапа овог рада била је праћење промена у народном животу у пет приградских зона великих индустријских центара (Београд, Лесковац, Нови Пазар, Пирот, Крушевац).

Монографије комплексног типа, надамо се, и даље остају један од важнијих задатака ЕИ САНУ, као и српске етнологије у целини, мада су у последње време резултати рада на овом значајном послу веома скромни. Срећује се грађа и очекују се резултати о Лужници, Буџаку, Заглавку, Шабачкој посавини, Поцерини, Тамнави, Мачви, Златиборској површи, Доњем Драгачеву, Ариљској Моравици, Топлици, Кључу и Хо-мољу. То је дуг сарадника по плановима до 1981. године, па се на завршетку ових послова мање-више интензивно ради. Урађена је, што овде с поносом истичемо, монографија Бачког Доброт Поља, односно студија о горштацима у равници (руководилац академик О. Благоје-вић). Сабрана је грађа, па делимично и публикована (П. Влаховић), о основним одредницама српског етноса у етничком, културно-историј-ском, просторном и демографском развоју. Интензивно се ради на Српском етнолошком речнику и проучавању исељеништва из Србије. Током 1979. године отпочела су етнолошка проучавања Бердапа II (у заједници са Етнографским музејем и етнологима сарадницима са те-рећа), која су до данас дала веома занимљиве резултате. Од 1980. го-дине Институт интензивно ради на проучавању југозападне Србије (ти-товљужички регион) у оквиру већег пројекта *Етничке и етнолошке ка-рактеристике становништва Србије*, затим на теми *Етнолошко проуча-вање исељеништва из Србије* и довршава *Српски етнолошки речник*. Све то се најбоље види из публикација ове установе у којима су објав-љени први резултати. Због тога се овом приликом не треба опширније задржавати на овим проблемима (тим пре што је реч о сумарном и нај-уопштенијем свођењу резултата).

Довољно је указано на садржај рада Института који прате још пленарне седнице, стручни састанци, усавршавање у струци, повезивање са свим етнолошким установама и организацијама у земљи, и многим таквим установама у иностранству, учешћа на стручним и научним ску-повима у земљи и иностранству, издавачка делатност, размене публи-кација, подизање и окупљање научног кадра и друго.

Осим истраживачком раду, Институт је озбиљну пажњу, нарочито од седамдесетих година, посветио издавачкој делатности. До прославе двадесет пете годишњице Института штампано је пет књига Зборника, 20 књига (односно 11 свезака) Гласника, 13 књига посебних издања и 2 свеске повремених издања, затим Зборник радова о Русинима и Збор-ник радова о Словацима. Међутим, од тог времена до данас (за 10 го-дина) изашло је још 8 књига Зборника, 10 књига Гласника, 11 књига посебних издања и 2 свеске посебних издања на страним језицима. То је оно што овај мали колектив с поносом оставља у наслеђе науци о народу у протекле три и по деценије свог постојања, заједно са нешто разгранатијом сарадњом на унутрашњем и међународном плану.

У овом тренутку кад се, макар и укратко, присећамо пута који је прешла ова институција, неопходно је, поготову када је реч о садр-жају рада, скренути пажњу на још неке моменте. Сваку установу, па и Етнографски институт САНУ, сачињавају сарадници који су допри-нели њеном организовању, опстанку, развоју, успесима и широј струч-ној, научној и друштвеној афирмацији.

Од 1947. године, када је формиран као један од института САНУ, Етнографски институт је прошао кроз неколико фаза развоја које су релативно лако уочљиве. У току једне деценије (1947 — 1957), под руководством проф. В. Радовановића, Институт је окупио велики број сарадника, који су проучавали и расветљавали многа значајна питања из нашег културног наслеђа и ондашње савремене друштвене стварности. Руководиоци и координатори у појединим научним областима били су, поред В. Радовановића, истакнути етнологзи: Боривоје Дробњаковић, Миленко Филиповић, Петар Ж. Петровић, Радослав Љ. Павловић и други хонорарни и стални сарадници, чије расправе у институтским и другим публикацијама сведоче о ентузијазму, заносу и љубави с којима се радило на науци.

Широко постављени оквири истраживања у првој деценији рада Института попуњавани су и под руководством Боривоја Дробњаковића када се, на жалост кратко, у раздобљу од 1957. до 1961. налазио на челу ове установе. За то време окупљали су се сарадници, саопштавали резултате истраживања на радним и пленарним састанцима, објављивани су резултати у гласницима, зборницима и посебним издањима Института.

У раздобљу од 1961. до 1969. године, под руководством Мирка Барјактаровића, издавачка делатност Института била је смањена, тако да су се појављивали и петобројеви Гласника (XI — XV), 1969. уредник Д. Недељковић), што не значи да се није радило на појединим значајним пројектима и публикацијама, као што је, на пример, Зборник радова 3 и *Народи Југославије* (Посебна издања 13). У то време Институт је, ипак, рекло би се, био у одређеној кризи, која је претила његовом дефинитивном затварању.

Од 1969. до 1971, када се на челу Института налазио академик Бранислав Којић, као и у периоду од 1971. до 1973. под руководством академика А. Урошевића, Институт је лагано излазио из кризе у коју је био запао. Затим се Институт даље успешно стабилизује од 1974. до 1978. под руководством проф. др Милорада Васовића, који такође има великих заслуга за рад ове установе.

Од 1978. наомамо (директор П. Влаховић) Институт је наставио рад на завршавању започетих пројеката и усмерио истраживачки рад на проучавање етничких и етнологских карактеристика становништва Србије, проучавање иселјеништва из Србије, рад на Српском етнологском речнику, првом те врсте у нас, и другим проблемима савремене етнологске науке. Од 1978. године осетио се и изврстан напредак у издавачкој делатности, у успостављању веза Института са сродним установама у земљи и иностранству, у пријему приправника, окупљању већег броја спољних сарадника и слично. Уз раније публикације, покренута је нова едисија, коју Институт издаје на страним језицима.

Од 1979. године Институт је увео и једну новину, а то је трајније чување успомена и обележавање одређених датума из живота појединих сарадника Института. Обележена је двадесетогодишњица од смрти Боривоја Дробњаковића (1981) и двадесетпетогодишњица од смрти Војислава Радовановића (1982). Али, Институт није заборавио ни заслужне

сараднике, који су, сарађујући са Институтом од његовог оснивања, доприносили сопственом и институтском развоју, а који и сада доприносе његовом раду. Због тога је пет књига Зборника (9, 10, 11, 12 и 13 — уредник П. Влаховић) посвећено сарадницима Института, истакнутим научним радницима.

Током 1979. уручен је Зборник бр. 9 једном од оснивача Института, прегаоцу на сакупљању усменог народног стваралаштва, академику Душану Недељковићу, поводом осамдесете годишњице живота и шездесете годишњице научног рада. У Зборнику су објављене студије о променама у народном животу у селима у околини Београда, о Јању у Босни, о везама јужнословенског и мађарског усменог стваралаштва и друго. Зборник бр. 10, са резултатима истраживања промена у 26 пунктова у Србији, посвећен је и уручен иницијатору тог пројекта академику Браниславу Којићу, поводом осамдесете годишњице живота и педесете годишњице научног рада. Институт је 28. јуна 1982. године, истина скромно, обележио јубилеј још тројице сарадника који са Институтом сарађују од оснивања и уручио им зборнике који су им посвећени, са садржајима из домена њиховог научног интересовања. Зборник бр. 11, посвећан је академику Атанасију Урошевићу поводом осамдесете годишњице живота и педесет пете годишњице научног рада. Реч је о радовима претежно из историјске етнологије, односно етничке историје. Зборник радова бр. 12 посвећен је академику Милисаву Луговцу, поводом осамдесете годишњице живота и педесет пете годишњице научног рада. У овом броју објављени су неки радови о миграцијама у земљи и иселјавњу становништва из Србије ван граница Југославије, чиме је Институт ушао у публикавање резултата из пројекта Етнологшко проучавање иселеништва из Србије. Зборник радова бр. 13 посвећен је примаријусу др Милораду Драгићу поводом деведесете године живота и шездесет пет година стручно-научног рада. Реч је о радовима из етноmedicine и магије, односно о проблемима које и сам Драгић проучава и резултате саопштава у Етнографском институту.

Као што се види, зборници Института су углавном тематске целине. Гласник, међутим, садржи разноврсне проблеме и питања из етнологске науке. У посебним издањима Института обрађена су тематско-монографски нека питања, као што су *Коло у Јужних Словена* (О. Младеновић, књ. 14), радови са *Симпозијума о променама у народној култури* (књ. 15), *Заклетва на тлу Југославије* (Л. Баповић, књ. 16), *Становништво Топлице*, књ. 17 (В. Рудић), *Бачко Добро Поље* (књ. 18, у редакцији О. Благојевић), *Етнички процеси у Новом Пазару* (Е. Мушовић, књ. 19), *Етнички процеси у Полимљу и Потарју* (књ. 20, Ж. Шћепановић), *Народне песме у околини Бујановца* (књ. 21) у сарадњи са младим истраживачима Србије, *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице* (књ. 22, М. Марјановић).

Појавиле су се још три књиге посебних издања: *Аграрна магија у Срба* (књ. 23) Б. Ђуђурдије, *Зборник о домороцима Аустралије* (књ. 24, заједно са Етнографским музејем), и *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској*, посебна изд. 25. У едицији на страним језицима, у две свеске, Институт је публиковао проблемске радове,

углавном излагања својих сарадника на научним скуповима од међународног значаја.

Изнете су само неке, надамо се важније, активности из садржаја стручно-научног рада Етнографског института САНУ, које ипак указују на одређене проблеме које је Институт проучавао, посебно у последњој деценији, јер су раније активности публиковане у прилозима поводом 25. годишњице рада и развоја ове научне институције.

У целини посматрано, садржај рада Института, чини нам се, иако увек релативно скромним снагама, био је у складу с развојем савремене етнологске научне мисли у њеним општим токовима, а каткада је био и иницијатор неких дубљих истраживања (старо и ново у савременој култури, промене у животу и обичајима савременог становништва и друго). Надамо се да ће се у том правцу и даље радити.

3. Перспективе даљег развоја

Институту су на располагању увек стајале релативно скромна, а често и оскудна финансијска средства. Упркос томе, остварени су неки резултати који оправдавају његово постојање и подстичу даљи научни рад.

Перспективу даљег рада треба видети у бржем усавршавању младих сарадника и одговорном преузимању послова, јер без јачања истраживачког потенцијала не може бити ни озбиљнијег рада на науци о народу.

Важан задатак представља проблемско проучавање етничких и етнологских карактеристика становништва Србије и етнологско проучавање исељеништва из Србије, односно њихов живот у дијаспори, кроз одговарајуће тематске целине. Реч је, наиме, о реализацији започетих пројеката (од 1980) кроз тематске целине на којима се сада ради, као што су: етничке одреднице, етноантрополошке одлике, етнодемографске карактеристике, стан и култура становања, народна ношња, породица, брак и сроднички односи, облици вештачког сродства, постојаност и преображавање архаичних елемената у обичајном животу, аграрни обреди, обичаји животног циклуса, теогонија у обичајима и веровањима, трансформација менталитета у условима преображаја традиционалне културе, усмено, играчко и ликовно народно стваралаштво. Перспектива је, дакле, у проучавањима етноантрополошких и етнодемографских карактеристика становништва Србије (и шире), затим у проучавању материјалне културе, друштвеног живота, духовне надградње и народног стваралаштва у најширем смислу речи. Уосталом, све то је садржано у Средњорочном програму и плану рада Етнографског института за период 1981 — 1985, а пренеће се вероватно и у наредни период.

Институт мора наставити да негује континуитет научног рада и на основи постигнутих резултата да усмерава будуће правце развоја. Нарочито су значајна теренска проучавања, чињенички материјал, а затим његова анализа и обрада са свих могућих приступа у друштвеним и културно историјским наукама.

Традицију добре сарадње са сродним установама и професионалним организацијама Институт ће и даље развијати и проширивати, оријентацијом на актуелне друштвене појаве и проблеме. Ово тим пре кад се зна да се и данас више не може изоловано живети и радити, јер савремени друштвени и други процеси намећу посебну динамику коју у науци треба фиксирати и проучавањем усмеравати да се даље одвија на најбезболнији начин по живот, друштво и свет.

Такође се мора са више пажње и поштовања односити према достигнућима претходника, водећи рачуна о тадашњим условима и могућностима. То свакако обавезује на критичност према туђем али и према сопственом раду.

Наведене су неке од смерница које је Институт следио у протекле три и по деценије постојања, па ће, надајмо се, на основу досадашњег искуства и развијања нових области истраживачког рада, и убудуће давати свој прилог даљем развоју науке о народу, развоју друштва и друштвених односа, погледима на живот и свет како у ретроспективи тако и у развоју друштва у нашој земљи и изван ње. То је наш скроман прилог, поука и порука у најуопштенијим оквирима, уз тридесет пету годишњу постојања ове научне установе.

Petar Vlahović

THIRTY-FIVE YEARS OF THE ETHNOGRAPHIC INSTITUTE OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

The Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Science and Art was established on 10 June 1947. At that time it was the central ethnologic institution in Serbia. Its task was »to organize a systematic and planned investigations of settlements and origin of the population, folk-life and folk-customs, as well as of folklore of the Yugoslav peoples within Yugoslavia and abroad.« On the basis of field work and in collaboration with other related scientific branches the research was directed to the study of the ethnogenesis of the population in Serbia; to the evolution of settled places and to the development of folk culture.

The three-and-a-half decennies of serious work have been devoted to these investigations. Immediately after the establishment of the Institute individual and team ethnologic, anthropogeographic and socio-economic researches began. Changes provoked by quick industrialization, urbanization and new socialistic social relations were particularly noted. Negative folk habits and customs were also studied with the aim of their eradication. About 20,000 folk poems and other items of folk literature were registered in the period from 1949—1952. Some regions of Serbia and Yugoslavia which were not studied hitherto were monographically investigated. An appropriate attention was paid to methodological and theoretical problems.

In addition to the above mentioned problems, the Institute continued — from 1978 onwards — the study of some regions of Serbia (and Yugoslavia) which had not previously been studied. It also began the study of emigrations from Serbia and of the life of these people in new conditions. It prepared the Serbian Ethnographic Vocabulary and worked on the main project on »Ethnic and Ethnologic Characteristics of the Population in Serbia« divided into 16 separate thematic entreties.

Special attention of the Institute was paid on publishing. Thirty-one volumes of the Glasnik Etnografskog instituta (Bulletin of the Ethnographic

Institute) have appeared; 14 volumes of the Zbornik radova Etnografskog instituta (Proceedings of the Ethnographic Institute); 25 volumes of Posebna izdanja Etnografskog instituta (Special Publications of the Ethnographic Institute); 2 volumes of Uputstva za proučavanje narodnog života (Instructions for the Study of Folk-Life) and 2 volumes of Editions in foreign languages. The exchange of publications and collaboration with various institutions in Yugoslavia and abroad represent a very important form of activity of the Ethnographic Institute of the Serbian Academy of science and Art.

The thirty-fifth anniversary of the existence and the work of the Institute is marked by the study of ethnologic, anthropologic and ethnologic-demographic characteristics of the population in Serbia, as well as of the material culture, the social life, the spiritual superstructure and folklore in the widest way. For this purpose the Institute has gathered Serbian ethnologists and developed a wide collaboration in the country and abroad. In this way the Institute became an open scientific institution for research work. In addition to ethnologists, a firm collaboration has been developed with other related experts who study folk life. Such scientific and professional orientation of the Institute is a good basis for its further work, development and contribution to the ethnologic science in general.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Милисав В. Луговац

ЗАЈЕДНИШТВО ЉУДИ У ПЛАНИНСКО-БРДСКИМ ОБЛАСТИМА
ЦРНЕ ГОРЕ И СТАРЕ РАШКЕ

Тежња према заједништву, то јест солидарности и међусобној помоћи, запажа се, где више а где мање, у многим крајевима Југославије. Та појава међутим, најизраженија је у планинско-брдским крајевима Црне Горе и Старе Рашке (Санџака). На то су свакако претежно утицали природа, привреда и друштвено-историјски развитак. У вези с тим утицајима су изграђене многе регуле заједништва, које могу да послуже за углед и савременом друштву, јер је у њима изражена пријатељска љубав, гостољубље и, уопште људска хуманост. То заједништво се огледа у разним видовима, јер су то природа и живот наметали. Немогућно је све ово изнети у једном сажетом раду, па ћемо се ограничити на оно што је најизразитије.

У заједништву и узајамности могу се издвојити три дела сеоских насеља: село, суседство (комшилук) и братство. Село је у овоме и најважније, јер оно има општи заједнички значај, док су два друга ужа — везана за непосредни додир и братственичко сродство. У томе често има предност суседство над братством, ако и оно није сусед. То долази отуда што су суседи један другом у свакодневној помоћи. За то се у народу често чује: „Прво ујутру погледај на комшијину кућу, па после на све друго у селу“. Према томе, предност се даје суседу а не рођаку који је у другом крају села.

Као што је речено, село има најважнији и најобухватнији значај у заједништву. Заједнички су интереси, почев од чувања сеоских граница према суседима до планина и других комуналних пашњака и шума. Ове комунитете, које сједињују, за сваког су прече него лична имовина. Поћи ћемо од њих, а пре свега од сеоских граница и планина. Готово сваки одрасли мушкарац зна границе свога села и њих се грчевито држи у одбрани и у коришћењу. Само ако су добросуседски односи између села, допуштен је прелазак стоке и преко ове утврђене сеоске границе. Најљубоморније се као заједништво чува планина, за коју су вођене борбе — било да се освоји или да се од другог одбрани. Због тога је на планинама много трагова те борбе, споменика и успомена. Све је то утицало да се заједништво у планини доведе до најизразитијег облика приближавања и орођавања људи. У планини свако свакоме у невољи притиче несебично у помоћ. На то, као што је речено, утиче планина и њена природа, начин коришћења и живот у њој. Цео живот је усмерен према заједништву. Нису ретке супаше, кад се

два сточара удруже да у заједници проведу у истом стању, чувајући заједнички стоку и радећи друге послове неопходне за живот на катуну. Такође се зими у стајама чобани удружују да заједнички савлађују све тешкоће које зима са огромним снегом доноси. По двојица-тројица, станују у истој стаји и заједнички обављају све послове око стоке.

Врхунац узајамних односа је следећи пример. Кад једном сточару угине стадо оваца због неке сточне болести или каквих других недаћа, што се најчешће дешавало онима који су зиму проводили са стадом у удаљеним областима (приморју, Поморављу, Посавини) у тим случајевима су планински сточари притицали у помоћ да се обнови стадо. Слично томе се поступа и кад услед неке болестине угину јагњад одојчад. И у таквим случајевима притиче у помоћ други сточар давањем јагњета — близанца; то се не чини само да се не би прекинуло редовно подмлађивање него, што је још важније, да се оподожчени брав (овца или коза) не ујалови, односно да не усахне млеко, што се редовно дешава после угинућа јагњета младунца. Разуме се, такву помоћ пружају углавном они који имају већа стада оваца.

У планинским крајевима се живот не огледа само у заједничкој помоћи у случају невоља и недаћа. У њима се видно запажа и тражење разлога за заједничку радост и весеље. На планини се у извесне свечане дане не окупља само омладина, која за време лета као чобани стално ту живи, већ и из села. Катунци на планини тада оживе. На тим планинским саборима се изводе разноврсне витешке и забавне игре. На њима се у исто време склапају познанства и проналазе брачни другови. Кратко речено, планина је и својим природним лепотама утицала на заједничка осећања људи.

Планина је приближавала људе, не само у вољи него и у невољи. Била је увек бежиште и уточиште од непријатеља. Те заједничке патње, ма колико биле тешке, приближавале су као и успомене на радост. О њима се чак и више прича него о великим саборима на планинама.

У планинско-брдским селима су друштвени односи разноврснији и сложенији него у планинама. То је и разумљиво, јер је планина комун и повремено боравиште, а село стално насеље, са свим облицима живота на колективној и личној својини. Заједништво је у селу везано углавном за земљорадњу и живот уопште. Навешћемо неколико примера који карактеришу те односе у селу као сталном пребивалишту. У планинско-брдским областима и крајевима поклања се пажња земљорадњи, која је тесно везана и за сточарство. За стварање или проширивање њиве ваља освојити шумски простор, а у области краса — и камените површине. Инокосан или сиромашнији човек није могао то сам да уради. Притицали су му у помоћ да створи лазину, односно крчевину у шуми на којој су, као новини, добро успевали усеви: Раж, јечам, прасо, хељда, кромпир и др. Понегде су такве лазине допуштали сиромашнијим људима и у сеоском шумском комуну, с тим да их крчевњем не проширују. И шуме, као комуннице, огледало су слоге и заједништва. Зна се у ком шумском рејону сви могу сећи лисник, као зимницу за козе и овце, водећи рачуна о близини појединих делова насеља. Све је регулисано тако да не дође до свађе. Ако се нађе рој пчела

у стаблу, предност у томе има онај ко је нашао пчеле и закрстио белином стабло било у комуни или у забелу (приватној дубрави). Забелом (огуљена кора стабла по средини) је обележавана својина. Такву намену има „лотка“, обележена мотка која се побада крајем ливаде у знак да је ту забрањено пустити стоку.

Заједништво се огледа и у коришћењу вода, које имају све обухватан значај у животу људи планинско-брдских крајева. Али, ако је вода сваком потребна, до ње није свугде лако доћи. Најмање то могу појединци. Чак иако има повољних услова за налажење воде копањем бунара, појединац то често не може да уради. За то му је потребна помоћ, али заузврат нико га неће жедног вратити са свог бунара или чесме. За заједништво су од великог утицаја и значаја воде које служе не само појединцима већ целом селу или неком крају у селу. Такве воде се изграђују, одржавају и користе заједнички. Ово заједништво у проналажењу и чувању воде дошло је до изражаја у крашким областима. На катунском крсту у Црној Гори познат је читав мозаик вода које народ заједнички изграђује: ублице, ублови, цистерне, дубенице, локве, које припадају селу, крају села, братству и појединцима, а у њиховој изградњи учествује, више или мање, већи број домаћинстава. Општи значај имају дубенице и локве, доста великог пространства и дубине. То су, у ствари, дна вртача зачепљена земљом црвеницом која задржава све атмосферске падавине. Велике дубенице и локве, које изграђује и одржава цело село, заједничко су појило. То важи и за сваку велику воду и у вододржљивим планинским крајевима. Око таквих вода, које се колективно одржавају, за време лета се виде читави стада стоке која, са пастиром на челу, чекају на ред да приступе води. Корита, у која се точковима излива вода из јакних извора и врела, колективно се одржавају.

Са водом су повезана још два важна вида заједништва. То су воденице (млинови) и наводњавање. Текуће воде, потоци и речице које потичу из планина, покретна су снага воденичних кола. Али пошто ове воде често теку кроз неприступачне крајеве, морају се са тешкоћама прокопавати где дужи а где краћи јазови (канални), како би се добио што већи пад воде тамо где се подиже воденица. Тај посао је обављан скученим и примитивним оруђем, па се зато удружује неколико ужих братственика, већином рођака. Они заједнички одржавају јаз и воденицу, у којој међу жито по утврђеном реду. Дужина трајања „реда“ зависи од броја удеоница. При деоби задружне куће води се рачуна о томе да се добије одговарајући ред. Неко други, међутим не може добити ред, осим ако купи целу земљу једног газдинства, чиме стиче право на ред у воденици и сеоску комуницу. Према томе, воденице поточаре биле су најизразитији облик блискости једног братства.

Наводњавање пољопривредних култура и ливада утицало је на развратак заједништва још и више него воденице. Док су за воденице везани ужи родови, дотле наводњавање обухвата разноврсна братства и разне крајеве једног села. Према томе, „ваде“ (канални за наводњавање) у заједништву су обухватне. Оне су од главе (почетка) до краја често дугачке 3 до 6 км. Спровођене су врло често преко каменитих страна ко-

јима је било врло тешко спровести воду, поготову примитивним техничким средствима. Стога је наводњавање у припланинским крајевима настало доста касно. Занимљиво је да су повод њиховом спровођењу били воденички јазови који су продужавани и због наводњавања. Према томе, воденички јазови су дали повод да се изводе и самосталне ваде које служе само за наводњавање. За тај посао био је неопходан већи подухват удруженог рада. Ваљало је спровести воду каткада и преко великих стабала дрвећа и стена преко којих се вода спроводила помоћу кораба (корита). Понегде је било немогуће заобићи стене, па су се људи довијали на разне начине — ложили ватру на кречњачким стенама да се оне ужаре, а затим сипали воду да би се стена распала. Воде су захтевале и стално одржавање. То се чинило колективно, а тако је одржаван и ред у наводњавању. Образован је стални одбор „Комсиун“, који је управљао водама. То је било врло важно, с обзиром на то да ни у једном заједничком послу није могло пре да дође до свађе и размирица него при наводњавању. Стога су регуле о наводњавању биле најсавршеније. До ситница је било предвиђено све да се не добе до престаја који би изазвали немиле последице. Те регуле о наводњавању су најбоље изражене у Горњем Полимљу.¹⁾

Овде ваља изнети и опште мотиве који су утицали на развитак заједништва. Ту је реч о свим облицима односа људи. Изнећемо само неке који карактеришу заједништво и људску хуманост и у срећи и несрећи.

Прва помоћ се по правилу указује сиромашним удовицама с малом децом, било да се пооре и засеје или обави какав други тежи рад. Најчешће се то чинило у празничне дане села — о светковинама када се не ради на другим пословима. Помогало се и сиромашним људима који немају вола, коња и оруђа за рад и пренос. Они који су имали само по једног вола, удруживали су се и орали на *састав*. Други су узимали волове привремено — *на изор*. Највећи степен заједништва се изражава у случајевима какве велике недаће, на пример кад кућа изгори. Тада цело село притиче у помоћ да се изгради нови дом с најпотребнијим покућством.

Посебна врста заједништва су мобе, којима су приступили не само сиромашнији него и богатији људи који сами на време не могу свршити приспеле послове. Најпознатије су мобе при косидби у планинским крајевима. Веће мобе немају само карактер радне помоћи већ и свечан значај. Сваки домаћин који окупља велику мобу има и свој „мобени дан“. Тада окупља косаче, који се такмиче у кошењу, уз разне доскоцице и ведро расположење. Женски свет има такође скупова који упућују на заједништво и зближавање, као што је пластидба, окупљање зими на заједничко предење и прераду вуне, а у лето — колективно брање јагода, малина и боровница у планини. То се сматра и свечаношћу разонодом, јер се уз користан рад проведе време у весељу и лепом расположењу.

¹⁾ Милицав В. Лутовац, *Наводњавање у Горњем Полимљу*, Архив за пољопривредне науке и технику, св. 4, Београд 1948, 118—128.

Заједништво у Црној Гори, Црногорским брдима и планинским крајевима Старе Рашке огледа се и у делима неког колективног рада и добити. Заједништво је дошло до особито изражаја и у Цеклинском рибарству на Скадарском, односно Зетском језеру, како је ово називано у прошлости. У сезони риболова учествују сви колективно, као на каквој заједничкој њиви, ливади и планини. Улове су делили на једнаке делове, не само учесници него и појединци из племена, који из оправданих разлога нису могли учествовати у заједничком рибарењу. Ратнички походи у четама у турске крајеве завршавали су се пленом стоке. Учесници чете су по повратку делили плен на равне делове, али и одвајали део за удовице са ситном децом, или оне људе који из оправданог разлога нису могли учествовати у походу. У чету је приман свако ко је хтео и смео. Нису примани само неочењени јединци из бојазни да се у случају погибије тиме не угаси кућа. То је било и заједничко оправдање за неучествовање у неком таквом подухвату.

Особито је занимљиво код људи овог планинско-брдског света да је псовка врло ретка. Свако је избегава, као и друге погрдне речи, јер после тога следи шамар, затим нож, пушка и мртва глава. Ако се то и догоди, брзо се тражи излаз у стишавању и умиру путем кумства, побратимства и других различитих мера које воде не само умиру него и заједништву. На томе су сви радили на сеоским скуповима („лонцама“). У таквим ситуацијама скуп су представљали представници братства. На тим скуповима су се слушале речи „стараца“, тј. паметних и мудрих људи, без обзира на године старости. На зборовима је пре свега истичано гесло заједништва — „сви за једну мачугу“, што је значило сви сложено.

Особине заједништва се огледају и код планинаца и у врло изразитом *гостољубљу*. На то их упућује и сама природа њихове области. Забаченост, беспуће, климатска ћудљивост и друго — у тим условима су више упућени једни на друге него у по свему друкчијим крајевима. То се односи и на странце — путнике и намернике, које они отворених врата примају. На то свакако утиче планинска усамљеност у којој су странци путници доста ретки, од којих радознали планинац жели да чује вести о свему. То особито гостољубље и сам сам осетио путујући дуго кроз планинске крајеве. Навешћу само два-три примера из планинских и крашких крајева Цуца и Чева у Црној Гори.

Путујући преко планине Пусту лисац, по августовској припеци, кроз предео где нема ниједног извора, били смо посустали од жеђи и ја и мој сапутник (Душан Гвозденовић, сада професор Универзитета). Средном, најбољом на једну малу усамљену сточарску колибу. Нико у њој, осим једног седмогодишњег дечака, који није устајао из постеље, јер му је мајка опрала једино оделце. Упитао сам га да ли има воде. „Нема воде, али има млека и узмите сами“, одговори он. Кад смо колико толико утопили ужасну жеђ, обратили смо се детету: „Колико да платимо млеко“. Одговорио је кратко „То се не плаћа“. Морао сам нешто оставити кришом да дечак то не види.

Други пример је из села. Пролазећи кроз Убли Чевске, упитао сам једног човека где је кућа тога и тога (име сам му заборавио). „Што пи-

таш баш за његову кућу, да ли ти је он познаник" рече човек. „Није, али су ми рекли да могу код њега да преноћим". „Кад је тако, није ни моја кућа шугава". Остао сам код њега и провео време у пријатном разговору.

Понегде се то велико гостопримство претвара у тренутну непријатност. Изненада сам дошао у кућу Бурџа Поповића у Цуцама (Јама Војводина). И он и његова супруга, дивни људи, лепо су ме примили и угостили. Било им је тешко што нису тренутно имали млива (брашна), па је Бурџова супруга узела жрвње да самеле кукуруз и припреми вечеру. Ја сам одмах рекао да Бурџа и ја окрећемо жрвње, али се он супроставио томе са чуђењем, рекавши: „То је женски посао". Одговорих: „Неће нико знати за то". „Али и она би нас презрела", одговори он.

Овде ваља поменути још једну особину људи патријархалне културе у планинским областима. То је међусобно поверење. Верује се у дату реч. Зајам је даван и враћен без сведока у четири ока. Само су са извесном сумњом зајам давали старији појединци, и то поглавито они који су давали новац на интерес. Овде ћу навести један такав пример из села Дапшића код Иванграда у Горњем Полимљу. Зајмодавац Радош Зеков Вујовић, упита зајмопримаоца Мирка Драгојева Лутовца, „а ко ће мени да врати новац ако ти умреш? А коме ћу га вратити ако ти и твоја жена умрете", одговори зајмопримаоц. Зајмодавац се замисли и без поговора уручи новац. Ретко се дешавало да се усмени уговор на време не изврши. Само у случајевима какве недаће могло се од овога одступити, што је узимано као оправдан разлог. Занимљиво је и то, што зајмодавац није никад наглашавао да му је неко дужан. Више је то чинио дужник, указујући на тај начин и на добротинство.

Заједништво се огледа и у многим другим међусобним односима, почев од породичне задруге, која је била најизразитија баш у планинско-брдским крајевима. Преко задруге као здравог језгра друштвене ћелије, осећао се утицај на заједништво у ближој и широкој околини. Све ове особине планинско-брдског становништва преношене су путем миграција у области друкчије географске и друштвене средине, као на пример: у западним крајевима Моравске Србије. Разуме се, ове регуле планинско-брдског становништва су прилагођаване или мењане али су се као атавизам дуго осећале.

На крају, из овога доста сажетог излагања може се видети како се друштво формирало и одржавало савлађујући заједнички све тешкоће које је наметала планинска природа и услови у њој. У вези са тим су изграђиване и међусобне регуле којих се свако придржавао. Те регуле су такве природе да би могле служити и као углед у савременом друштву.

Miroslav V. Lutovac

COLLECTIVE RELATIONS IN MOUNTAINOUS REGIONS OF MONTENEGRO AND STARA RAŠKA

There is no place where co-operation or collective relations are distinct as they are in Montenegro and the mountainous areas of Stara Raška (ancient

Serbia). They are expressed in many different ways, and influenced by natural, economic, social and historic conditions. Cattle-breeding, which is the main economic branch of these regions, was dependent on collective pasturegrounds and consequently on collective relations and co-operation. In addition to this, the mountain was a shelter during enemy attacks, and a place of merriment in the time of peace. All this had an effect of rapprochement on the people and directed them to mutual help.

Co-operation also existed in mountainous villages with individual property, where there were many reasons for bringing close the people to each other. Above all it was the water flows with their numerous role. They were used as collective watering-places for men and animals they moved collective water-mills and irrigated agricultural fields through channels collectively made connecting rivers and brooks. These were jointly made and maintained according to regulations and laid down by rules based on tradition.

Co-operation was also present in general mutual humanity. Poor widows with small children and those whose houses were destroyed by fire etc. were always assisted. Collective sense was also manifested in the division of booty, and part of it was always put aside for poor people and for those who could not take part in the battle for justified reasons.

However, cooperation was not manifested only during hard times but during good times too. Collective works were the time for social entertainment and getting acquainted better. This was also true of various mountainous gatherings at which young people especially took part. It should be emphasized that bad language was very rarely used by these people. Everybody avoided it. However, bad language could provoke a slap in the face, a gun fight and even a dead body. Thus a peaceful solution was achieved in various forms of communities.

Another general characteristic of the mountainous society should be mentioned: the mutual trust. A word given was an obligation. Loans were made and returned in privacy without witness.

In these regions hospitality was particularly developed. The door of every house was open to any traveller. This evidently originated because of the lack of roads and the harsh conditions in the mountains where everyone was directed to everyone also for help in case of distress.

Finally all these characteristics of the mountain population are in the process of disappearing under the influence of the new, modern life. However, modern society should preserve some of these characteristics of the patriarchal culture of the mountain population.

1943

MOUNTAIN BIRD SOCIETY

MEMBER LIST

1. [Faint, illegible text]

2. [Faint, illegible text]

3. [Faint, illegible text]

4. [Faint, illegible text]

5. [Faint, illegible text]

6. [Faint, illegible text]

7. [Faint, illegible text]

8. [Faint, illegible text]

9. [Faint, illegible text]

10. [Faint, illegible text]

11. [Faint, illegible text]

12. [Faint, illegible text]

13. [Faint, illegible text]

14. [Faint, illegible text]

15. [Faint, illegible text]

16. [Faint, illegible text]

17. [Faint, illegible text]

18. [Faint, illegible text]

19. [Faint, illegible text]

20. [Faint, illegible text]

21. [Faint, illegible text]

22. [Faint, illegible text]

23. [Faint, illegible text]

24. [Faint, illegible text]

25. [Faint, illegible text]

26. [Faint, illegible text]

27. [Faint, illegible text]

28. [Faint, illegible text]

29. [Faint, illegible text]

30. [Faint, illegible text]

31. [Faint, illegible text]

32. [Faint, illegible text]

33. [Faint, illegible text]

34. [Faint, illegible text]

35. [Faint, illegible text]

36. [Faint, illegible text]

37. [Faint, illegible text]

38. [Faint, illegible text]

39. [Faint, illegible text]

40. [Faint, illegible text]

41. [Faint, illegible text]

42. [Faint, illegible text]

43. [Faint, illegible text]

44. [Faint, illegible text]

45. [Faint, illegible text]

46. [Faint, illegible text]

47. [Faint, illegible text]

48. [Faint, illegible text]

49. [Faint, illegible text]

50. [Faint, illegible text]

MEMBER LIST

There is no plan here to collect names of members of the Society, but the names of those who have contributed to the Society are listed below.

Иван Ковачевић

ЕТНОЛОГИЈА У ПРОСТОМ ОПИСУ СВЕЦЕЛОГ ЗЕМЉЕПОЗНАЊА ОД ГЕОРГИЈА ХАЦИЋА

Године 1844. у Новом Саду је изашла књига Георгија Хаџића *Прости опис свецелог земљепознања*.¹ Пун наслов књиге гласи: Прости опис свецелог земљепознања. Једна земљеписна књижица за сваког. Од Георгија Хаџића, при Ц. Кр. главнопоштанском чиновништву Осечком, Ц. Кр. поште чиновника. Populäre Darstellung der gesammten Erdkunde, У Новом Саду 1844.²

У историји српске књижевности Георгије Хаџић је потпуно непозната личност. Не помиње га ниједна енциклопедија нити лексикон. Због тога је реконструкција података о његовом животу ограничена само на оно што је о себи оставио у *Простом опису свецелог земљепознања*. То се, међутим, своди на два податка о школовању и један о каријери поштанског чиновника, који је дат на насловној страни књиге. Два податка о школовању могу се реконструисати на основу манира писаца „земљеописанија“ из прве половине XIX века који су детаљније него што би се очекивало описивали своје место рођења или место школовања. То се јасно види из Хаџићевог описа Винковаца и варошице Шарош-Патак. О Винковцима Хаџић пише: „Винковци варошица на реки Босуту, с' једном ц. к. аустријанско-академичком гимназијом“, да би у напомени испод текста додао: „У овој се гимназији покрај других наука и елинскиј језик, и то од треће граматикалне класе до друге човечности класе зекључително, с могућним успехом предаје“.³ Ако се уз овако детаљан опис гимназије зна да је Хаџић био велики обожавалац Грчке и да ју је описао чак на четрдесет осам страница своје књиге, као и да није пропуштао прилику да покаже своје знање грчког, као и латинског језика цитирајући Страхона са оригинала и са латинског превода⁴, онда постаје јасно да такав помен винковачке гимназије произлази из Хаџићевог школовања у њој.

Још је јаснији случај са Хаџићевим описом варошице Шарош-Патак: „Шарош-Патак (блатни поток) варошица, са калвинистичким коле-

¹ У досадашњим проучавањима историје, географије и етнологије, као и у историји српске књижевности и културе XIX века, ова књига Георгија Хаџића прошла је крајње незапажено.

² С обзиром на то да на примерку Народне библиотеке у Београду, који је коришћен у овом раду, недостаје насловна страна, пун наслов је дат према С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1741 — 1867*, Београд 1968, 261.

³ Г. Хаџић, *Прости опис свецелог земљепознања*, Нови Сад 1844, 141.

⁴ Г. Хаџић, *op. cit.*, 362 — 365.

гијумом“, да би у опширној „приметби“ додао: „Овде је гласовити православ и професор *Александар Кеви* јуридикке науке, нарочито отечествено право до смрти своје са најбољим успехом предавао, умро је у 71-ој години многозаслужног живота лета 1828, саранит је у калвинском гробљу на источној страни идући Ујхељу. Његов достојни наследник катедре садањи *Г. Јоан Гортвај*, са највећом ревношћу и охотом суделује у предавању свог предшественика, он је особити љубитељ младичи овде учећи се Србаља, које он, са племена му равна ученицима једнаком љубављу предусрета. Слава му“.⁵ Из овог текста постаје јасно да је Хаџић студирао права око 1828. године и да су му предавали, Кеви и Гортвај. Овај податак је у супротности са ставом Матије Бана у критици књиге *Простои опис свецелог земљепознања*, објављеној у листу Подунавка 1845. године. Наиме, Матија Бан своју негативну критику Хаџићеве књиге започиње речима: „Многима могло би се видети, да није ништа лакше, него сложити једно земљепознање, те тако себи набавити у младим годинама и премалим трудом неку књижевну вредност“.⁶ Стиче се утисак да Бан уопште није познавао Хаџића јер се на основу података о школовању у Шарош-Патаку, око 1828. године, може закључити да је Хаџић имао око четрдесет година и да га Матија Бан у својој двадесет седмој години живота не би назвао човеком у „млађим годинама“. Укратко, ови су сви подаци о Хаџићу који су се могли реконструисати из његове књиге.⁷

Прости опис свецелог земљепознања Георгија Хаџића почиње уобичајеним објашњењем о користи географских знања, које нема дубину Доситејевих или Соларићевих речи, али указује на сличне представе о значају географије. То Хаџићево уводно слово краће је од претходних објашњења и своди се само на једну реченицу: „Знање о каквоћи и стању земље, на којој ми са много милиона људи живимо, сваком је паметном човеку веома, пријатно, корисно и нужно“.⁸ Међутим, за разлику од претходних писаца „земљеописанија“ Хаџић прецизније обавештава о сопственом поступку писања књиге. Хаџић пре свега истиче како ће користити разноврсну литературу: „Постићићемо ово знање, које се земљепознањем зове, чрез преданије веродостојни ово стручни описанија, која земљу и њеним различним пределима испитану и описану садрже“.⁹ Уз ово објашњење сопствене технике писања „Простога описа“ Хаџић даје и методолошки став, који је веома значајан за историју етнолошких идеја код Срба, јер се међу изворима за „земљепознање“ помиње и етнографија. Наиме, Хаџић у уводу пише: „Извори географије јесу: Математика или наука о меримости земље (астрономија), Генстика, Фисика, Метереологија, Антропологија, Зоологија, Ботаника и Минералологија, Етнографија (народопис) и Топографија (местопис)“.¹⁰ Ово

⁵ Г. Хаџић, *op. cit.*, 128.

⁶ М. Бан, *Критика од Матије Бана*, Подунавка бр. 46, Београд 1845.

⁷ Сигурно је да би архивска истраживања у Винковцима, Шарош-Патку и Осијеку донела нова сазнања о Георгију Хаџићу, али, с обзиром на примарни циљ овог рада, таква истраживања остају као будући задатак.

⁸ Г. Хаџић, *op. cit.*, 1.

⁹ Г. Хаџић, *loc. cit.*

¹⁰ Г. Хаџић, *op. cit.*, 2.

уврштавање етнографије (народописа) у географске изворе, а не у делове географије, представља континуитет у односу на Вујићеву намеру да посебно изда *Описаније народа* и Бранковићеву *Карактеристику или описаније народа*. У односу на претходнике, Хаџић уводи нове термине „етнографија” и „народопис”, који ће се одомаћити и протегнути чак у XX века. Осим тога, Хаџићева концепција географије је идентична са претходним. И он као и сви писци „Земљеописанија” географију дели на математичку, физичку и политичку¹¹, што је била опште прихваћена подела географских знања.

Хаџићев *Прости опис* је делимично опремљен научним апаратом. Захваљујући извесном броју напомена у којима су цитирани извори могуће је делимично реконструисати литературу на основу које је Хаџић писао *Прости опис*. Литература коју Хаџић наводи у напоменама може се поделити у три групе.

У првој групи би била дела и аутори које је Хаџић користио у одељцима из физичке географије. Ту се Хаџић позива, описујући фатаморгану, на три дела: (1) на дело *Die Wunder der Himmels* или *Чудеса небес*, чији је аутор „благочивни астроном Литров”.¹² Цун наслов овог дела је *Die Wunder der Himmels oder gemeinfassliche Darstellung der Weltsystems* познатог астронома Јозефа Јохана Литрова, изашло у три тома у Штутгарту 1834. године,¹³ 2) другу књигу идентификовао је сам Хаџић: „Точније описивање овог појављенија даје вам Патер Антонио Миноси у својем делу *Dissertatione prima sopra in fenomeno volgramente detto Fata Morgana, Roma, 1777*”;¹⁴ 3) На трећем месту помиње Гашпарија и Бегруха и њихову В част свеобште Географ. Ephemeriden¹⁵, где је у ствари реч о познатом немачком часопису *Allgemeine Geographische Ephemeriden*.

У другој групи дела на која се Хаџић позива кад укратко описује историју српског народа јесу *Историја разних славенских народа* Јована Рајића и Ранкова *Die Sorbische Revolution*.¹⁶

У трећој и најважнијој групи налазе се дела чијим цитирањем Хаџић показује своје географско образовање и лектиру која му је омогућила да напише *Прости опис*. Коментаришући напредак географских знања и постављање географије на научне основе, Хаџић пише: „У години 1954. изиђе у Хамбургу нова географија од А. Ф. Бишинга која земљеписцима нову забаву о напредовању и побољшању проузрокује, будући да је он све нескладности из својег дела изоставио, и увео у ово бољи рад. Њему се здружи Гатерер“. У напомени Хаџић наводи Гатереров *Abriss der Geographie* издат у Гетингену 1772. године.¹⁷ За испитивање постојања или непостојања етнолошких идеја у географској литератури из прве половине XIX века код Срба посебно је интересантно Хаџићево позивање на

¹¹ Г. Хаџић, *op. cit.*, 1 — 2.

¹² Г. Хаџић, *op. cit.*, 58.

¹³ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Fünfzehnter Theil, Wien 1866, S. V. Littrow Joseph Johann.*

¹⁴ Г. Хаџић, *loc. cit.*

¹⁵ Г. Хаџић, *loc. cit.*

¹⁶ Г. Хаџић, *op. cit.*, 271. i 139.

¹⁷ Г. Хаџић, *op. cit.*, 71.

Гатерера. Наиме, Јохан Кристоф Гатерер (1727 — 1799) био је познати историчар и организатор многобројних историјских часописа и установа, али и значајан писац географских књига. Из области географије написао је *Abriis der Geographie* (Гетинген, 1785. године).¹⁸ Према најновијим истраживањима историје термина „етнографија“, управо је Гатерер у књизи из 1775. године први употребио тај термин да би означио један од четири дела науке која се, према њему, назива *Erdeschreibung* тј. „земљеописаније“.¹⁹ Чињеница да је Хаџић читао, и очито веома ценио, Гатерера указује на то су писци „земљеописанија“ код Срба били кренули путем оне литературе која води терминолошком, па и садржинском, осамостаљењу етнографије.

Пре него што се изложи најважнија карактеристика Хаџићевог *Простог описа*, доследно и потпуно развијена девелоппманатлистичка концепција, треба се укратко осврнути на пријем на који је ова књига наишла код читалачке публике. Списак претплатника у Хаџићевом *Простом опису* веома је кратак. Да његова књига није наишла на значајније интересовање сведочи и то што из Беча и Пеште нема претплатника, а одзив из Новог Сада (осам претплатника) и Београда (једанаест претплатника) веома је слаб. Узрока тако слабом одзиву има више. Кад је реч о Србији, Тирољово *Политическо земљеописаније*, изашло свега дванаест година раније, у великој мери је задовољило потребу читалачке публике за географском литературом. С друге стране, већ 1844 године, на основу расправљања о рукопису уџбеника из географије Милана Спасића на седницама Друштва српске словесности, знало се да ће се таква књига ускоро појавити.²⁰ И поред негативне оцене коју је Друштво српске словесности дало овом рукопису, Спасић је, захваљујући свом положају управитеља основних школа и тврдој решености да књигу штампа без обзира на критике, успео током 1844. године да обезбеди више од хиљаду претплатника и тиме утиче на лошу прођу Хаџићевог *Простог описа*. Оим тога, само годину дана раније Јован Стерија Поповић је штампао уџбеник под насловом *Математично и јестествено земљеописаније*. Уз то се може констатовати да је Хаџић у Србији био потпуно непознат, о чему сведочи критика Матије Бана у којој се каже да је Хаџић „млађих година“. Срби из Аустрије били су презасићени „земљеописанијима“ — од Соларићевог 1804. па преко Вујићевог из 1824. и Бранковићеве *Karakteristike* из 1827. па и Тирољовог из 1832. године.

Међутим, одзив на Хаџићев *Прости опис* је другачији у односу на сва претходна „земљеописанија“ зато што је то прва књига ове врсте која је доживела рецензију у српским новинама. Та рецензија, из пера Матије Бана, није се свела на препоручивање слично оном Тирољовом препоручивању Бранковићеве *Карактеристике* у Банатском алманаху. Обратан реч је о општој критици и свеукупно негативној оцени књиге коју је

¹⁸ Neue Deutsche Biographien, Secher Band, Reprint »Duncker und Hum-bolt«, Berlin 1971, S. V. Gatterer Johann Chrisoph.

¹⁹ В. Вратанић, *Pogled na 200 godina etnološke znanosti*, Izvješća Hrvatskog etnološkog društva, god. V i VI, Zagreb 1976, 7.

²⁰ В. Грујић, *Школско-реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840 — 1848*, Београд 1956, 164.

Бан штампао у београдском листу Подунавка током 1845. године.²¹ Из детаљне критике којој је Матија Бан подвргао Хаџићеву књигу могу се издвојити два правца у којима се крећу примедбе. Прва, врста примедби односи се на чињеничке грешке. У вези с тим Бан замера Хаџићу што је дао нетачан положај Европе, што је погрешно лоцирао Ирско море, што погрешно тврди да су Морлаци татарског порекла, што је изједначио водопад и катаракту, што је удвостручио број становника Грчке и што је између старогрчког и новогрчког убацио „нески трећи језик”. Све те Банове примедбе су на месту, изузев последње, јер је Хаџић као много боље познавалац прчког језика за постојање средњегрчког. Друга врста критике односи се на концепцију књиге, па, донекле, и на концепцију географије коју Хаџић спроводи у *Простом опису*. На почетку критике Бан замера Хаџићу што је део о релeгији веома кратак, што је историјски преглед развоја географије непотпун и што многи важни научници нису поменути (посебно Балби). Затим, нарочито оштро замера на прекратком опису ваневропских земаља, па на превише детаљном опису Аустрије, Грчке и Србије, а запостављању Босне, Далмације и Црне Горе, као и на описима „интересантних” детаља, на пример називи двораца уместо да се детаљније опишу луке и градови. Уз ове две врсте примедби које се односе на концентрацију излагања материје, Бан упућује и једну примедбу која је значајна за праћење развитка етнографских знања код Срба. Реч је о замери Хаџићу што прихвата Блуменбахову поделу људи на пет раса и Бановом предлогу да усвоји Балдијево схватање „који није изложио ни једну од такви класификација, него је само избројао различности боје и некоје друге знамените тачке физическог карактера разних народа, а ове је јединствено по етнографији класификовао. . .”. У овом размимоилажењу између Бана и Хаџића, односно њихових узора Блуменбаха и Балбија, око расног или етнографског критеријума поделе људског рода препознаје се касније размимоилажење око опште вредности биолошких и културних критеријума у научној класификацији људских група. Завршавајући критику, Бан тврди како би била већа корист да је Хаџић превео Балбија него што се сам трудио око састављања *Простог описа*. Није сасвим јасно на коју књигу Адријана фон Балбија мисли Матија Бан али се као могуће могу навести две: *Traité élémentaire de Géographie* у два тома (Париз 1830 — 1831) и *Abrégé de Géographie redigé sur un plan nouveau* (Париз 1832. године).²²

После изласка Банове полемике развила се читава дискусија, у којој је Хаџић учествовао у два маха²³ а Бан још једанпут.²⁴ Наиме, у *Одговору на критику г. Матије Бана*, који је излазио у листу Подунавка за 1846. годину (бројеви 26, 27, 28, 29) и *Додатку одговору на критику г.*

²¹ Подунавка бр. 46, 49, 51 и 52, Београд 1845.

²² Biographisches Lexikon des Kaiserthums, Oesterreich, Ersster Theil, Wien 1856. S. V. Balbi Adrian von. Blumenbah, чије схватање о постојању пет раса наводи Хаџић, јесте Фридрих Јохан Блуменбах (1752 — 1840), професор медицине у Гетингену, палеонтолог и присталица теорије катастрофа. Најпознатије дело *Handbuch der Naturgeschichte*. (Neue Deutsche Biographie, Zweiter Band, Reprint »Duncker und Humbolt«, Berlin 1971, S. V. Blumenbach Johann Friedrich).

Магије Бана, Подунавка број 30. за 1846. годину, Хаџић покушава да брани изједначавање водопада и катаракте етимологијама, затим брани навођење имена двораца, тезу о татарском пореклу Морлака и, наравно, постојање средњегрчког језика. Уз то, Хаџић подиже тон полемике тврдећи да је Бан опште ставове о томе како се пише земљопис из „какове италијанске критике превео”. Нарочито је оштра Хаџићева опаска у *Додатку*, где замера Бану што се толико труди око критике његове књиге а ђупке прелази преко *Земљеописанија целог света* Милована Спасића које се у међувремену појавило. Ту Хаџић замера Бану што показује више интересовања за њега који је чак из Осијека него за Спасића који је ту у Београду и чија је књига уџбеник за српске школе. Ова полемика завршила се Бановим одговором у бројевима 33 и 34, у којима Бан понавља своју аргументацију и замера Хаџићу на начину вођења полемике.

Ако је, због наведених реакција, Хаџићева књига интересантна за историчаре књижевне и културне климе у Србији средином XIX века, онда је још интересантнија за историју етнологије, посебно за историју етнолошких теорија које су посредством „земљеописанија” стизала у Србију и међу Србе у Аустрији. Као што је већ поменуто, Хаџић је у *Простом опису* најдоследније изложио девелопменталистичку теорију о три ступња развика људског друштва. Ти сажети, али веома прецизно изнесени ставови, налазе се у поглављу под насловом *Степени изображенија Форме владенија*.

Хаџић полази од ставова утемељених у филозофској антропологији просветитељства, према којима човек нема никаквих уробених особина већ је »*tabula rasa*« и само поседује способност да учи и достигне одређени степен духовног развоја. Овај став Хаџић изражава на следећи начин: „Будући да човек од нарави нема никакву совершену вештину, но само способности притјажива, које се тек чрез учење и упражненије развијају; то је и степен духовног и моралног изображенија не само код поједини људи, него и код целенија народи весма различан”.²³ Из педагогије просветитељства Хаџић преноси и следећи став који даје у напомени уз претходну констатацију: „Поједини човек добива своје изображеније (т. је развијање своји наравнији способности) чрез воспитаније, наставленије и упражненије; године његове младости трају дуго, него икоег животног: он мора најдуже учити, јербо највише учити има”.²⁴ Овим Хаџић јасно указује на једну од основних идеја просветитељског схватања човека која је и данас темељ филозофских и психолошких разматрања основа људске егзистенције. Реч је о специфичној „људској ситуацији” која човека, на основу изразито продужене социјализације, битно разликује од животиње. Ако се ова два навода анализирају са етнолошког становишта, онда се веома јасно уочава једна од основних карактеристика просветитељског девелопментализма, као и каснијих еволуционистичких теорија — аналогија између интелектуалног развоја индивидуе и духовног развика целокупних народа. У ствари, ту је реч о једној од основних

²³ Подунавка бр. 26 — 30, Београд 1846.

²⁴ Подунавка, бр. 33 — 34, Београд 1846.

²⁵ Г. Хаџић, *op. cit.*, 63.

²⁶ Г. Хаџић, *loc. cit.*

апорија просветитељске мисли: како ускладити полазну премису да су сви људи по природи једнако способни за културни развитац и емпирију, коју доносе истраживања „егзотичних земаља“ и мисионарски извештаји где се указује на постојање огромних разлика у духовном развиту појединих народа. Класична девелопменталистичка теорија још не познаје релативизам, који се постепено стварао почевши од теорија о „племенитом дивљаку“ до отвореног супростављања квазинаучним објашњењима ропства и колонијализма. Тврдња ма да се читави народи налазе на ступњу „дивљаштва“ или у „дериоду детињства“ девелопментализам је стварао подлогу за реакцију оличену у „релативистичкој“ тези о „племенитом дивљаку“. Јасно је да се од Хаџића не може очекивати превазилажење девелопментализма у правцу релативизма, који се као чврста идејна струја у етнологији формирао тек у XX веку.

У Хаџићевом „простом опису“ девелопменталистичке идеје иду у правцу изграђивања доследне еволуционистичке теорије. Основни постулат схватања да људско друштво пролази кроз три развојна степена Хаџић јасно износи: „По степену свог развијања разликујемо изображене од неизобразених људи. А и цели народи разликују се чрез степен изображенија на дивије или варварске и изображене или култивиране народе“.²⁷ Оно што је недвосмислено елемент девелопменталистичког схватања је инсистирање на развојности, а подела на „дивије или варварске“ и „изобразене или култивиране“ указује на обележје појединих степеница у развиту људског друштва. И док се Павле Соларић у *Новом грађданском Землеописаниу* задовољава да исту поделу изнесе у лапидарном облику, а у *Карактеристици Аврама Бранковића и Политическом земљеописанију* Димитрија Тирола једва да је заступљена, Хаџић залази у детаље описујући и објашњавајући сваку фазу у тростепеној девелопменталистичкој шема. У тим детаљним објашњењима губи се извесна неодређеност присутна у уводном одређењу где није јасно да ли су „дивји“ и „варварски“ народи иста степеница развитака или, су то два сукцесивна стања. Ову двосмисленост Хаџић разјашњава у најдетаљнијем опису једне од три фазе девелопменталистичке развојне шеме — у опису дивљаштва: „Дивији народи немају никакво духовно изображеније, никаква стална обитавалишта, нити законе нит' учређенија за обдржаније сигурности. Они су само на упражненије њине телесне крепости ограничени“.²⁸ Осим опште слике дивљаштва Хаџић покушава да да и нека допунска објашњења из којих се види и даљи наговештај разраде тростепене шеме друштвеног развитака. У „приметби“ која прати претходно објашњење Хаџић пише: „Они живе части од лова, и части од грабежа, и називају се од овог начина живоћа: **ГРАБЉИВИ НАРОДИ**. Најдивији од њи кољу дапаче своје непријатеље, и троше њино месо, од туд се и називају **ЧОВЕКОЈЕДЦИ (АНТРОПОФАГОИ)**. Они станују обично са својим стадама од места до места скитајући се, обично под шаторма које са собом носе. Имају и својет старешину као предводитеља. Зову се **НОМАДИ** или **СКИТНИ народи**“.²⁹

²⁷ Г. Хаџић, loc. cit.

²⁸ Г. Хаџић, loc. cit.

²⁹ Г. Хаџић, op. cit., 63 — 64.

Иако се код Хаџића лако уочава извесна неодлучност у разликовању, исправна интерпретација заменице „они“ као „ови“ и „они“, тј. као „једни“ и „други“ указује на потпуно разликовање три „врсте“ народа. Ако се томе дода да Хаџић експлицитно за „човекоједце“ каже да су „најдививији“, онда се у овом објашњењу може препознати покушај да се стадијум дивљаштва подели на три подфазе: *људождерство*, *пљачкаштво* и *номадство* (термини су конструисани према Хаџићевом објашњењу). Према Хаџићу, основна карактеристика прве подфазе је канибализам праћен ловом и пљачком, друга подфаза се одликује само ловом и пљачком, док се у трећој јавља и сточарство, уз извесне елементе друштвене организације („старешинство“). Без обзира на то што је ова реконструкција Хаџићевог схватања дивљаштва донекле произвољна, она недвосмислено указује на превазилажење класичног девелопментализма просветитељства и кретање у правцу развије еволуционистичке теорије. Оно што у највећој мери допушта овакав закључак јесте потпуно заснивање поделе на економско-технолошким детерминантама. Ако се изузме људскојдерство, за које се не може рећи да је привредна грана у правом смислу речи, остају лов, пљачка и сточарство као основе Хаџићевих подфаза, што представља директан пут у технолошки детерминизам развијеног еволуционизма.

У опису средњег нивоа развитка људског друштва Хаџић је релативно неодређен и види се да није у стању да пружи специфичну карактеристику овог развојног стадијума. Описујући варварство, Хаџић пише: „У средини међу дивижим и изображеним народима стоје ПОЛУ-ИЗОБРАЖЕНИ, код којих нека начала, културе, обаче и неке трагове пређашњег дивљаштва налазимо, од туд се и називају ВАРВАРИ“.³⁰ Ово прилично произвољно објашњење је без чвршће логичке повезаности с претходним и потпуно одступа од технолошко-економског детерминизма враћајући се на полазне позиције просветитељског девелопментализма. То нарочито долази до изражаја у истицању „полуизображености“ као основне одлике варварства. Ипак, ово Хаџићево објашњење варварства посебно је интересантно за историју етнолошких идеја у Србији зато што се, као и код Аврама Бранковића у *Карактеристици или описанију народа* јавља појам „трагови пређашњег дивљаштва“, који недвосмислено указује на зачетке схватања по коме се у свакој епохи налазе трагови претходног развојног стадијума, названи сурвивали или прежитци. У европској етнологији најзначајнији утицај каснијих еволуционистичких погледа управо се састоји у томе што су истраживања усмерена ка тражењу таквих сурвивала или прежитака ранијих развојних стадијума у рецентном етнографском материјалу. На основу ових пасуса у *Простом опису* може се констатовати да се зачеци ових схватања код Срба могу датовати у прву половину XIX века.

Опис „култивираних“ народа дат је на сасвим уобичајени начин: „Култивирани или изображени народи притјажавају духовно и морално изображеније, имају сталне постојбине, јавне законе и уређене више власти ради обележавања сигурности. Они живе од пољоделства, заната

³⁰ Г. Хаџић, *op. cit.*, 64.

и трговине, и обдржавају јавна учређенија за распрострањање хуманизма, науке и благодетија“.³¹ И у овом опису се сусрећемо са мешавином девелопменталистичких теза (истицање духовног и моралног „изображенија“) и теза блиских еволуционистичком технолошко-економском детерминизму (значај земљорадње, заната и трговине). Ипак у опису „култивираних“ народа уочава се клица превазилажење класичног девелопментализма и увођење у нове токове еволуционистичких идеја, слично описима претходне две фазе.

Паралелно приказивање шеме друштвеног развоја људског друштва у *Простом опису* и еволуционистичке шеме Луиса Моргане показује како је Хаџић мислио, или преносио мисли, које су се кретале ка даљем прецизирању класичне девелопменталистичке шеме, која садржи три, релативно широка и непрецизно описана, степена развојка људског друштва.

ШЕМА

Паралелни приказ Хаџићеве и Морганове шеме друштвеног развоја

ХАЦИЋ				МОРГАН
НОМАД- СТВО	ПЉАЧ- КАШТВО	ЉУ- ДО- ЖДЕР- СТВО	канибализам	ДИВЉАШТВО
			лов	
			пљачка	
		сточарство		
ВАРВАРСТВО				ВАРВАРСТВО
КУЛТИВИРАНИ НАРОДИ			пољопривреда	ЦИВИЛИЗАЦИЈА
			занатство	
			трговина	
			индустрија	

³¹ Г. Хаџић, *op. cit.*, 63.

Сврха овог поређења није да се изједначи Хаџићево тумачење развојних фаза еволуције друштва са познатом Моргановом шемом. То ни у ком случају не би било могуће, јер док Морганова шема има чврсту логичку структуру засновану на принципима научне класификације, без обзира на то колико је та шема одржива са данашњег становишта; Хаџићева подела има карактер стихијности и произвољности које се, на пример, очитују у немогућности да се одреди појам варварства и, самим тим, у тешкоћама да се схвати шта детерминишу пољопривреда и сточарство. С друге стране, Хаџић обухвата и пљачкаштво као облик привређивања које у Морган-Ентелсовој шеми није никада имало своје место, без обзира на широку емпиријску распрострањеност, чак и у Европи, све до XX века. И поред свих тих разлика смисао паралелног приказивања Хаџића и Моргана састоји се у указивању на чињеницу да су такви покушаји, било оригинални било пренесени, били доступни српској читалачкој публици и више од тридесет година пре појаве Морганове књиге *Ancient Society*, која, узред речено, није преведена на српски језик ни до данас. Свакако да ова подела не заузима главно место у Хаџићевом *Простом опису*, поготову не у смислу који је он дао својој књизи. Међутим, кад се после скоро једног и по века разматра његов допринос етаблирању просветитељских идеја код Срба као подлоге за конституисање етнологије као глобалне науке о човеку и култури, онда даље развијање девелопменталистичких идеја дато у Хаџићевој књизи постаје један од највиших домета етнолошке теоријске мисли у Срба током прве половине XIX века. Она представља врхунац преношења девелопментализма, преношења које је започео Соларић, а које је у књигама Бранковића и Тирола било испод очекиваног нивоа, да би свој кратки врхунац доживело баш у *Простом опису*.

Ivan Kovačević

ETHNOLOGY IN THE BOOK »PROSTI OPIS SVECELOG ZEMLJEPOZNANJA« BY GEORGIJ HADŽIĆ

The book »Prosti opis svecelog zemljepoznanja (A Simple Description of General Geography) by Georgij Hadžić appeared at Novi Sad in 1844. This is a simple description of the need and advantages of knowledge of geographic science which is not so deep as the expression of Dositej and Solarić, but which has similar attitudes to the knowledge of geography. The Hadžić's »Prosti opis« is only partially scientifically documented. Thanks to a certain number of foot-notes which Hadžić enumerated a bibliography may be reconstructed.

The reaction to Hadžić's »Prosti opis« was very interesting as this was the first book on geography to which a review was written and published in the Serbian newspapers.

Hadžić's »Prosti opis« deals with the theory of development on the three degrees in the evolution of the human being. On the basis of philosophy and anthropological education Hadžić made his concepts that man had no inborn features but was a »tabula rasa« and was only capable of studying and reaching a certain degree of spiritual evolution. In this book his developmental ideas are directed to making a persistent theory of evolution. Thus development of ideas of development helped the separation of savagery from cannibalism.

robbery from nomadism. The comparison of this book with Morgan's evolutive scheme speaks in favour of the fact that Hadžić can be considered as one of the successors of the theory of development towards the formation of the theory of evolution of the social development in general.

Десанка Николић

КА ПРОБЛЕМУ ПРОУЧАВАЊА МЕНТАЛИТЕТА У СРБИЈИ ДРУГЕ
ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДЕЛО
АЛИМПЦИЈА ВАСИЉЕВИЋА (1831—1911)

Проучавање менталитета, схваћено као сакупљање грабе и описивање психичких одлика становништва, јавља се у Србији релативно рано. Многи, каткад драгоцени записи о карактерним и емотивним својствима нашег света, настали из пера случајних а учених пролазника кроз Србију, или, пак, званичника који су службено долазили у контакт са људима овог поднебља, представљају богату ризницу која очекује, а и заслужује да се критички осветли и валоризује.

Међутим, научни покушаји у том смислу (ако изузмемо, на пример, Вукова разматрања о етнопсихичким особинама Срба и Црногораца, помоћу којих је објашњавао „извесне различите етнографске појаве у разним крајевима, међу различитим етничким групама“),¹ колико за сада знамо, сежу у другу половину XIX века.

Тек после 50-тих година XIX века, у процесу интензивнијег еманциповања српског друштва, сазревају услови да се међу првим истраживачима народне културе, у Србији осим Милана Б. Милићевића, појави и Владимир Карић, који је, у свом, за оно време капиталном делу *Србија*, питањима „народног духа и осећања“, прилазио већ и као научник.² Један његов савременик који је такође имао претензија да психичке одлике народа посматра са научних позиција био је Алимпије Васиљевић. Између ова два истраживача постоје и подударности и одступања. Обојица су живели и радили у исто време, бавили се сличном проблематиком и педагошким радом, али, с обзиром на то да су били различитих професионалних опредељења, у њиховим проучавањима менталитета могу се уочити и неке разлике, о чему ће даље у тексту бити више речи.

Док је о улози Владимира Карића у конституисању наше етнологије изречен суд,³ о Алимпију Васиљевићу је мање писано, па је недовољно познат и његов рад у области етнопсихологије.⁴

¹ М. Радовановић, *Вук Караџић, етнограф и фолклорист*, СЕЗБ књ. XXXV, Одељење друштвених наука, Расправе и граба, књига 8, Београд 1973, с. 191.

² В. Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887.

³ И. Ковачевић, *Владимир Карић и његов утицај на конституисање етнологије у Србији*, Гласник Етнографског музеја, књига 43, Београд 1979, с. 145—169.

⁴ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848 — 1871)*, Београд 1925, с. 97, 109, 116, 154, 246; Посебна издања СКА књ. CXVI, Споменице књ. 7, Београд 1939—1940, с. 36, 37, 38, 45, 46, 50, 52, 61, 64, 67, 70, 71, 78, 79, 99, 100, 128, 129, 337, 344, 346, 354, 369. С. Станојевић, *Народна енциклопедија СХС*, књ. I, код: Васиљевић Алимпије; И. Ковачевић, *op. cit.*, с. 153.

У својој монографској студији Михајло Поповић пружа до сада најпотпунију слику Васиљевићевог филозофског и списатељског рада, приказавши га и као човека чији је живот био карактеристичан за генерацију и време којима је припадао. Једно поглавље своје књиге М. Поповић је посветио Васиљевићевим етнопсихолошким проучавањима, имајући првенствено у виду изворе којима се служио. Поповић закључује да приступајући оцени Васиљевићевог научног доприноса треба одвојити „у њему оно што је позитивно од оног што је нетачно, заблуда“, али да његови радови „из области упоредне психологије представљају прве научне покушаје код Срба“.⁵

Како се у овој деценији навршава сто година од Васиљевићевог рада на психологији нашег народа, занимљиво је најпре нешто више сазнати о томе шта га је навело на таква проучавања и како им је пришао.

1) Биографски подаци о Алимпију Васиљевићу недвосмислено говоре о томе да је та, по много чему контроверзна личност, великих радних способности и широког дијапазона знања, истовремено теоретичар и практичар, била прави представник своје епохе и свог друштвеног слоја.⁶

Самим тим основне мотиве његовог интересовања за проучавање душевних својстава народа треба првенствено потражити у општем културном расположењу које је владало у Србији у другој половини XIX века, које је пружало погодне услове за продирање европских знања тог времена, чији је један од преносилаца био и он сам.

⁵ М. Поповић, Филозофски и научни рад Алимпија Васиљевића, Матица српска, Нови Сад 1972., с. 126.

⁶ Алимпије Васиљевић потиче из не много имућне сеоске породице. Рођен је у селу Велишевцу (ваљевски округ) 21. новембра 1831 године. По завршетку трећег разреда основне школе кратко је службовао у свом родном крају као писар у начелству колубарског среза. Амбициозан, у тежњи да настави школовање у гимназији, Васиљевић успева да, уз „благодејање“, у Београду заврши три разреда, али услед плаховитости у препирци с професором, он напушта гимназију и прелази у богословију. Добија могућност да се даље школује у Русији и да у духовној академији у Кијеву стекне више црквено и филозофско образовање. С обзиром на то да је успешно завршио богословске и филозофске науке, добио је и степен магистра тако да се после седам година школовања враћа из Русије у Београд 1857. године.

После неуспелог покушаја да се запосли као гимназијски професор, а разочаран аустрофилском политиком српске владе, Васиљевић је, с обзиром на то да је био русофилски расположен, намеравао да се врати у Русију. То су били одлучујући разлози за његово прилажење опозицији усмереној против владе кнеза Александра, на чијем челу се налазила либерално настројена интелигенција. Таква одлука, која ће му трасирати читав политички живот, није одговарала његовим верским осећањима и школовању, а уз то је по убеђењу био монархист. Тим противуречностима између његових уверења и објективних услова због којих је пришао либералима треба објаснити чињеницу што је „од конзервативца у политици и претежно десног хегелијанца у филозофији, Васиљевић постао либерал и позитивист“.

Пошто му 1869. године није уважена молба за наставника историје филозофије на Великој школи, он из Шапца, где је био професор, прелази у Београд и постаје наставник психологије и логики у богословији.

Као што је познато, Србија је 50-тих година XIX века била обележена интензивним процесом осамостаљивања од турске феудалне зависности и јачањем домаћег буржоаског државног апарата. То је, истовремено, био и период националних покрета међу Јужним Словенима, прожетих ослободилачким борбама за коначно ослобођење од турске доминације на Балкану, у којима је Србија имала видног учесника.

У таквим друштвеним околностима важну улогу је имала група либерално настројених интелектуалаца, окупљена око Уједињене омладине српске, чији је идејни вођа 60-тих година био и Алимпије Васиљевић. Присталице омладинског покрета, тежећи у ствари да себи обезбеде престиж у парламентарном уређењу ондашње Србије, позивале су се, надахнуте националним романтизмом, на историјску мисију Србије. О тим младим људима, либералима, са којима се дружио и сарађивао, Васиљевић у својим *Мемоарима* пише да су то били „све сами српски питомци који су се васпитавали у разним страним државама“.⁷ Такав случај био је и са њим, па је своје образовање, стечено школовањем у Русији, неколико пута користио и у свом политичком, и у научном раду.⁸

Ти српски интелектуалци били су добро обавештени о једној општој научној тенденцији тог времена за стварањем „посебне гране психологије, психологије народа“.⁹ Подсећајући на Хегелово идеалистичко учење, ова је идеја уобличена у еволуционистичкој теорији, а развитак култура разних народа објашњавала је „јединством људске психе“.¹⁰

Пошто је све више иступао и као либерал, Алимпије Васиљевић добија премештај у Пожаревац за професора гимназије, у којој је провео четири године (од 1864. до 1868). У то време, а и нешто раније, интензивније се бави писањем из области филозофије, члан је Друштва српске словесности, објављује критичке прилоге и друго. Настоји и на формирању омладинске организације Уједињена омладина, која је требало да спроводи идеју „јединства целог српства“.

Своју жељу да постане професор Велике школе у Београду Васиљевић је остварио тек 1868. године, и то пошто је напустио неке ставове омладинског покрета и постао присталица тадашње владе. До 1875. године објавио је неколико дела из психологије, а те године постао је министар просвете, затим седам месеци професор Велике школе, а и ректор.

У току српско-турских ратова од 1876. до 1878. године, Васиљевић се у својству министра просвете налазио у Главном штабу српске војске, да би једне ратне године био и министар „за новоослободене области од Турака“. Од 1880. године до пензионисања 1898. године био је на дужности државног саветника. Пошто се повукао из политичког живота, Васиљевић је више времена посветио научном раду, објављујући резултате тог рада у Гласнику српског ученог друштва.

За Васиљевића је карактеристично и то да је све до спајања Српског ученог друштва са Српском краљевском академијом, 1892. године, активно сарађивао са Српским ученим друштвом као стални члан његовог одбора за филозофске и историјске науке, али услед неслагања са тадашњом владом напредњака, никада није постао редовни члан Српске академије. Умро је као њен почасни члан у 80. години живота, 21. јануара 1911. године у Београду.

⁷ М. Поповић, *op. cit.*, с. 28.

⁸ *Ibidem*, с. 36, 115.

⁹ *Ibidem*, с. 114.

¹⁰ Š. Kulišić, *Istorija i etnologija*, Трећи програм Радио Београда, Београд 1971, с. 450.

Тако се у учењу еволуциониста јавља израз »Volksselle« („Народна душа“) као самостална психолошка категорија, која се изражава кроз језик, обичаје и митове, што је у разним деловима света подстакло бројна истраживања народа.¹¹

„Словенски романтичари су се“, пише Скерлић, „грчевито ухватили те немачке идеје о народном духу, који се остварује на себи својствен начин, а саобразно нарочитом темпераменту једне етничке индивидуалности“, под којом се у другој половини XIX века подразумевала и држава као израз једне душе, односно „психичко јединство целе српске нације“.¹²

Зато је и романтичарски расположеној српској буржоазији, оличеној у либералима, ради ауторитета нове државе за коју се залагала, било врло важно да се ослања на митове „о великој феудалној држави као својим наследним правом“, инспиришући се великанима српске средњовековне прошлости.¹³ Такав став је веома карактеристичан и за Алимпија Васиљевића. О томе до које мере је идеализовао српски средњи век и јунаке из тог доба сведочи критика коју је написао на трагедију Матије Бана *Цар Лазар или пропаст на Косову*, замерајући писцу што Вука Бранковића није приказао у онако лошем светлу како је приказан у народној поезији.¹⁴

То би, углавном, били основни друштвени и идејни оквири у којима је Алимпије Васиљевић живео и којима је, нарочито у својим млађим данима, безрезервно припадао. Они ће се касније битно одразити и на његов научни рад.

Навешћемо још неке подстицаје, који су га, посматрано са субјективне стране, могли усмеравати на проучавање психологије нашег света.

Први бисмо приписали Васиљевићевим просветитељско-моралистичким назорима, који се првенствено могу објаснити његовим филозофским и педагошко-теистичким образовањем. На основној идеји отклањања лошег а развијања доброг гради и конструкцију свог рада о психичким одликама Срба, о коме је овде реч. Називајући позитивне особине врлинама, пише да „народ који их има успешно ће истрајати у борби за опстанак и срећно извршити свој део оног великог човечанског задатка“, док ће народу који има мане, верује Васиљевић, оне отежавати „тај историјски пут“. Тако је, по њему, основни задатак „ди-

¹¹ У еволуционистичкој теорији се полазило од тога да људски дух под истим условима ствара исте идеје и тековине културе. Сама еволуција је схваћена као непрекидно, једнолинијско прелажење од нижег ка вишем стању, па су примитивна друштва објашњавана као преживели остаци стања која су у свом развиту прошла напредна друштва (С. Ware, К. М. Panikkar и Ј. М. Romein, *Dvadeseto stoleće*, *Historija čovečanstva I*, Zagreb 1969, с. 157 — 159.)

¹² Ј. Скерлић, *op. cit.*, с. 161.

¹³ В. Јовић, *Marksistička valorizacija tradicije i kulturnog nasleđa*, *Marksistička misao I*, Beograd 1977, с. 39.

¹⁴ Ј. Скерлић, *op. cit.*, с. 154.

вилизације да мане постепено слаби и искорењава, а врлине снажи и умножава“.¹⁵

Друго што би можда требало имати у виду да би се боље разумела Васиљевићева оријентација ка психолошким проблемима Срба (осим његовог сеоског порекла, што као чињеницу такође не би требало сасвим одбацити) јесте и то да је у својству министра „за новоосвојене области од Турака“, током српско-турског рата 1877 — 1878. године, имао прилике да дође у ближи додир са народом, јер је био одређен да у тим крајевима организује власт и црквену управу. Судаћи према архивској документацији о тој Васиљевићевој активности, намеће се мисао да његово тактично поступање, уз дипломатску вештину, крије у себи познавање менталитета становника.¹⁶

Трећи моменат који је могао да допринесе Васиљевићевом одлучивању да напише рад из области психологије народа јесте извесна избирљивост Гласника српског ученог друштва. У односу на Васиљевића дошла је до изражаја још 1870. године, када је одбила да штампа његов превод дела Херберта Спенсера под насловом *Филозофија стила*, образлажући то чињеницом што у том рукопису „начела у њему изведена нису потврђена примерима из српске књижевности“.¹⁷ Можда зато на почетку своје студије о психичким одликама Срба Васиљевић сам истиче да је „оригинална“ и „самостална“, па се са више сигурности нада да ће „заслужити пажњу специјалиста и наћи себи место у друштвеном органу“.¹⁸

Иако ни један од наведених мотива није морао да буде одлучујући, сматрамо да су сви заједно, уз остале, допринели да Васиљевић из свог обимног материјала из „поређене психологије“, године 1884, издвоји један део, и објави у 55 књизи Гласника српског ученог друштва (*Одношај између физичких и душевних особина расе и спола*), а само две године касније отштампа и своју другу расправу под насловом *О психолошким особинама српског народа*, коју му је Српско учено друштво објавило у 66. књизи своје едиције Гласник. У овом прилогу задржаћемо се само на другој студији Алимпија Васиљевића, јер се директније односи на нашу тему него претходни рад, који је уопштеног, више теоријског карактера.

2) Рад *О психолошким особинама српског народа* обухвата: краћи увод, у коме аутор излаже предмет и начин својих проучавања и анализу појединих психичких одлика, која се заснива на претходној класификацији тих одлика.

Да би се боље схватили резултати до којих је дошао, значајно је најпре се позабавити методолошким оквирима његових истраживања.

Васиљевић за свој први рад из упоредне психологије каже да је настао на основу грађе до које се „већином дошло проматрањем и опи-

¹⁵ А. Васиљевић, *Психолошке особине српског народа*, Гласник српског ученог друштва, књ. 6 6, Београд 1886, с. 102.

¹⁶ М. Поповић, *op. cit.*, с. 36: Државна архива Министарства просвете 1878, с. 71.

¹⁷ М. Поповић, *op. cit.*, с. 35.

¹⁸ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 49.

том других док је податке за студију о којој говоримо, прибавио „личним искуством и непосредним проматрањем“.¹⁹

Извори Васељевићевих испитивања су: лични утисци стечени проматрањем неких појава из обичајног и породичног живота и разговором са извесним бројем сеоских становника, затим народна поезија и примери из историје.

По томе што користи први истраживачки поступак опсервацију, А. Васиљевић показује да познаје тај основни етнопсихолошки метод испитивања, који се у овој области истраживања користи и данас, али му недостаје потребна егзактност. За жаљење је што га није допунио са више података из традиционалне културе, која је у његово време представљала савременост на селу.

Кад је реч о другој истраживачкој техници — анализи стихова народних песама већ је доказано да народна поезија као уметнички облик друштвене свести може да послужи као извор информација само ако је просторно одређена и временски датована, а иначе је за оваква истраживања непоуздана.²⁰ Међутим, када се узме у обзир да је у Васиљевићево време народна поезија била обожавана до свог митског значаја, јасно је да том одушевљењу није могао ни он да се одупре.

Са данашњег становишта, најмање пажње заслужује трећи Васиљевићев извор — узимање примера о догађајима и карактерним својствима појединих личности из историје, при чему се у највећој мери испољава ауторов идејна ограниченост, о којој је раније у тексту већ напоменуто.

Без обзира на таква застрањивања, Васиљевић се представља као научник већ по томе што на почетку рада излаже проблем којим се бави. Одређујући предмет истраживања, полази од Дарвиновог учења да су све душевне појаве, бар у њиховим основним облицима, опште и „својствене свим народима и расама“, да би затим поступио као критички еволуционист, истакавши извесне специфичности у психичком развоју народа. Уочавајући разлику међу таквим појавама, он „дрте народног живота“ дефинише као појаве „које се у животу народа *јаче* истичу него друге појаве“ ове врсте, док, с друге стране, оне психичке карактеристике које се „*јаче* истичу у *једног* народа, него ти исти појави у других народа, и при том истичу *уопште* — код свију сталажа и истичу *стално* кроз све периоде“, Васиљевић назива „психичке особине народа“. Да би указао у којој мери оне чине суштинско обележје једнога народа, формулише их сажето „особине народа“ или само „особине“.²¹

На израз „особине“ као ознаку за целокупност душевних својстава једног народа или мање етничке заједнице, наилазимо у литератури тога времена.²² Тај термин користи и В. Карић као синоним за „народни дух и осећање“, идентификујући га са „душевним белегама поје-

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ј. Ердџановић, Душан Недељковић, *О психичком типу Јужносрбијанаца*, Српски књижевни гласник, књ. 27, Београд 1929, с. 470.

²¹ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 50 — 51.

диних народа." Међутим, он као географ радије описује „месне особине по разним крајевима“ него особине целог народа, које би га могло завести па да их уброји у „нарочиту особину овога или онога народа“, док је то, пише Карић, „појава само извесног ступња развића и находи се или се находила и код многих других народа који су на томе ступњу, или док су на томе ступњу били“.²³

Уопштености и непрецизности израза „особине“ био је, изгледа, свестан и Алимпије Васиљевић. Зато мањи број психичких одлика узима као искључиво српске „особине“, док оне за које није био сигуран да се могу приписати искључиво Србима помиње као општечовечанске и српске. Не сврстава их „у ред особина“, већ „у црте душевног живота“, што по његовој концепцији није исто.²⁴

Васиљевићево инсистирање на проучавању „особина“, па макар и у њиховом смањеном опсегу и суженом значењу, требало би схватати као императив ондашњег културног тренутка. То је истраживање народа и његове културе. Као и остали грађански научници тога времена и А. Васиљевић је био убеђења да сваки народ треба да упозна себе а то значи своје „особитости по којима се разликује од других народа и да „живот сваког народа треба да је складан с тим особитостима“, јер се веровало да у њима леже „основе његове снаге и величине“.²⁵

За Васиљевићев приступ изучавањима менталитета карактеристично је то да је донекле изневерио научни принцип индукције, јер је пошао од свог општег става за истицањем посебних психичких вредности народа, па их је тек онда својим подацима више илустровао него доказивао. Међутим, не може му се оспорити познавање метода етнопсихолошких истраживања који су тада владали у науци.²⁶

3) Разматрања о самим психичким особинама Срба Васиљевић зајнива на својој класификационој структури, која је углавном психолошког карактера.

Претходно издвојивши „две црте душевног живота нашега народа“, које нису само српске, а то су стидљивост и храброст, он особине Срба глобално дели на: „I Особине умне — интелектуалне“ (схватљивост — позитивне, површност — негативне), и „II Особине моралне-практичне“ (човечност — позитивне, непажљивост у понашању — негативне).²⁷

СТИДЉИВОСТ Васиљевић објашњава човековом тежњом да се „узвиси на свима животињама као засебан тип“, при чему сваки неуспех „у том старању“, мисли Васиљевић, изазива „оно душевно узбуђење ко-

²² Г. М. Макензијева и А. П. Ирбијева, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд 1868 с. 492.

²³ В. Карић, *op. cit.*, с. 213.

²⁴ О обазривости А. Васиљевића приликом класификовања своје грађе сведочи и следећи цитат: „...те белешке смо више пута проматрали и оверовљавали, па смо многе брисали не нашавши да могу опстати као особине.“ (А. Васиљевић, *op. cit.* с. 50.)

²⁵ М. Поповић, *op. cit.*, с. 114.

²⁶ *Ibidem*, с. 118 — 119.

²⁷ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 51.

је се зове стид". У свом даљем психологизирању он стидљивост повезује са сличним појавама, као што су: кајање, снебивање, смерност, приписујући их разним народима, па и Србима. Снебивање, на пример сматра „психолошком особином“ Руса, тумачећи га класним разликама у оквиру руског друштва (аристократија — сељаштво), а и заостајањем Руса у односу на тада развијеније народе Европе.

Везујући стидљивост уопште за „младе народе“, констатује да су је стари културни народи, Грци и Римљани у доба своје декаденције изгубили, а насупрот томе, да је Срби, с обзиром на своју свежину, поседују. Стидљивост у нашем народу Васиљевић види као врлину и украс младе и младожење, затим девојке и момке, потврђујући то народним песмама и пословицама, а делимично и појавама из друштвеног и породичног живота сеоског становништва.²⁸

Ову психичку одлику Срба, у време и после Васиљевића, помињу и други писци. Макензијева и Ирбијева су је приметиле као одсуство хвалисања јуначким делима и назвале су је смерност,²⁹ док је Ј. Цвијић, назвавши је честитост, приписује женама у оквиру патријархалног друштвеног режима.³⁰

ХРАБРОСТ Васиљевић убраја у другу општељудску психичку одлику, развијену и у српском народу. Сматра је „видном цртом нашег народа“, поткрепљујући своје наводе јунаштвом Срба у минулим историјским догађајима, почевши од борби са Турцима у средњем веку, затим у време устанка 1804. године и битке на Љубићу, до ратова с Турцима 1876—1878. године. У прилогу томе цитира одломке из народних песама, у којима се истиче храброст косовских јунака, Краљевића Марка и устаника са Мишара.³¹ У тим својим тврђењима Васиљевић се декларише као догматичар наше старије романтично-националне историјске школе, како га оцењује Скерлић, јер је заступао мишљење да је „народна свест дала Марку изван историјски тип. Мењати те типове“, цитира Скерлић Васиљевића, „значи искретати народну историју“.³²

Овом приликом није потребно упоредним подацима доказивати да су храброст и војничке врлине изразите психичке карактеристике нашег народа. Запажали су их не само Васиљевићеви претходници и савременици већ и каснији истраживачи.³³

Ако наставимо да пратимо Васиљевићеву мисао у односу на храброст, можемо констатовати да она, по њему, представља само „душевну црту“ Срба, јер им, као и Црногорцима, осведочено храбрим на бој-

²⁸ Ibidem, с. 51 — 58.

²⁹ Г. М. Макензијева и А. П. Ирбијева, *op. cit.*, с. 492.

³⁰ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд, 1966 с. 367.

³¹ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 59 — 66.

³² Ј. Скерлић, *op. cit.*, с. 154.

³³ В. Карацић, *Етнографски списи, О Црној Гори*, Београд 1969, с. 322. Г. Макензијева и А. П. Ирбијева, *op. cit.* с. 492; Ј. Цвијић, *op. cit.*, с. 369 — 370; В. Карић, *op. cit.*, с. 212; С. Вукосављевић, *О менталитету племеника, Организација динарских племена*, Посебна издања САН књ. ССLXX, Етнографски институт књ. 7, Београд 1957, с. 76. и др.

нсм пољу, недостаје „грађанске куражи“ у вези са унутрашњим друштвеним уверењем. Храброст као „особину“ он одређује само енглеској нацији, која се „храбро бори како са спољним непријатељем за независност своје владавине тако и са унутрашњим непријатељем народне слободе”.³⁴

Занимљиво је да је за ову, по Васиљевићу негативну особину Срба, тј. недостатак одважности у унутрашњој друштвеној организацији, Карић имао другачије објашњење. То несхватање вредности „веће и јаче државне организације” и одсуство „дисциплине” овај писац тумачи географским и историјским факторима, при чему је народ, вековима препуштан сам себи развијао личне одбрамбене способности и сопствену снагу.³⁵

I. УМНЕ — ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ОСОБИНЕ

Међу овим „особинама” Васиљевић на прво место ставља *СХВАТЉИВОСТ*, односно „бистрину ума”. Начелно је објашњава као способност народа да у борби за опстанак схвати опште „човечанске задатке и тежње”. Да би доказао да је српски сељак бистрији од сељака других европских народа, даје примере из својих интервјуа са становницима неких села у Србији. Према одговорима тих људи закључује о њиховом оштроумном расуђивању и добром схватању тадашњих политичких прилика у Србији.

Анализирајући „послове на којима се бистрина ума у Срба може измерити”, Васиљевић каже да су то „војени, државни и књижевни” послови. У оквиру тих занимања он налази узоре у појединцима који су се истицали својствима брзог схватања. Тако су му идеални типови војсковођа и ратника брзе памети Караборђе и Стеван Книћанин, док за идеалне државнике узима Милоша Обреновића, који је, узвикује Васиљевић, „надмудрио све мудраце свога доба”, и војводу Вучића Перишића, сматрајући овог другог „народним типом државника”. Међу бистроумним књижевницима Васиљевић издваја Доситеја и Вука.³⁶

Као супротност брзом схватању, Васиљевић наводи „плиткоћу схватања”, односно *ПОВРШНОСТ*, која је, по њему, више развијена у Срба него у других народа. Док прву особину објашњава „прилагођавањем суровој природној средини”, другу тумачи погодним животним условима, који рађају „лењост”, односно „млитавост”. Сматра да је „упражњавање”, тј. вежба основни покретачки фактор развијања свих човекових психичких својстава, на тај начин се и „ум почне навикавати на лакоћу, а избегавати тешкоћу”. Отуда, наставља Васиљевић, „стане јачати бистрина, а слабити дубина схватања и најзад схватљивост почне да се дружи са површношћу”.³⁷

Говорећи о површности у Срба као о особини, Васиљевић је критичан до саркастичности. „Нема ни једне врсте људског занимања коју

³⁴ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 67.

³⁵ В. Карић, *op. cit.*, с. 218.

³⁷ *Ibidem*, с. 77.

³⁶ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 72, 74 — 75.

Србин није опробао, а нема скоро ни једне, којој се он потпуно одао, а још мање да је коју довео на виши ступањ савршенства". Осуђујући склоност Србина ка лакшим пословима, Васиљевић истиче да наш човек „најволе да је Господин, па ако то не може онда да је бар близу Господина". У тој анализи о Србину он каже да „ако не може да буде кмет, онда да је бар сукметица", а ако не може „да буде капетан, онда да је бар његов пандур". При том Васиљевић не дели Србе од Црногораца, приписујући овим другима осећање одвратности према тешком послу, налазећи за то разлога у њиховом „ритерском карактеру".³⁸

Пишући о карактеристикама динарског психичког типа и Ј. Цвијић указује на особине духовне живости и површности у исти мах, називајући их „даровитошћу врапче интензивности". Као и Васиљевић, сматра да је „највећи број такозваних даровитих давао до сада мале резултате... Врло ретко ураде штогод потпуно... Има, дакле, доста површних", закључује Цвијић.³⁹

II. МОРАЛНЕ — ПРАКТИЧНЕ ОСОБИНЕ

Као прву позитивну „особину" ове врсте Васиљевић наводи ЧОВЕЧНОСТ, исправно је сматрајући стеченом одликом која се развија у кругу породице. У томе он види највећу улогу мајке, затим сестре и брата. Такво своје мишљење поткрепљује стиховима из народних песама, у којима се брат дичи сестром, док се „сеја заклиње братом".

Развијену човечност у Срба Васиљевић доводи у везу са широко распрострањеним обичајем побратимства као народном тежњом „да се братство шири и ван граница крвног сродства". Јаче развијено осећање сродства у нашем народу потврђују и Карићеви наводи, па се и то Васиљевићево казивање може прихватити.⁴⁰ Мање је убедљив кад човечност сматра јединим фактором да се обичај крвне освете, који он назива „крвава распра", није дубље укорењено међу српским становништвом.⁴¹

Још више је искључив пишући да, за разлику од других народа, у српској историјској прошлости није било случајева нечовечности. Као примере наводи Душанов законик у коме се предвиђају благе казне према проповедницима друге вере, и човечне поступке у протеклим борбама против непријатеља, у којима „није било ужасних сцена, као што бива на другим местима у таквим приликама".⁴²

Идеализовање моралних вредности Срба Васиљевић преноси и на своје време. Користећи се фактографијом из судских извештаја о кривичним делима, тврди да је преступа мање него у другим земљама, и да су убиства из користољубља ретка појава. По Васиљевићевом миш-

³⁸ Ibidem, с. 79.

³⁹ Ј. Цвијић, *op. cit.*, с. 94.

⁴⁰ В. Карић, *op. cit.*, с. 221.

⁴¹ А. Васиљевић, *op. cit.*, с. 94.

⁴² Ibidem, с. 91.

љењу, „Србин који је рођен и одгајан под утицајем српских обичаја и закона, не може да врши нечовечна дела за материјалне интересе”.⁴³

Да би још једном поткрепио своја тврђења о човечности као психичкој „особини” Срба, Васиљевић наводи и један елемент филолошке природе, који истовремено говори у прилог његовом настојању да проникне у генезу саме појаве — „да се у Срба рано пробудила свест о човечности“ закључује по терминима за те појмове. Тако за реч „хумано“ каже да је латинског порекла и да, почевши од старих Римљана, код многих народа значи човечно. Срби се, пак, „да би изразили појам о пристојном понашању достојном човека“ служе речју „уљудно“, од које Васиљевић изводи придев за начин „људски“, а који значи: пристојно, човечно, онако како је пожељно.⁴⁴

Појаве нечовечства у Срба Васиљевић повезује само са дипломатским животом на српском средњовековном двору (сечење ушију, урезавање врха од језика) и објашњава их византијским утицајем.⁴⁵ Последњи одељак Васиљевићеве студије говори о још једној негативној „особини” Срба, коју он назива *НЕПАЖЉИВОСТ*, у смислу непризнавања туђих заслуга, и *НЕТАЧНОСТ*. Анализирајући их више међу својим савременицима из редова грађанског staleжа него у самом народу, прву „особину“ супротставља „благодарности“, а другу — тачности просвећених народа.

* *

*

Иако смо свесни непотпуности сваког закључивања о само једном раду као што је овде случај, ипак сматрамо да научни покушај Алимпија Васиљевића то заслужује, умногоме зато што спада у прве ове врсте у нас.

Научни квалитети А. Васиљевића, те свестрано образоване, а противуречне личности, амбициозног човека од каријере, моралисте теистичких уверења, плодног писца и научника, могу се ближе оцењивати само ако се посматрају у времену и простору који чине оквир његовог живота и рада, а то је био период рабања српске буржоаске државе, која се тек отварала Европи, и расламсавања националне свести под утицајима романтизма.

Тако је он у својој аналитичкој расправи *Психолошке особине српског народа* био у стању да тадашњу европску научну мисао преточи у проучавања менталитета, схваћеног као „особине“ колективне свести целог српског народа, остајући на позицијама идеалистичко-романтичарских и рационалистичко-критичких размишљања.

И поред своје идеолошко-класне ограничености и националистичке искључивости, овај рад је вредан пажње, како делом са методолошке стране тако и по формулисању предмета истраживања и настојању аутора да систематизује појаве о којима говори.

⁴³ Ibidem, с. 96.

⁴⁴ Ibidem, с. 96 — 97.

⁴⁵ Ibidem, с. 94 — 95.

⁴⁶ Ibidem, с. 97 — 102.

Нека упоредна испитивања су нам показала да расправа о којој је реч, по свом настојању за научним приступом проблемима менталитета народа, може да се уброји у раније фазе етнопсихолошких истраживања у Србији, која је антропогеографска школа, са Јованом Цвијићем на челу, методски допунила и даље развила, а која готово до наших дана нису сасвим напуштена.

У распону од једног века, колико нас дели од тих правих проучавања менталитета нашег човека, дошло је до битних промена у вредносним критеријумима којима се одређују само испитивања. Архаични Василијевићев текст данас може на махове да делује наивно и, свакоко, превазиђено. Међутим, за утврђивање почетака и праћење континуитета ових истраживања, он поседује снагу документа, и зато је, првенствено са епистемолошког становишта, незаобилазан.

Desanka Nikolić

THE PROBLEM OF THE STUDY OF MENTALITY IN SERBIA IN THE
SECOND HALF OF THE XIXth CENTURY —
(on the occasion of the 100th anniversary of activity
of Alimpije Vasiljević)

The article deals with the beginnings of ethnopsychology among the Serbs. The author tries to elucidate the scientific contribution of Alimpije Vasiljević, one of the most prominent representatives of these studies in Serbia who lived in the second half of the XIXth century.

The first part of the article discusses the social and cultural conditions in that-time Serbia, which had a strong influence on the formation of A. Vasiljević and his attitude toward science in general and the problems in which he was interested. The creation of the Serbian bourgeois state, the development of national consciousness under the influence of Romantic ideas and the gradual opening of the Serbian middle-class society to European ideas, can be found in the philosophy, paedagogic and scientific works of A. Vasiljević.

The second part of the article analyses the scientific qualities of A. Vasiljević, especially from the point of view of his theoretical and methodological ideas published in a treatise «On a Psychologic Characteric of the Serbian People», where he showed his great knowledge of the European literature of the time and of his scientific approach.

The final part emphasizes the contribution of A. Vasiljević to the study of the psychological component of the Serbian rural inhabitants of the XIXth century. He was the first to do it and only later this problem was more thoroughly studied by ethno-psychical investigators within the anthropological school. Today when criteria for the evaluation of scientific results have been changed in new conditions the scientific value of A. Vasiljević is predominantly of historical importance.

Душан Дрљача

МАТИЧНЕ КЊИГЕ КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЕТНИЧКИХ ПРОЦЕСА

Матичне књиге су веома богат а недовољно коришћен извор за проучавање етничких процеса,¹ породице и породичних односа² и етнолошких појава у целини, нарочито у последњих сто — сто педесет година. Подаци које оне садрже су не само поуздан извор већ често и коректив за резултате до којих се дошло етнолошким проучавањем појава на терену (на основу казивачевих исказа и испитивачевог посматрања!), а понегде и макроархивских података.³ Осим матичних књига, наилазимо понекад у мањим насељима на хронике села, школске летописе, породичне књиге или Status Animarum, којих у већини места нема, па смо углавном упућени на резултате до којих се долази анализом података из матичних књига.⁴

У својим досадашњим проучавањима етничких процеса користио сам се матичним књигама за Пољаке у нашој земљи (у Банату — од 1840; у Босни — од 1890; у Хрватској — од 1900; у Бачкој — од 1946.

¹ Д. Дрљача, *Матичне књиге и школски летописи као извор за проучавање прошлости Русина у Срему*, Традиционална култура југословенских Русина (Зборник радова), Нови Сад 1971, с. 69—69.

Исти, *Национално мешовити бракови сремских Русина*, наведени Зборник, Нови Сад 1971, с. 186 — 191.

Исти, *Прилог проучавању традиционалне културе Украјинаца у Инђији*, наведени Зборник, Нови Сад 1971, с. 211

² S. Kremenšek, *Matične in družinske knjige kot vir za etnološko proučevanje družine*, Etnološki pregled 11, Beograd 1973, с. 99 — 103.

³ Примера ради наводимо: у Архиву БиХ у Сарајеву чувају се документи на основу којих се може закључити да се из Галиције у Босну досељавају само Пољаци, и то од 1896. године, када је колонизација званично почела. Међутим, из локалних извора (матичних књига) поуздано сазнајемо да пољски земљорадници долазе у Босну још од 1890, заједно с Немцима из Буковине, а нешто касније (али пре 1896) и из Галиције, и то у групама у којима се као римокатолички Пољаци воде и гркокатолички Украјинци из истих села.

⁴ Тамо где није било Status Animarum или спискова чланова одређене црквене општине, матичне књиге су имале практичну намену да упозоре на евентуалне родбинске везе будућих супружника и тако спрече узимање у роду.

године),⁵ Влаха у Кључу — од 1840;⁶ Русина у Срему — од 1852; Срба у Пироту и околним насељима — од 1878;⁷ Италијана у Босни — од 1890;⁸ Чеха у Босни — од 1894;⁹ Украјинаца у Срему — од 1943. године и др. Као што се може закључити, то су већином подаци за досељенике у југословенске земље, у току последњих 100 — 150 година, али и за Србе и Влахе у нашој републици.

У овом излагању неће бити речи о свим подацима који су током једног и по столећа увођени у матичне књиге и који су значајни за шира етнолошка проучавања, већ ће се размотрити само они на основу којих се могу непосредније пратити и анализирати етнички процеси. То су пре свега подаци из матичних књига који региструју кретање становништва и склапање етнички и национално мешовитих бракова. Та врста бракова сматра се у етнологији једним од доказа превазилажења групе затворености у одређеној средини. А избор партнера из друге групе најчешће се тумачи степеном међусобне блискости тих група.¹⁰ Међутим, разматрања о етнички и национално мешовитим браковима, а самим тим и о етничким процесима, на основу података из матичних књига, нису без недостатака. Најважнији је, свакако, тај што локалне матичне књиге пружају увид у број склопљених, али не и стварно одржаних етнички и национално мешовитих бракова.¹¹ Најзад, ову врсту мешовитих бракова можемо пратити по матичним књигама у нашој земљи само до 1965. године, кад су престали да се уводе подаци о народности супружника. Разумљиво је, стога, да резултате наших анализа података из матичних књига не смемо преувеличавати и да их морамо стално упоређивати и комбиновати са осталом архивском грађом, резултатима пописа становништва (од времена када су вршени!) и подацима из литературе.

⁵ D. Drljača, *Prispevok k vyskumu Slovakov polskeho puvodu v Ostojićeve (Banat, Juhoslavia)*, Slovensky Narodopis XVIII, 2, Bratislava 1970, с. 249 — 254.

Isti, *Poljaci u Derventi i okolini*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. XXX — XXXI, Sarajevo 1975/76, с. 237 — 261.

Isti, *Poljaci u Hrvatskoj*, Etnološki pregled knj. 14, Beograd 1976, с. 93 — 102.

Isti, *Пољаци у Чуругу*, Рад XX конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије, Нови Сад 1973, с. 311 — 317.

Isti, *О сложености проучавања етничких процеса код пољских досељеника у Југославији*, Новопазарски зборник 2, Нови Пазар 1978, с. 75 — 83.

⁶ Д. Дрљача, *Сип у Кључу*, Зборник радова Етнографског института САНУ књ. 8, Београд 1976, с. 11 — 42.

Isti, *Становништво Брзе Паланке у последњих сто година* (рукопис)

⁷ Д. Дрљача, *Прилог проучавању брака и породице у приградским селима у околини Пирота*, Пиротски зборник 8 — 9, 1877 — 1977, Пирот 1979, с. 379 — 402.

⁸ D. Drljača, *Italiani in Bosnia*, Panorama anno XX, No 11, с. 6 — 7, i No 12, с. 10 — 11, Rijeka 1971.

⁹ Д. Дрљача, *Češi a Moravane v Mačine Brdu*, Jednota г., XXVI číslo 21, 22, 23 и 24, Daruvar 1971.

¹⁰ Д. Дрљача, *Национално мешовити бракови сремских Русина*, с. 186

¹¹ Национално мешовити бракови се често разводе. По свему судећи, чешће него они национално хомогени. До развода најчешће долази у неком другом месту, а не у насељу где је такав брак склопљен. Исто, с. 186 — 187.

На крају овога увода наводимо неке елементе релевантне за проучавање етничких процеса, које смо црпили из матичних књига за последњих 100 — 150 година, као што су:

— постојање стариначких и досељених, различитих етничких група у одређеном насељу, као последица миграција, а што је претпоставка за одвијање динамичних етничких процеса у том месту;

— откривање порекла тих група (по месту рођења супружника, њихових родитеља и кумова; родитеља новорођенчади, или места рођења умрлих лица; по карактеристичним личним и породичним именима и занимањима);

— констатација чињенице да је, на пример, брачни статус људи или карактер брака супружника често разлог или узрок пресељења у друго насеље или земљу;

— утврђивање брачне ендогамије, бар почетне, између често веома сродних етничких група или народа, њено одржавање или превазилажење;

— прожимање и међусобно изједначавање етничких група једног истог народа у домаћој или страниј средини, а на основу података о етнички мешовитим браковима;

— етничка сегрегација међу етничким групама или народима који прилично дуго или однедавно живе у истом насељу, и путеви и процеси њеног превазилажења;

— карактеристичне миграције супружника или брачна провенијенција, што доводи до стварања специфичних етнографских области, по Кременшеку,¹² културних ареала;

— процеси асимилације досељених представника једног народа од такође досељених припадника другог народа, што се догађа у нашој, за њих страниј етничкој средини, а на основу исте религије или конфесија које међусобно не искључују могућност склапања брака;

— промене личних и породичних имена као део асимилационих процеса или површинског етничког изједначавања;

— изразитија него код других спремност припадника досељених народа и представника специфичних група у одређеној етничкој средини за секундарну, па и терцијарну миграцију.

У даљем излагању, говориће се посебно о сваком од ових елемената.

1.

Матичне књиге откривају, као што је већ речено, постојање различитих етничких и народних, стариначких или досељених група у испитиваном насељу. Половином прошлог века, према матичним књигама Брзе Паланке, у Србију су из Влашке и Бугарске прелазила лица са српским именима и презименима (међу њима, вероватно, и реемигранти!), што је у науци често било оспоравано или, бар, довођено у сумњу. С друге стране, истицано је досељавање у ове крајеве из Аустро-Угарске, Црне Горе и Македоније, што се и потврђује подацима из матичних књига, али је не-

¹² S. Kremenšek, *navedeno delo*, с. 102

довољно било наглашено оно најснажније досељавање, поглавито Унгурјана, из залећа. Пред први светски рат, становништво Брзе Паланке, према једним матичним књигама, разврстано је у пет група: православне Влахе, православне Србе, православне Цигане, православне Цинцаре и православне Бугаре, а према оним значајнијим из истог периода (матичним књигама венчаних) у само две категорије: православне Србе (у које су убројани и Власи, Цинцари и Бугари) и православне Цигане, из чега провејава својеврсни, али не и свеобухватни православни унитаризам у корист српске нације. Исто усмеравање процеса запажа се и у међуратном периоду.¹³

Сличну етничку разноврсност запажамо, на основу матичних књига, и у другим пределима наше земље где је било масовнијег досељавања у прошлоам веку. Међу досељеним Русинима код Шида, они у Бачинцима су из Горње Угарске, претходно настањени у Руском Крстуру, док су они у Бикић Долу Лемки — етничка група русинског народа. Бачиначки Русини су све до првог светског рата доводили себи невесте из старог завичаја, а од 1918. ограничавају се скоро искључиво на везе из села у ближој околини, што подразумева и национално мешовите бракове са Србима.¹⁴

Пољски евангелисти у Банату (од 1834) пореклом су из Бескида, из Висле и места Нидки, Суха и др. И они су се до 1914. женили невестама из Висле и Дечина у Шлезизији¹⁵, а од почетка овог века склапају брачне везе са словачким евангелистима у Арадју.

Из матичних књига из босанских места сазнајемо да су Талијани у Штивору (од 1890) досељеници из Тирола¹⁶, а да су Чеси у Мачино Брдо (од 1894) дошли заједно с Моравцима, као секундарни колонисти из Русије.¹⁷ Пољаци у Дервенти (од краја XIX века) затичу Немце, Мађаре, већ поменуте Талијане, Чехе и Моравце, затим Словаке, а с Пољацима се заједно досељавају и Украјинци. Међутим, ни сами Пољаци нису јединствени — пореклом су из Галиције, окупиране Пољске и из Русије.¹⁸

2.

Из следећих неколико примера се уочава да је поједину етничку или народну групу могуће открити у матичним књигама и по карактеристичном занимању, брачном статусу или карактеру брака у коме живе њени припадници.

¹³ Д. Дрљача, *Становништво Брзе Паланке у последњих сто година* (рукопис)

¹⁴ Д. Дрљача, *Национално мешовити бракови сремских Русина*, с. 190.

¹⁵ D. Drljača, *Prispevok k vyskumu Slovakov polskeho pivodu v Ostoževu* (Banat, Juhoslavia), с. 250

¹⁶ D. Drljača, *Italiani in Bosnia*, Panorama No 11, Rijeka 1971, с. 6 — 7.

¹⁷ D. Drljača, *Češi a Moravane v Mačine Brdu*, Jednota č. 21, Daruvar 1971, с. 15.

¹⁸ D. Drljača, *Poljaci u Derventi i okolini*. Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. XXX — XXXI, Sarajevo 1975/76, с. 239

Пољаци, досељени из Висле у Банат, били су деценијама шалитраши, а после пола века најпре земљорадници, па и газде.¹⁹ У Дервенти су први досељени Пољаци (од 1885) судије, аустријски чиновници, звани подругљиво „куферашима“; деценију касније појављују се радници из Пољске и, најзад, колонизују се пољски земљорадници.²⁰

Пред први светски рат, од 69 умрлих Влаха у Брзој Паланци, њих 60 су, према матичним књигама, били „земљеделци“, три слуге, а по један надничар, лаћар, „раденик“, лончар, бозација и фотограф. У исто време, од 56 умрлих Срба, 47 су били занатлије, трговци, радници, чиновници, учитељи, док су само шесторица земљорадници и тројица слуге. Од 20 умрлих Цигана, 16 је коритара, једна коритарка и 3 ковача. Цинцари су по занимању трговац и пекар, а једини Бугарин је слуга.²¹ По свему судећи, појмови „Влах“ и „Циганин“ изједначавали су у Кључу у то време етничку припадност и професионални, односно друштвени статус.

У вези с брачним стањем и карактером брака нових досељеника (и не само њих!), матичне књиге дају на увид веома важне податке. Почев од шездесетих година прошлог века, село Бачинци у Срему је, током две деценије, било нека врста азила за удовце и удовице русинске народности из Руског Крстура и Куцуре, који се ту венчавају и настањују.²²

За пољске досељенике у Босну важи, како за чиновнике тако и за остале, да у великом броју долазе у национално мешовитим браковима (с Украјинкама, Моравкама и Чехијама).²³ Стиче се утисак да је у прошлости склапање националног мешовитог брака у једној средини био довољан разлог да је ти супружници напусте или су се пак за национално мешовити брак првенствено одлучивали они који су имали у виду могућност да промене средину,²⁴ на пример да мушкарци постану домазети.

И не само то. Упоређујући личне податке досељеника из првих година по досељавању, у стању смо да утврдимо да је већина досељеника у једном месту била у блиским рођачким везама, тј. да су у наше крајеве долазиле шире породице са рођацима и суседима.²⁵

¹⁹ Od 1854 — »soletronios«, »salis nitri cactor«, »salis nitri destilator«, »salis nitri magister«; од 1868 — »soletranos mester« и даље на мађарском; од 1872 — »földmivető (= земљорадник); од 1877 — »gazda«.

²⁰ Matica krštenih Župe sv. Jurja Mučenika u Derventi, sv. II (1884 — 1892)

²¹ Д. Дрљача, *Становништво Брзе Паланке у последњих сто година* (рукопис)

²² Д. Дрљача, *Матичне књиге и школски летописи као извор за проучавање прошлости Русина у Срему*, Традиционална култура југословенских Русина (Зборник радова), Нови Сад 1971.

²³ D. Drljača, *Poljaci u Derventi i okolini*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. XXX — XXXI, Sarajevo, 1975/76, c. 240.

²⁴ Д. Дрљача, *Национално мешовити бракови сремских Русина*, Традиционална култура југословенских Русина, Нови Сад 1971. c. 187

²⁵ D. Drljača, *Poljaci u Derventi i okolini*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. XXX/ — XXXI, Sarajevo, 1975/76, c. 240

3.

Чак и површном анализом података из матичних књига венчаних може се запазити присуство брачне ендогамије у насељима у којима живе или су се настаниле често веома сродне групе или народи, али се могу открити и путеви или, бар, наговештаји превазилажења те ендогамије.

Бракови Чеха и Мораваца, иако заједно досељених у Босну, у почетку су били реткост. Слична је ситуација била и између буковинских и галицијанских Пољака код Босанске Градишке. Између Русина у Срему и током другог светског рата досељених Украјинаца из Босне није било бракова пуних 16 година. Као разлози се претежно наводе недовољно познавање обичаја и разлике у говору.²⁶

У Брзој Паланци где су, крајем прошлога века, српски трговци и занатлије доводили себи невесте Српкиње (углавном трговачке и занатлијске кћери) из других варошица и градова, српско-влашки бракови постали су у међуратном периоду и касније редовна појава и један од најсигурнијих путева ове, иначе дуготрајне словенско-романске симбиозе.

У селима у околини Пирота (а слични примери се могу навести и из других крајева), где уз Србе живе Роми и Бугари, склапају се у последњим деценијама ендогамни ромски, али и национално мешовити српско-бугарски бракови.

Матичне књиге недвосмислено указују на чињеницу да у страниј етничкој средини краткотрајни период ендогамије смењује време прожимања и међусобног изједначавања припадника етничких група једног истог народа, што претходи једном ширем мешању.

4.

Кад је реч о избору партнера из редова припадника народа и народности с којима одређена група живи у истом насељу или регији, матичне књиге показују да за тај избор није увек најважније да је изабраник из редова већинског народа нити да је исте вере с брачним кандидатом (бар у прошлости!), већ да блискост културе, оне традицијске, може да буде одлучујућа.

И у анализи ове врсте података из матичних књига, држаћемо се хронолошког реда. Чеси и Моравци у Босни живе у највише национално мешовитих бракова с Пољацима, Украјинцима, Хрватима, па Србима и припадницима других народа и народности.²⁷ Малобројни галицијански

²⁶ Галицијски Пољаци су своје сународнике, досељене из Буковине, звали Хуцулима (етничка група русинског народа) и исмејавали њихов говор; Чеси су за Моравце тврдили да у говору много отежу — »патахију то«; досељени Украјинци у Беркасову, мада исте вере са Русинима, једно време су у цркви стајали као издвојена група; Украјинке, које су у Инбију дошле нешто касније од главне масе досељеника, наводно лошије говоре матерњи језик па су, како тврде њихови сународници, самим тим упућене на склапање етнички и национално мешовитих бракова.

²⁷ D. Drljača, *Česi a Moravane v Mačine Brdu, Jednota*, č. 21 с. 15 и с. 23.

досељеници, који живе у непосредној близини поменутих Чеха и Мораваца, своје национално мешовите бракове остварују претежно са Србима и, знатно ређе, са Хрватима.²⁸

Традиција склапања пољско-украјинских бракова, позната у Галицији, наставља се и у Босни, тако да је број тих бракова изузетно велики. Са гркокатоличким Украјинцима, с којима су у Босну дошли из истих галицијских села, често и у национално мешовитим браковима, Пољаци су блиски упркос разликама у вери и стереотипима о одбојности које су и једни и други понели из завичаја. Са Хрватима у Босни, већинским народом у околини Дервенте, мада су исте вере, зближили су се у знатно мањој мери.²⁹

Сремски Русини склапају брак с представницима свих народа и народности с којима су у ближем контакту (нарочито с онима с којима живе у истом месту!), али највише с представницима већинског српског и хрватског народа а затим њима традицијски блиске словачке народности.³⁰

5.

Изједначавање имена и презимена у етнички сложенем насељу, видљиво у матичним књигама, један је од поузданијих знакова асимилационих процеса.

У Матици из 1840. становници Сипа у Кључу имају влашка имена и презимена: Думитрашко Скалуш, Петру Кленцов, Борбе Карбон и др. Од 1846. свештеник њиховој деци изводи презимена по очевом имену, српска по облику. Тако син Николе Грабовићана постаје Петар Николић а син Борба Добрковића — Атанасије Борбевић.³¹ У претпоследњој деценији прошлог столећа (1881 — 1889), већина житеља Брзе Паланке има презимена која имају српски облик, али су честа влашка имена и презимена. Пред први светски рат, већина Влаха у овом насељу има српска и имена и презимена, а само неколицини је име влашког облика. У исто време, брзопаланачки Роми носе типично влашка имена и презимена. У наше дане, године 1979, карактеристична влашка имена ретка су и код Рома у овој варошници, а сва њихова презимена су српског облика.³² Даља истраживања у Брзој Паланци и Кључу свакако ће показати колико је овај, назовимо га условно, православно унитаризам, током једног и по столећа, довео до посрбљавања Влаха и Рома, или је оно само површинско и привидно. Могуће је да суштину етничког процеса чини, поред групног изједначавања Царана и перманентно досељаваних Унгурјана, повлашћавање Срба и Рома као малобројних у односу на већински влашки живаљ у месту.

²⁸ D. Drljača, *Italiani in Bosnia*, Panorama No 12, s. 10 Rijeka 1971.

²⁹ D. Drljača, *Poljaci u Derventi i okolini*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. XXX — XXXI, Sarajevo 1975/76, s. 240

³⁰ Д. Дрљача, *Национално мешовити бракови сремских Русина*, Традиционална култура југословенских Русина, Нови Сад 1971, страна 187.

³¹ Написане крешћанских у Сипу, 1840 — 1883 и 1891 — 1899; види *Сип у Кључу*, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 8, Београд 1976, с. 11 — 42.

Лутерански Пољаци у Остојићеву, које током три деценије (1862 — 1895) уводе у матичне књиге православни свештеници носе по два лична имена, како је био обичај код пољских виших друштвених слојева: Ева-Лујза, Амалија-Сидонија, Павел-Андреј, Јоан-Матеј.³³ Тако поступају и пољски чиновници, досељени у Дервенту осамдесетих година прошлог века, само што понеком детету дају и три имена (Амалија-Валерија-Јозефина), док колонизовани земљорадници остају при једном имену, али уобичавају да једном од синова обавезно дају очево име.³⁴

Крајем прошлог столећа у Остојићеву, под притиском мађаризације, имена Срба и Пољака уписују се у Опште матице на мађарски начин: Peter уместо Петар, Mihaly Janos уместо Michal и Јан.³⁵ У исто време, Пољаци у Остојићеву воде и своје, евангелистичке, матице у којима се поред „типично пољских“ појављују и словачки облици имена, као Јиži и сл.³⁶ Од 1906. жене Пољака у Остојићеву нису увођене у Књигу умрлих по личном имену, већ на мађарски начин: додавањем — не на лично име мужа Samec Syöngine, 1910; Pölch Palne, 1911 и др.³⁷ Међутим, малобројне пољске Вислане у Остојићеву је поменути притисак упутио на својевољно зближавање са Словацима у удаљеном Арадцу, чиме су отворени процеси словачења по опредељењу.

6.

И најзад, из матичних књига за послератни период сазнајемо подоста и о реемиграцији, пресељавању и одсељавању припадника појединих ентитичких група и народности.

Босански Пољаци, после пет деценија проведених на нашем тлу, вратили су се највећим делом у завичај. Неки од њих колонизовали су се у Бачкој, одакле су се нешто касније одсељавали у Аустралију и Канаду. Од Украјинаца који су се током другог светског рата преселили у Срем, многи су се одселили у Канаду и Аустралију. Поједини Талијани из Босне отишли су у Аргентину, Аустралију и Америку. Од седамдесетих година, Власи из Кључа су у веома великом броју на привременом раду у иностранству.

Уважавајући комплексност разлога за овакав чин сваке од ових група, па и појединаца, остаје да се понови да досељеници, по правилу, испољавају спремност за секундарну и терцијарну миграцију.

*

Сви наведени, мада малобројни примери показују да будућа испитивања етноса, народа и нације не би била ни потпуна ни свеобухватна без

³² Д. Дрљача, *Становништво Брзе Паланке у последњих сто година* (рукопис)

³³ D. Drljača, *Prispevok k vyskumu Slovakov polskeho puvodu v Ostojićeve (Banat, Juhoslavia)*, Slovensky Narodopis XVIII, Bratislava 1970, с. 251

³⁴ D. Drljača, *Poljaci u Derventi i okolini*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. XXX — XXXI, Sarajevo 1975/76, с. 239 — 240

³⁵ Opšta matica rođenih u Tisza Szent Miklósu (1895 — 1908)

³⁶ Matryka narodenych a pokrestenych v Evangelickej cerkvi Aug. vyznani

³⁷ Amottar Anykönyve; Matryka zmarlych

свестраног коришћења локалних извора, посебно матичних књига за последње столеће и по (па и више) и без детаљне анализе драгоцених података које оне у себи носе. У тим се испитивањима не можемо, као овде и досад, ограничити на фрагментарност — на примере из неколико насеља и на преломне године већ би требало, што пре и најширом могућом акцијом, прибрати и претрести овај изванредни материјал велике фактографске вредности.

Dušan Drljača

RECORD BOOKS AS A SOURCE OF DATA FOR THE STUDY OF ETHNIC PROCESSES

Record books are a very rich though not yet adequately exploited source of data for the study of ethnic processes, family, family relations and ethnologic phenomena in general in the last hundred and fifty years. Data from these books are not only a reliable source but also a very good element for the correction of results of ethnologic field-studies (of statement by those interviewed) and sometimes also of macro-archival materials. In addition to record books of small inhabited places, village chronicles, school chronicles, family books or Status Animarum can also be found. However, since most of the places do not have them conclusions must be made on the basis of record books.

In the study of ethnic processes in Yugoslavia I consulted record books of the polish population living in Yugoslavia (Banat — 1840, Bosnia — 1890, Croatia — 1900, Bačka — 1846), of the Wallachian population in the region of Ključ (1840), of Ruthenians in the region of Srem (1859), of the Serbian population in the Pirot area (1878), of Italians in Bosnia (1890) of Czechs in Bosnia (1894), of the Ukraine population in the region of Srem (1943) etc. These data concerned both the immigrant populations to Yugoslavia in the last hundred and fifty years and the Serbian and Wallachian populations in the Republic of Serbia.

The article does not discuss all data recorded in these books over the years and are of interest for a larger scope ethnologic study. The article only deals with data which explain ethnologic processes more fully. These are first of all, data on population movements and ethnically or nationally mixed marriages. In ethnologic science such marriages are considered to be a sign of surmounting the problem of isolation within a determined group which lives in certain areas. The choice of a partner from another group is explained by a certain mutual predilection which exists between these groups. However, there is a lack of evidence in the study of ethnically and nationally mixed marriages — on the basis of record books — and consequently of ethnic processes. The greatest lack is that local record books give data on the number of marriages, but not on the number of ethnically or nationally mixed marriages that lasted. Another lack is that such data is not available after 1965 as nationality of the bride and the bridegroom was no more registered. This is the reason why the results which derive from the analyses of record books must not be overestimated and why they should always be compared and combined with other documentation, and findings of a census, as well as with data from literature.

At the end of this introduction the following problems which derive from the record books the last hundred and fifty years and which are relevant to the study of ethnic processes, should be emphasized:

— existence of ancient (autohtonous) and immigrated different ethnic groups in an inhabited place as a consequence of different migrations should be taken into account in the evolution of dynamic ethnic processes;

— determination of the origin of these groups (on the basis of the birth-place of the bride and the bridegroom, of their parents and god-parents; or of the baby's parents or of ancestors; or on the basis of characteristics given and family names);

— the fact that, for instance, the matrimonial status of a couple or the matrimonial character of a couple was the reason for the change of the place of residence or of the country;

— establishment of initial matrimonial endogamy between closely related ethnic groups or peoples, its durability;

— penetration and assimilation of ethnic groups of a nation with domestic or foreign environment which can be followed on the basis of data on ethnically mixed marriages;

— ethnic segregation among ethnic groups or nations who live together for a long or a short time in the same village or town, and ways and processes of its disappearance;

— migrations of a couple or their matrimonial origin which have a certain effect on the formation of specific ethnographic or cultural areas;

— assimilation processes of immigrated representatives of a nation in comparison to assimilation processes of immigrated representatives of another nation which are visible in a foreign ethnic environment; this can be realised thanks to the same religious denomination which does not exclude the possibility of marriages between members of these two religious denominations;

— changes of personal and family names as a part of assimilatory processes or a superficial assimilation;

— inclination of immigrated population and members of specific ethnic groups to a second and third migration.

The article discusses each of these problems separately.

Further studies of the ethnos, nations and nationalities will be incomplete without a complete and all-inclusive study of local sources, especially of record books, of the last century and a half (and even longer) period, and without a detailed analysis of these valuable data. Such investigations must not be restricted to fragmentary and partial analyses of only a few inhabited places and within only a limited period — but they should encircle very large field — works in order to collect and discuss this excellent material of great factographic value as soon as possible.

Андријана Гојковић

РАЗМИШЉАЊА О МУЗИЦИ РОМА

Први програм Студија Б Радио-Београда емитује, од средине 1981. године сваке недеље између 8 и 9 часова, емисију под називом *Ашунен Ромален*, што у преводу значи *Слушајте људи*, посвећену животу и стваралаштву Рома.¹ У тој емисији сарађују Роми из београдског друштва „Ром“, који желе да упознају јавност са постојећим проблемима Рома, али истовремено и са њиховим стваралаштвом у области песништва, музике и фолклора уопште. Прилози су занимљиви, а нарочито је интересантна музика Рома, која још увек одише само њима својственим начином интерпретације.

О Циганима, тј. Ромима доста је писано. При том се није могла заобићи чињеница да су Роми музикалан народ, да су им музика и игра саставни део живота и да су се од најранијих времена бавили музиком. Увек је истицана и чињеница да су се Роми у музичком погледу прилагођавали средини у којој живе јер су то морали чинити ако су желели да опстану у средини у којој су обично били сматрани за грађане другог реда. Наглашавана је и чињеница да су они сваку музику „циганизирали“, односно да су је изводили на неки њихов, посебан начин, доживљавајући је онако како су је они осећали и како су најбоље умели и знали да је изразе. Уз то је истицана и чињеница да је, поред њихове професионалне музике, тј. поред музике коју су прихватили из средине у којој живе, коју су изводили за новац ради опстанка, постојала и нека посебна, само њихова музика, музика која се изводила у затвореним круговима, недоступна за слушаоце са стране.

С обзиром на то да је познато како изгледа музика коју Роми изводе у средини у којој живе, а с обзиром на то да нам још увек није добро познато како изгледа та само њихова музика о којој се говорило да је различита од професионалне музике којом се баве, то је још један од разлога што се свака емисија *Ашунен Ромален* може радо слушати, поготову ако се истински жели пронићи у ту њихову музику.

С обзиром на данашње уређење наше земље, у којој Роми уживају сва уставна права као и остали грађани, и у којој им се пружа могућност да се сами покажу и искажу не само у свом новом стваралачком виду него и да нас упознају са својом традицијом и културним наслеђем — што су они веома радо прихватили — слушалац с правом оче-

¹ Такву емисију за сада имају Радио-Тетово и Радио-Куманово, а на 31. београдској емисији *Ашунен Ромален* (14. фебруара 1982) саопштено је да ускоро и Радио-Ковачица почиње емитовање програма за Роме; у емисији од 7. марта 1982. године објављено је да и Радио-Врњачка Бања размишља о покретању једне такве емисије.

кује да ће из тих емисија најзад моћи да упозна њихов до сада пред нама скривани мелос, који би требало да се разликује од мелоса неромског становништва.

Међутим, ни за музику која је до сада емитована током тих емисија, као ни за ону која се чује ван ње, не би се могло рећи да пружа нешто посебно и другачије од онога што се до сада могло чути у извођењу Рома. У тој музици није могуће открити ту неку нама недоступну циганску музику која би била резервисана искључиво за припаднике ромске народности. Све што се може чути у ствари је само „циганска варијанта“ једног одређеног већ познатог мелоса. То су, у ствари, „циганизиране“ мелодије из разних наших крајева, као и разне песме из руских, шпанских, мађарских регија које руски, шпански и мађарски Цигани интерпретирају на ромски начин. У тим мелодијама не чује се нека непозната ромска музика са само понеком, евентуалном, руском, шпанском, мађарском примесом као одразом утицаја околине и прилагодљивости Рома тој средини. Напротив, све су то, у ствари, мелодије народа оне земље у којој Роми живе, у којој су се сродили са мелосом, прихватили га као свој и изводе га на свој, посебан, ромски начин. Зато се та целокупна вокална и инструментална музика — било стара било нова коју слушамо као музику Рома — темељи углавном на музичком мелосу средине у којој Роми живе.

Како је музички фолклор у нашој земљи врло разноврстан, према регионима (Босна, Косово, Македонија, Врање, Шумадија, источна Србија, Банат итд.) тако и музички мелос наших Рома одише карактеристикама тих крајева само израженим на онај до данас још необјашњен цигански начин. При том се мора имати на уму да су Роми долазили у наше крајеве са неколико страна (из Мађарске, Румуније, Турске) и да су доносили и музичке карактеристике тих крајева. Наравно, они су се, ради опстанка у новој средини, морали прилагођавати музичким захтевима средине у којој су се настањивали, па су напуштали донету музику (мађарску, румунску, турску). Тако је у нашој средини настала њихова нова професионална музика која је била мешавина наших и донетих музичких елемената (мађарских, румунских, турских). Ипак, од свих тих варијанти су, за сада, мелодије са оријенталним примесама у нашој земљи највише сматране ромским мелодијама. И највећи број новокомпонованих ромских песама је у том стилу. То вероватно због тога што такозвана циганска лествица,² која потиче са истока, понајвише одговара музичком укусу наших Рома, па је они обилато користе у извођењу своје професионалне музике, а и зато што им одговара и тај мелизматични, богато украшен оријентални начин певања, уз честу примену интервала повишене секунде (и у узлазном и у силазном кретању), као и наизменично мењање дур и мол тоналитета. Зато њихова професионална музика и обилује таквим елементима. Међутим, у последње време су почеле нагло да продиру у нашу средину и да све више

² Циганска лествица је у ствари мол-скала која има воџицу ка тоници и воџицу ка доминанти, повишени IV ступањ хармонске мол-скале, тако да тај низ изгледа: c — d — es — fis — g — as — h — c.

освајају и песме руских Рома, које публика врло радо прихвата, тако да се те песме одомаћују и код нас као карактеристична ромска песма.

Познато је да данас у нашој земљи постоје многи ромски ансамбли који пропагирају ромску музику и традицију, које треба да пређу окви-ре њихових махала. Познато је, такође, да се ти ансамбли, поготову они који се стварају по градовима, све више прилагођавају свим захтевима модерне технике и спектакла, помоћу којих Роми желе да прикажу своју музику на савремен начин, прилагођавајући се захтевима данашњег вре-мена. На тај начин они остају до краја верни својој вековној традицији лаког и брзог прилагођавања времену и средини у којој живе.³

После другог светског рата, нарочито после праве поплаве разних певача и певачица народне и забавне музике, појавили су се и многи певачи и певачице ромских песама. Данас је преовладала вокална музика Рома, јер је познато да они „своје сопствене мелодије негују обично само у песми и да их ретко свирају инструментима, а напротив, да у свирању негују мелодије других народа које ретко певају“.⁴ Зато је јасно због чега су Роми пре тог рата на јавним местима били више свирачи него певачи, иако су често уз ту свирку и певали. Њихово свирање, сматрано општим циганским даром, у то време је било и занимање које се у њиховој средини ценило више од сваког другог занимања. У то време је од инструмената преовладала виолина која им је одувек била најомиљенији инструмент и о чијем постанку постоје чак и легенде. Међутим, како се свака промена у животу нашег народа одражавала и на Рома па, следствено томе, и на њихову свирку, данас Роми — мада се не одричу виолине — веома много употребљавају хармонике, клари-нете, трубе, бубњеве. Хармоника је неизбежна. Иако је познато да Роми кад се веселе сами, у своме кругу, радије то чине уз песму, уз коју чак и играју (често гласом имитирајући инструменте) и да том прили-ком обично немају ни жеље ни потребе за свирачима, данас они у јав-ности своје песме (чак и оне на свом језику) изводе уз пратњу прилично великих инструменталних састава (у које се већ и клавир сврстава). Кад су у питању њихови познатији ансамбли по градовима, ти су ин-струменти нови, фабричке израде (сеоска се пракса још увек, донекле и на известан начин разликује од градске). Али, без обзира на то што су ти инструменти често последња реч технике, начин њихове свирке и песме се није изменио: он још увек има специфичан призив, неки осебујан колорит; он још увек носи специјалне циганске одлике, а често и индивидуалну боју свирача или певача. Таква интерпретација је још увек одраз темперамента Рома: она је наглашено сентиментална и стра-ствена; на махове је ватрена, бурна, поамна, а на моменте сетна, блага, болна; у њој је још увек доста наглашен и маркиран ритам, разни мел-изматични украси, прекомерна секунда, *glissando*, чест вибрато, *triller* и сл.⁵

³ Андријана Гојковић, *Роми у животу наших народа*, Звук, бр. 3, 1977 Сарајево, с. 45 — 50.

⁴ Тихомир Борђевић *Наш народни живот* (Цигани и музика у Србији), књ. VII, Београд 1933, с. 39 — 40.

⁵ Андријана Гојковић, *Цигани и музика*, Народно стваралаштво, св. 9 — 10, Београд 1964, с. 722 — 728.

Зато, слушајући данас и вокалну и инструменталну музику коју сами Роми изводе као своју аутентичну ромску музику, с којом желе да упознају и кругове ван својих махала, морамо се запитати да ли поред те њихове професионалне музике заиста постоји и нека нама недоступна ромска музика, музика Рома коју до сада нисмо познавали? Или Роми, можда, и поред свега, и даље намерно и љубоморно, можда чак и из неког исконског сујеверја, скривају само за себе те своје давне и прадавне песме кроз које се провлаче нити заједничке свим Ромима света, које их везују и повезују и које представљају, на музичком пољу, посебну етничку карактеристику ових црнпурстих житеља кугле земљске.

Због тога се с пуним правом може поставити питање: да ли сви ти данашњи интерпретатори и ствараоци новокомпонованих ромских песама заиста знају која је то, и каква је то, она доиста изворна циганска музика, које су њене карактеристике, који су прави музички мотиви и елементи помоћу којих се може створити нека нова ромска песма? Јер, већ запажене карактеристике наше ромске музике не одnose се на њихову изворну музику коју ми још не познајемо пошто је нисмо ни проучавали, већ на музику средине у којој ти Роми живе и коју изводе као професионални музиканти. То су већ поменуће карактеристике: специфичан начин интерпретације, разни мелизматични украси, наглашен и маркиран ритам, наизменично смењивање дур и мол тоналитета, употреба такозване циганске лествице, оријентални тетрачорд, честа употреба прекомерне секунде, чести вибрато, *glissando*, *trilleri* и сл. Све те карактеристике професионалне ромске музике појављују се, у већој или мањој мери, и у данашњим новокомпонованим мелодијама које слушамо као ромске.

Међутим, крупно је питање да ли је довољно да се једна песма пева на ромском језику⁶ или да се у њеном наслову, или речима помињу Роми или Цигани (*Ромски чочек*, *Ромска шетња*, *Ромска игра*, *Зашто волим све Цигане*, *Цигани воле песму* итд.) или да обрађује мотиве из ромског живота, па да се сматра ромском? Јер, ипак, ако један странац говори српски са страним нагласком, то још увек не значи да је тај српски са страним нагласком, неки нови, посебан несрпски језик! Зна се да у музичком изражавању најважнију улогу игра музичка реченица (мелодија) са свим карактеристикама, законитостима, својствима, специфичностима, а не језичка реченица. На томе почива свака врста музике, па и народна, укључујући и изворну музику Рома. Такође се поставља питање да ли се може прихватити као ромска и песма коју певач пева на нашем или ромском језику, по мало грленим, мало промуклим, обично тремолирајућим, а понекад и помало назалним гласом, дубљег, прилично тамног тембра, као што то чини велики број певача и певачица у нас? Ово се пре свега односи на неке певачице неромског порекла које данас певају ромске песме, најчешће новокомпоноване, и тако желе

⁶ Садашњи језик наших Рома је пун српских, влашких и турских речи и налази се у фази стварања, уобличавања и уједначавања на стручном лингвистичком нивоу.

да дочарају утисак неке специфичне ромске атмосфере у којој песма треба, на такав начин, да се разликује од нама познатих сличних мелодија. — Такође је значајно питање да ли је довољно да се у тим мелодијама појави аксак-ритам,⁷ несиметричан ритам и сложени ритам па да се мелодија прогласи ромском? Јер, не смемо заборавити да је у нашој земљи, нарочито у њеним јужним крајевима, аксак-ритам, односно чочек ритам⁸ и те како чест у читавом низу народних игара! — А шта да се каже и за велики број мелодија многих наших крајева, нарочито јужних и средишних, па и других, са оријенталним утицајем по мелизматички и акценатској слици?⁹ — Или ако се у тим мелодијама појави такозвани оријентални тетрахорд (с—h—ас—g односно у улазном облику g—ас—h—с)? А све то нису ромске мелодије!!

Зато у вези с тим проблемом постоје два супротна мишљења: једни сматрају да је немогуће утврдити ромски изворни музички мелос и разлучити карактеристике њихове древне музичке културе од елемената које су током столећа прихватили из музичких култура разних народа с којима су, као номадски народ, долазили у додир. Други су, пак, мишљења да и те мелодије ромских народних песама различитих Рома имају нечег заједничког, специјално циганског. Међутим, и једни и други се слажу да се као специфичност ромске музике са сигурношћу може сматрати онај већ давно уочени и запажени начин интерпретације који свакој врсти музике — и народној, и уметничкој, и забавној, и цез-музици и сл. — одређује посебан тип и карактер, који уноси у ту музику оно што је до данас неодгонетнуто и што се већ столећима преноси с генерације на генерацију, стварајући од њих чудне, посебне и још увек необјашњене и необјашњиве интерпретаторе било које музике коју изводе.

Зато сада, када су се Роми у нашој земљи отворили према средини у којој живе, када у њој желе да се што више афирмишу и када су вољни да упознају ту средину са својом „скриваном“ традицијом и духовним наслеђем, био би моменат да се најозбиљније приступи проучавању и вокалне и инструменталне музике Рома у нас, уз ова потребна упоредна проучавања ромске музике других народа.

⁷ Аксак-ритам је назив за једну од четири турске варијанте четворосложног мешовитог такта од девет делова, с троделом на четвртом акценатском месту. Јавља се у оним асиметричним мерама у којима све јединице мере не трају подједнако дуго. Разлика у трајању је 3 : 2. Такви тактови с неједнаким деловима постоје у македонији, на југу Србије, у Бугарској, на Блиском истоку и сл.

⁸ Чочек-ритам спада у групу четворосложених тактова од девет делова (9/8) с троделом на четвртом акценатском месту. С обзиром на то да је овај метрички облик веома погодан за плес, он је доминантан међу мешовитим четворосложним тактовима у околини Враћа, Лесковца, по Македонији итд., где сачињава ритмичку основу читавог низа народних игара.

⁹ Међу мноштвом таквих мелодија поменимо, примера ради, само песму из околине Враћа *Где си била злато материно*, са типично оријенталним ритмом, и мелодију из околине Лесковца *Мори натрнала ми танке ми веће* са оријенталним утицајем по мелизматички и акценатској слици. Оба примера су узета из: М. А. Васиљевић, *Југословенски музички фолклор II*, Македонија, Београд 1953. с. XXXV.

Циљ таквих проучавања не би требало да буде усмерен у поновно „откривање“ већ познатих чињеница, на пример да Роми циганизирају и кваре оригиналне мелодије једног народа, да свуда негују музику земље у којој живе и сл. Циљ тих проучавања требало би да буде покушај да се утврди оно што је Тихомир Борђевић почетком XX века записао:

„...Цигани имају и својих песама на циганском језику... У тим песмама, и ако и оне мелодијама својим показују неке знаке српске средине, ипак има нечег њиховог специјалног, циганског. Оне су као такве од специјалног интереса за проучавање Цигана, као један посебан етнички знак. Оне немају ничег заједничког са оним што Цигани свирачи и певачи за публику производе... оне су примитивне, као и све народне песме. Из њих се није развила никаква музика“.¹⁰

На жалост, оно што данас слушамо под видом ромског мелоса не би могло потпуно да се уклопи у овакво тврђење Тихомира Борђевића. Данас би много више одговарала његова друга запажања, као што су:

„...На певању се још боље види да Цигани не иду даље од тежње да публици даду оно што је њој у вољи, што одговара њеном укусу“.¹¹

као и

„...Због тога је циганска музика у Србији музика широке масе, и за дуго ће још остати по варошима, саборима, кафанама и веселима где свака лака роба може да прође“.¹²

Оваква запажања су још увек актуелна, поготову што нам се данас под изворним ромским мелосом нуде многе мелодије из њиховог професионалног репертоара, или, пак, песме на ромском језику, али са изразитим цртама локалног народног мелоса.

Без обзира на неоспорни ромски таленат за музику, као један од важних етничких знакова, данас се, на жалост, још увек врло мало зна о разним врстама, тј. карактеристикама народне музике Рома коју они сматрају својом не само у нашој земљи већ и осталих Рома разасутих по свету. Јер, морамо имати на уму да се и оно што је до сада писано о циганској музици у ствари не односи на њихову изворну музику, већ на музику професионалних ромских свирача и певача.¹³ Досадашња истраживања посвећена музици Рома односила су се на музику коју Роми нису изводили за своје сународнике, већ су је изводили као професионални музиканти забављачи за људе других националности, и коју они заправо нису ни сматрали својом правом циганском музиком. Детаљном анализом може се доћи до закључака да они уистину имају мало зајед-

¹⁰ Тихомир Р. Борђевић, *op. cit.*, с. 49 — 50.

¹¹ Тихомир Р. Борђевић, *op. cit.*, с. 47.

¹² Тихомир Р. Борђевић, *op. cit.*, с. 49.

¹³ Интересовање за циганску музику нарочито се појачало од средине прошлог века, после појаве књиге Франца Листа у Паризу (1859) *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*. Листово изједначавање мађарске народне музике са циганском музиком и обратно, оставило је дубоке трагове у схватањима о циганској музици у Европи, па и у свету, све до наших дана.

ничког са професионалном музиком помоћу које, у ствари, само осигуравају себи најосновнија средства за живот и опстанак. Међутим, једно од новијих истраживања посвећено је народној музици Рома у Мађарској.¹⁴ Оно би могло да помогне у сличним истраживањима у другим земљама, како би се најзад установило да ли уопште постоје неке основне музичке карактеристике и елементи заједнички музици свих Рома на свету који би их истовремено и етнички повезивали. До сада се зна да постоји циганска музика, али се исто тако зна да је она различита у свакој земљи и да свуда садржи многобројне заједничке црте с локалном народном музиком. Јер, управо се под појмом циганске музике одувек подразумевао онај специфичан начин којим Роми изводе музику народа с којима су у блиском контакту, стварајући на тај начин посебан вид и стил „циганске варијанте“ локалне музике.

Ни наша земља није у томе изузетак. То најбоље показује данашња музика Рома која се пропагира као права изворна народна музика наших Рома. У тој музици се можда чак и сувише појављује тих црта заједничких с локалном народном музиком, тако да се стиче утисак да код наших Рома више и не постоји изворна ромска музика, да се она изгубила, да је већ заборављена. Напросто, стиче се утисак да још преовлађује само њихова професионална музика. Начин на који Роми и данас изводе нашу народну музику говори у прилог да су Роми у нашој средини често бољи професионални музиканти забављачи него многи у последње време створени народни неромски ансамбли, дужег или краћег стажа. Можда је то због тога што Роми у том погледу имају нешто дужу традицију, а делимично и због тога што они од раних времена имају много више додира и заједничког са локалном народном музиком него нови неромски извођачи народне музике који су прилично космополитског духа.

Осим тога, данас се код наших Рома у музичком погледу осећа врло велики степен (можда више него икад) прилагодљивости времену у коме живе. Наиме, велики је број Рома који стварају нову вокалну и инструменталну ромску музику не само путем мелодије већ сами пишу и речи, најчешће на ромском језику и са мотивима из ромског живота. На тај начин они потпуно имитирају данашња стремљења у нашој новокомпонованој народној и забавној музици. И зато та музика која нам се нуди као изворна музика Рома у ствари следи све те данашње трансформације, промене, превирања, лутања нашег целокупног народног мелоса. И она се, у ствари, саображава стварању новог нашег музичког фолклора условљеног новим социоекономским односима, наглом урбанизацијом и индустријализацијом земље и захтевима новог потрошачког друштва, у којима тек треба да буде избачен на површину — из мноштва новокомпонованих помодних мелодија — неки нови значајан музички фолклор који ће надживети све тренутне хирове, који ће народ заиста искрено прихватити као свој, и који ће се, после природне тријаже, дубоко уплести у његов музички живот као неразлучиви део, за шта је потребна извесна временска дистанца.

¹⁴ Bálint Sárosi, *Gypsy Music*, Corvina Press, Budapest 1978.

Зато, на основу те нагле тенденције за оживљавањем изворног ромског мелоса, а с обзиром на то да нама још нису добро познате ни карактеристике, ни законитости, ни својства, ни специфичности изворне музике наших Рома, и имајући пред собом ту музику која се изводи као аутентична ромска, требало би свакако покушати да се утврди која је то музика коју они сматрају својом, односно да ли — поред њиховог професионалног извођења наше народне музике, с којом су се они неоспорно на извештан начин сродили, и поред те поплаве сада на брзину стваране вокалне и инструменталне музике у „ромском духу” — постоји и онај прави уистину изворни ромски мелос, и које су његове карактеристике.

Andrijana Gojković

REFLECTIONS ON GYPSY MUSIC

Since lately gypsy music is in constant expansion in Yugoslavia the author poses the following question: is there any actual traditional gypsy folk music? This question was a result of an increased number of songs presented by the Yugoslav gypsies as traditional gypsy songs. However, these songs are full of elements characteristic for local folk music, and are in fact closer to professional than true gypsy folk songs.

For this reason the author feels that appropriate investigation should be initiated as soon as possible in order to establish whether in fact there is any actual gypsy traditional folk music, and which are its features.

ПРИЛОЗИ И ГРАБА

Ј. Ф. Трифуноски

СЛАВА МАРКОВОГ МАНАСТИРА

Увод

Скопска котлина, захваљујући географском положају у средишном делу Балканског полуострва, као и подесним комуникацијама, одликује се многим споменицима сакралне архитектуре који по значају превазилазе границе наше земље. Налазе се у подгорини планине Скопске Црне Горе, у клисури Треске, у сливу Маркове реке итд. Сви ти споменици јасно сведоче културом и историјом богатој прошлости. Један од њих је и познати Марков манастир.

У послератном периоду примећује се појачан процес исељавања селског хришћанског становништва из околине Марковог манастира, као и слабљење традиционалне народне културе: напуштају се старе навике, традиционална ношња, музика, песме. Међутим, средњовековна слава Марковог манастира Св. Димитрија још се одржава.

Марков манастир у Скопској котлини је највећи и најзначајнији средњовековни манастир. Налази се у долини Маркове реке, десне притоке Вардара. Од Скопља, према југу, удаљен је око 17 км. Крај манастира је мало насеље Маркова Сушица.¹ Положај манастира је биран у особито живописном пределу. Стога је Ј. Х. Васиљевић с разлогом истицао да је то „најлепши предео Скопске области“.² Манастир је на старом кирицијском путу правца Скопље — Прилеп. Тај пут је водио долином Маркове реке и преко превоја на планини Мокрој (Јакупици). Код манастира су остаци трвбаве (Марково кале).

Око Марковог манастира је већи број села насељених муслиманским живљем и са нешто хришћанског становништва. Хришћанско становништво имају само села Маркова Сушица, Варвара, Добридол, Ракотинце, Сопиште, Солње, Говрљево, Пуста Брезница и Драчево.

О постанку и прошлости Марковог манастира постоје историјски подаци и народно предање. Они показују да је манастирска црква Св. Димитрија задужбина краља Вукашина и његовог сина Марка Краљевића. Почео је да је зида краљ Вукашин са синовима, а довршена је и живописана после Вукашинове смрти, за владе његова сина Марка,

¹ На специјалној карти Југославије насеље је записано као Сушица. Године 1950. имало је 26 домаћинстава.

² Ј. Х. Васиљевић, *Скопље и његова околина*, Београд 1930. с. 431.

1372. године. По њему је добила име Марков манастир.³ Постојале су и манастирске ћелије.⁴

Црква Марковог манастира није никада запустела. Као добро познат и поштован у широј околини, манастир се наводи у више махова у време дуге турске владавине. Ти помени потичу из XV (1420), XVI (1570), XVII (1655, 1663. и 1687) и XVIII века (1701, 1771, 1792. и 1799. године). Године 1802. овде је био игуман Гирил Пејчиновић, који се бавио књижевношћу, а 1818. године он је прешао у манастир Лешак код Тетова из чије је околине био родом.⁵ Када је у првој половини XIX века прошао један манастир код села Врбјана у сливу Радике, тада је његов последњи игуман Герасим Богић пребегао у Марков манастир код Скопља, где је живео средином прошлог века.⁶

Током турске владавине село Маркова Сушица је од 90 кућа изненада опало само на три куће. Вероватно је то било приликом познате велике историјске сеобе крајем XVII века. Међутим, тада Марков манастир није заустео. Опраћен је високим и чврстим зидом. У манастирско двориште улази се кроз велику и гломазну „порту“. У средини дворишта налази се манастирска црква, док су два конака на његовој западној и јужној страни.⁷

Црква Марковог манастира долази у ред најзнатнијих наших споменика средњег века. Велика је и до данас добро очувана. Архитектура оставља снажан утисак због своје полихромије. Живопис је доста добро очуван спада у најбоље живописе српске сликарске школе и упоређује се са живописом у Грачаници, цркви Св. Борња у Старом Нагоричину и Св. Богородице у Матејчанском манастиру.⁸ На жалост, ликови ктitora краља Вукашина, краља Марка и још неки други замазани су 1894. године по заповести тадашњег бугарског митрополита у Скопљу.⁹ Ова архитектонска целина већ шест векова говори о свом значају.

Од краја XVIII века у ближој околини Марковог манастира постепено је дошло до знатне промене етничке структуре. Поред хришћана Словена, махом старинаца, појавили су се досељени муслимани — Торбешци и Албанци. Торбешци има у селима: Држилову, Умову, Цветову, Пагаруши, Доњем Количану, док Албанаца има у селима: Патишки, Светој Петки, Чифлику, Јаболцу, Млачишту, Црном Врху, Драчевици, Вртекици итд. Ова измена у структури становништва утицала је на смањивање

³ В. Петковић, *Марков манастир*, Народна енциклопедија СХС, књ. II, с. 684; К. Балабанов и други, *Споменици на културата на Македонија*, Скопје 1980, с. 34.

⁴ У народу се прича да су калуђери овог манастира и околни становници на суседној планини Мокра ископали јаз („бразда“). Тим јазом спроведен је део воде из Кадине реке у Маркову реку (вештачка бифуркација).

⁵ В. Петковић, наведени рад с. 684.

⁶ Т. Смиљанић, *Мијаци, Горна Река и Мавровско поље*, Насеља, књ. XX, Београд 1925, с. 74.

⁷ Ј. Х. Васиљевић, наведени рад, с. 431.

⁸ Исто, с. 435.

⁹ В. Петковић, наведени рад, с. 684; В. Радовановић, *Марков мегдан с Мусом*, Гласник ЕИ САНУ, I Београд 1952, с. 229.

¹⁰ Ј. Трифуноски, *Слив Маркове реке — антропогеографска проматрања*, Посебни изданија — Филозофски факултет, кн. 7, Скопје, 1958, с. 1 — 217.

вање улоге манастира. Од краја XVIII века манастир је повремено доживљавао и разне незгоде. Тада је било и физичког уништавања нашег околног становништва.

Марков манастир

Године 1950. ја сам антропогеографски проучавао област у сливу Маркове реке и о томе објавио књигу.¹⁰ Тада сам први пут видео какву је овај манастир имао значајну религијску и друштвену улогу. Нарочиту пажњу заслужује заједничко годишње славље Митровдана, празника коме је манастирска црква посвећена. Тада је главни сабор.

О манастирској слави

Да би се манастирско славље видело и описало, требало је тамо отићи о Митровдану (8. новембра). То сам учинио 1981. године и уверио се да се код Марковог манастира одржава један од најстаријих, раније и највећих сабора у широј околини Скопља.

Као што је поменуто, манастир је посвећен св. Димитрију, јесењем свецу. Познато је да су у старо доба многи наши манастири посвећивани јесењим свецима. То је чињено зато да би се о саборима прикупило много гостију и више прилога за манастир.¹¹

Славско весеље почиње уочи празника: гости из удаљенијих места долазе у манастир уочи славе, целу ноћ проводе у манастирским кон-

¹¹ Упоредити: Д. Лапчевић, *Четири жупе*, Гласник Географског друштва, св. 7/8, Београд 1922, с. 183.

цима и у дворишту, углавном у разговору, веселу и пићу. Становници суседног села Маркова Сушица тада такође примају госте. То су њихови рођаци из других насеља. Тих дана је слава у свакој кући у овом селу.

Село Маркова Сушица и људи из манастира унапред припреме за манастир извесну количину поврћа, затим пиће и стоку (обично две овце) коју ће заклати. Новац за куповину пића и стоке прикупља се од сеоских домаћинстава у виду прилога или од прихода манастирских. Највише прилога у новцу и земљорадничким производима (пасуљ, црни лук) дају становници великог села Драчева. Они у једном манастирском конаку имају и неколико посебних соба („драчевски одаји“).

У манастиру се одреди човек који је вешт да закоље стоку. Један брав се коље за припремање вечере уочи манастирског сабора, док се други брав коље следећег дана, за припремање ручка.

Начин одржавања сабора остао је исти током неколико векова. Искуства која су стицана у погледу његовог одржавања преносила су се са поколења на поколење скоро без промена. Све је одређено традицијом, у шта смо се и непосредно уверили.¹² Међутим у новије време у селима око Марковог манастира наступила је промена у томе што су преовладали досељени муслимански становници, па је мањи број посетилаца манастирском сабору.

Крај манастира су на дан славе подигнуте шатре у којима се продају разне ситнице, пиће и друго. У великом манастирском дворишту, на клупама и на дугачким балконима манастирских конака, седе породице. На неколико места свира музика и посетиоци играју коло. Најпре заиграју млађи, док ће старији заиграти касније, кад изађу из цркве.

На Митровдан 1981. године освануо је леп јесењи дан. Групе гостију пристизале су у манастир све до 12 сати. Долазећи на сабор људи свраћају најпре у манастирску цркву и крај олтара остављају различите поклоне: тепихе, кошуље, пешкире, мараме, чарапе, вуну, боце зејтина. Они који прилажу кажу: „Нека је на помоћ“. Једна жена из села Пусте Брезнице предала је манастиру 1.000 динара и том приликом је рекла да је тај прилог сакупила од својих сељака који нису могли да дођу у манастир.¹³

После краћег задржавања у цркви гости излазе у велико двориште око манастира. Ако је време лепо, већи је број манастирских гостију. После службе у цркви, неколико мушкараца на простору крај храма обављају лицитацију донетих поклона. На тај начин прикупи се доста новца.¹⁴

¹² Упоредити: Ј. Трифунски, *Традиционални манастирски сабори у Скопској Црној Гори*, „Балканика“ VII, Београд 1976, с. 330.

¹³ Та жена из села Пусте Брезнице, у сливу Маркове реке, била је једина међу манастирским гостима која је била обучена у стару народну ношњу.

¹⁴ На манастирској слави 1980. године у новцу је прикупљено око 35.000 динара.

Затим се поставља ручак на дугачким трпезама у приземљу и на чардаку главног манастирског конака. Осим јела спремљених у манастиру, и поједини гости доносе пите, колаче и пиће. Село Маркова Сушица одреди неколико мушкараца који служе тога дана у манастиру. Чело софре су свештеник и угледнији домаћини. Најпре се два-три пута обреди пићем, а затим се постављају јела с месом.

Steкао сам утисак да су разрађене добре традиционалне регуле. Селњаци из Маркове Сушице и манастирски људи се лако договоре о свему у вези са сабором, односно славом. Све је одређено до појединости. Свако кршење прописа једнодушно се осуђује. С тим се рачуна, тако да се тешко неко осмели да поступа самовољно.

Славски сабор код Марковог манастира није само састанак ради молитве и провода већ има и шири друштвени значај. Пред вече сабор се разилази. Само неки од гостију остају да преноће у манастирским конацима.

Према казивању у народу некада су Марков манастир о слави посећивали и хришћани из околних села у сливу Маркове реке која су данас муслиманска.

М. Филиповић је 1931. године у околини Марковог манастира проучавао Патишку, данас муслиманско-албанско насеље. Он је сазнао да су хришћани из Патишке скупљали новац у свом селу и предавали га овом манастиру.¹⁵ Слично је било и са другим околним, данас муслиманским селима — албанским и торбешким.

Марков манастир је у прошлости био познат и поштован у широј околини Скопља. Био је и школа за спремање калуђера и свештеника. Тако је манастир морао знатно утицати на народ овог брдско-планинског краја, јер је био његов једини културни центар.

Према казивању старих људи, у прошлости је црква Марковог манастира сматрана „лековитом“. Стога су њој долазили болесници и из даљине, нарочито на сабор о црквеној слави. Сада тога нема.

Године 1981, када сам посетио Марков Манастир, сазнао сам да је у њему до краја другог светског рата било калуђера, да је имао око 16 ћа њива, 18 ћа шуме, нешто стоке и једну воденицу. Сада у манастиру нема калуђера. О њему повремено брине само један мушкарац, који је стално настањен у Скопљу. Нешто обрадиве земље, коју има манастир, нико не обрађује.

Закључак

Из свега што је речено произлази да становништво у сливу Маркове реке и данас одржава стари славски сабор око Марковог манастира. Он има колективни обред, народно весеље и разговоре међу људима. То су неизоставни елементи сабора. Славски сабор код Марковог

¹⁵ М. Филиповић, *Патишка*, „Јужни преглед“, бр. 4, Скопље 1931, с. 170.

манастира је особито стара установа: потиче из средњег века, када је он саграђен. Отада слава није никада напуштана.

Познато је да су наши манастири увек били значајан чинилац у верском и културно-политичком животу народа. То важи и за Марков манастир. У њему се на дан сабора сваке године састајао народ из ближе околине ради задовољавања верских потреба, разоноде, виђења са сродницима и пријатељима. Ту се бирају снахе и зетови, прикупљају вести из света и слично. За време дуге турске владавине сабор код Марковог манастира био је прилика да се свештеници и калуђери договоре са народом о општим потребама.

Манастирски конаци су две зграде на спрат, са доста соба или одаја. Дуж сваког спрата је отворен „чардак“. У једном конаку у приземљу је дугачка просторија са дугачким столом по средини и са клупама са страна. Она служи као трпезарија. Конаци су подизани заједничким радом и трошком свих сељака, као и прилозима манастирских гостију.

Може се рећи да ће се традиција славског сабора код Марковог манастира и даље одржавати. Скопље је постало велики град, са бројним досељеним становницима, па брига у вези са одржавањем сабора прелази и у руке појединих варошана, нарочито неких који су досељени из Прилепа.

Јован Трифуноски

ЦИНЦАРИ У ТЕТОВУ

У Тетову, главном градском насељу Полога, живела је и једна егзотична група Цинцара („Власи“). С обзиром на порекло, језик и друге етничке одлике, она је за науку била веома занимљива. И поред тога, ти Цинцари нису посебно проучавани. Прикупљајући антропогеографску и етнографску грађу у Пологу, ја сам прикупио неке податке и о тетовским Цинцарима.¹

Поменути Цинцари чували су предање да су у Тетово досељени око 1820. године из Крушева и из два крушевска села — Трстеника и Бирина. Тамо су живели кратко време као у етапним насељима. Међутим, пре тога живели су у познатој москопољско-аромунској области, која се налази у данашњој Јужној Албанији.

Крајем XVIII века Цинцари су били изложени албанским нападима Тоска Али-паше Јањинског (1741 — 1822). Због тога су се масовно раселили. Одавде је био пореклом знатан део Цинцара насељених у Охрид, Битољу, Крушеву и другим нашим насељима.² Случај тетовских Цинцара није био усамљен: мање цинцарске групе („гајфа“) преко Крушева су се пресељавале и у друга градска насеља на југу наше земље — Кичево, Велес,³ Кочане, Скопље, Струмица итд.

Тетово је било привлачно насеље. Тада се у њему приступило крупнијим радовима: изградњи путева и насипа око реке Бистрице, подизању разних зграда и др. Међу првим цинцарским досељеницима у Тетову био је и данашњи род Митрушеви. У том роду зна се следећа генеалогичка линија: Никола (умро 1954. у 44. години) — Мијо — Митруш — Атанас — Коста. Коста је оснивач овог рода и један од првих досељеника. Сличну генеалогичку линију имали су и други тетовски цинцарски родови.

У старом крају главна занимања Цинцара били су сточарство и кирицилук. Међутим, они су у Тетово дошли без стоке, па су се тамо с почетка бавили само кирицијањем: имали су мазге и кола. Повод да се одају овом занимању био је изградња разних Абдураман-пашиних

¹ Посебну захвалност дугујем свима који су ми у Тетову омогућили да дођем до података за овај прилог.

² Ј. Цвијић, *Распоред балканских народа*, Гласник Српског географског друштва, св. II, Београд 1913, с. 253; Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937, с. 19 — 28.

³ М. Филиповић, *Цинцари у Велесу*, „Јужни преглед“, бр. 3, Скопље 1936, с. 174.

зграда („лашини конаци“) у Тетову, као и изградња тетовске тврђаве⁴ и других објеката. За све то требало је довлачити грађу. Од Цинцара су неки постали добри „мајстори“, тј. зидари.

Вероватно на позив првих цинцарских досељеника, у Тетово су дошли и неки други њихови сународници (калајџије и казанџије). Ј. Х. Васиљевић 1909. године слушао је да је у Тетову било насељено свега око 60 цинцарских домаћинстава,⁵ са приближно 300 до 350 становника. Наведени број досељеника потврђује и данашње предање у Тетову. Сви Цинцари говорили су „влашким“ језиком којим данас говоре њихови сународници у Крушеву и Битољу. Познати тетовски Абдураман-паша био је предусретљив према досељеним Цинцарима. Одредио им је место Поток, где су подигли своје куће.

То је у североисточном делу Тетова, лево од пута правца Тетово — Теарце — Вратница. Наведена махала Поток није далеко од чаршије. Тако су Цинцари тамо на празном простору основали посебну махалу. Недалеко од ње је главно тетовско хришћанско гробље. Цинцари су добили посебну парцелу у истом гробљу. Поједине цинцарске породице из махале Поток звале су се: Коста, Тула, Думоњ, Симоњ, Сика, Забун, Унчо, Насто, Захо, Пачуљ, Каракаш, Тире, Бучко, Стерјо, Лисо, Катмар, Митруш итд.

Цинцари су се населили у Тетово у време кад је ово насеље било мало. Као што је познато, оно је 1837. године бројало 4000 до 5000 становника. После тога Тетово се брже развија снажним имигрантским кретањима из околних сеоских насеља. Године 1890. број становника се повећао на 19.200 да би затим до 1921. године уследило извесно опадање.⁶

Цинцари у Тетову представљали су нарочиту етничку групу. Они су се изразито разликовали од осталих тетовских становника, не само говором и ношњом, што је одмах падало у очи, већ су се издвајали и по другим цртама живота. Цинцари, као посебна група, у односу на суседе били су ендегами. Живели су као ендегамна група до приближно 1890. године. Имали су мало деце.⁷

Намештај у кућама Цинцара био је једноставан и ограничен на најпотребније. Собе су застирале ћилимима које су ткале саме жене. Пред крај турске владавине кревети су били ретки, већ се спавало на поду. Сви су спавали у једној соби, а често и млађи са одраслима. Храма је била једноставна, без нарочитих зачина. Обичаја су се строго придржавали. Сваке недеље и празником посећивали су цркву. Цинцари су били религиозни, радни и штедљиви.

⁴ Тврђава је подигнута на темењу високог узвишења Балтепе, које доминира изнад Тетова. Судићи по таквом положају, овде је свакако постојало и неко старије утврђење, временом порушено.

⁵ Ј. Х. Васиљевић, *По Тетовској области*, „Братство“, св. XXIX, Београд 1938, с. 185. — О броју Цинцара у Тетову нема званичних статистичких података.

⁶ Ј. Трифуноски, *Тетово*, „Земља и људи“, св. XIV, Београд 1964, ст. 52.

⁷ Приликом исељавања Цинцари су понели и неколико старих икона. Њих су у Тетову по кућама чували као успомену на матични крај.

Док су се мушкарци бавили послом ван куће, жене су биле стално у кући бавећи се спремањем јела и прерадом вуне. Израђивале су многе потребне ствари за домаћинство. И за тетовске Цинцаре карактеристично је било потпуно одсуство земљорадње: не само да нису имали њиве него чак ни винограде, које су остали Тетовци радо гајили.

Цинцари у Тетову нису могли одржавати живе везе са својим сународницима који су живели у околним градовима — Скопљу, Крушеву, Призрену.⁸ Од њих нису узимали ни невесте. Околни становници називали су припаднике ове групе В л а с и м а, а у новије време и Цинцарима. У другој половини XIX века они су се бавили и печалбарством изван Тетова, а мање трговином и занатима у самом Тетову. Због печалбе су нарочито одлазили у Румунију,⁹ а неки и у Београд.

Период 1890 — 1920. године донео је судбоносне промене у животу тетовских Цинцара. Настала су живља исељеничка кретања. У томе је учествовао и део Цинцара. Исељавали су се у места у којима су се бавили печалбом. Цинцари који су остали у Тетову били су малобројни. Отада се они нису могли етнички одржати. Као малобројни, нису имали девојке за женидбу, па су се орођавали женидбом и удајом са нашим становништвом. Због тога су се у периоду 1890 — 1920. године тетовски Цинцари брзо асимиловали. На то су утицале заједничка црква, школа и друге институције.

У роду Митрушеви, у Тетову, предак Мијо се први оженио девојком која није била Цинцарка. То је била хришћанка Селвија, досељена из данашњег полошког села Добридола. Последње куће у којима се говорило цинцарски у Тетову биле су: две куће Митрушевих, по једна кућа Костиних, Катмарових, Стеријових. Тако је било углавном до ратова 1912 — 1918. године. После тога остало је само неколико стараца или старица који су знали понешто цинцарски. Слично се догодило и у другим нашим градовима на југу, на пример у Призрену, Велесу, Кочанима, Струмици.

*
* *

Претпостављајући да македонско становништво сада у Тетову нема цинцарских родова. Данас се само за неколико тетовских родова зна да потичу од Цинцара. То су: Митрушеви, Бучковци, Тиревци, Настовци, Катмарови, Лисови и Стеријови. У Тетову не постоји више ни ранија цинцарска махала Поток: њихови данашњи потомци размештени су у разним деловима града.¹⁰

Првобитно цинцарско гробље, као што је речено, било је на посебној парцели, одвојено од гробова осталог хришћанског тетовског становништва. Међутим, због нечега је и то гробље промењено. Данас нико

⁸ П. Костић, *Цинцарска насебина у Призрену и борба око цркве Св. Спаса*, „Братство”, св. XIX, Београд 1925.

⁹ То су били они Цинцари који су више подлегли утицајима румунске пропаганде.

¹⁰ Неколико цинцарских породица у Тетову је изумрло.

не памти доба када су мртве сахрањивали у гробове на наведеној посебној парцели.

Године 1931. М. Филиповић проучавао је породичне славе у Тетову. Он је тада забележио да су тетовски Цинцари већином славили Велику Госпојину, а само неки — св. Атанасија и св. Арханђела.¹¹

Тетовска домаћинства постала мешањем Цинцара и нашег становништва временом су добила и неке посебне етничко-психичке особине. Одликују се духовном еластичношћу јер су се морали прилагођавати локалним условима. Углавном су мирни, тихи и готово нечујни. Брзо примају нове тековине и др. Ове породице у Тетову, како сам могао да закључим, воде угодан и уљудан својеврстан живот, што је, свакако, наслеђено од предака.

Овај кратак прилог не пружа потпуну слику о прошлости и животу тетовских Цинцара, али даје извесну представу о њима: прво, око стотину година у Тетову је живела осамљена релативно мала група Цинцара; друго, она је успела да очува своје име и језик до краја турске владавине иако није имала везе са Цинцарима у околним градовима; треће, после тога је ова цинцарска група пословењена.

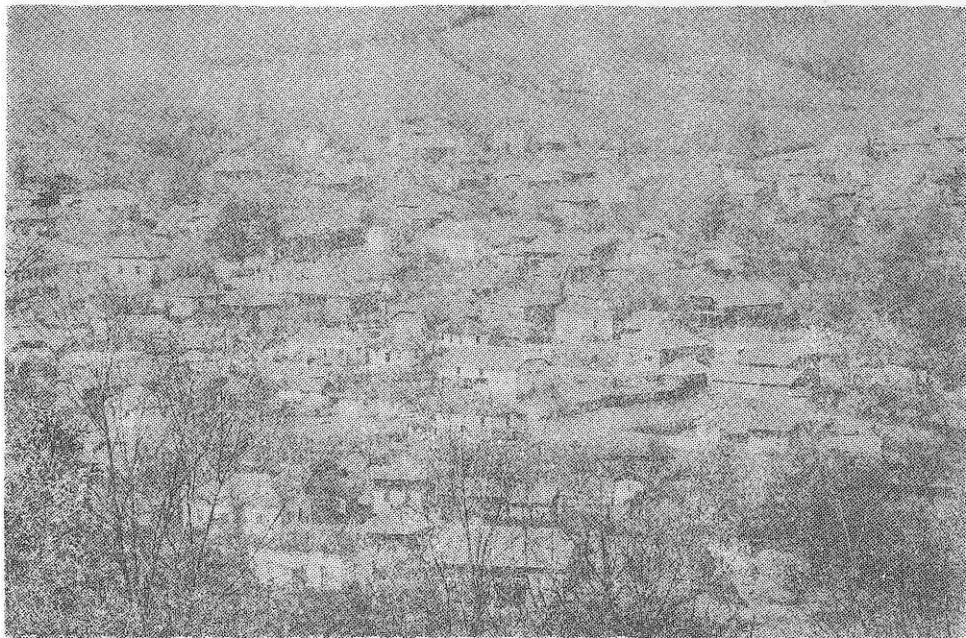
¹¹ М. Филиповић, *Породична слава и сличне славе у Тетову*, Гласник Етнографског музеја, св. VI, Београд 1931, с. 16. — Црква св. Николе у Тетову, прича се да је саграбена и заузимањем појединих старијих Цинцара.

Гордана Живковић

ПОМАНА

Један од најархајичнијих друштвених обичаја, посебно погребних, код становништва влашке говорне групе у Тимочкој крајини јесу померне даће — помане.

Обичај помане пореклом је из далеке прошлости. Помана је један од облика словенске речи помен, који је био познат у Румунији, Бугарској, Галицији и Малорусији. Помен се у науци сматра прехришћанским сурвивалом против кога се католичка црква борила, док га је православна толерисала па чак и прихватила као саставни део својих обреда.¹

Слика 1

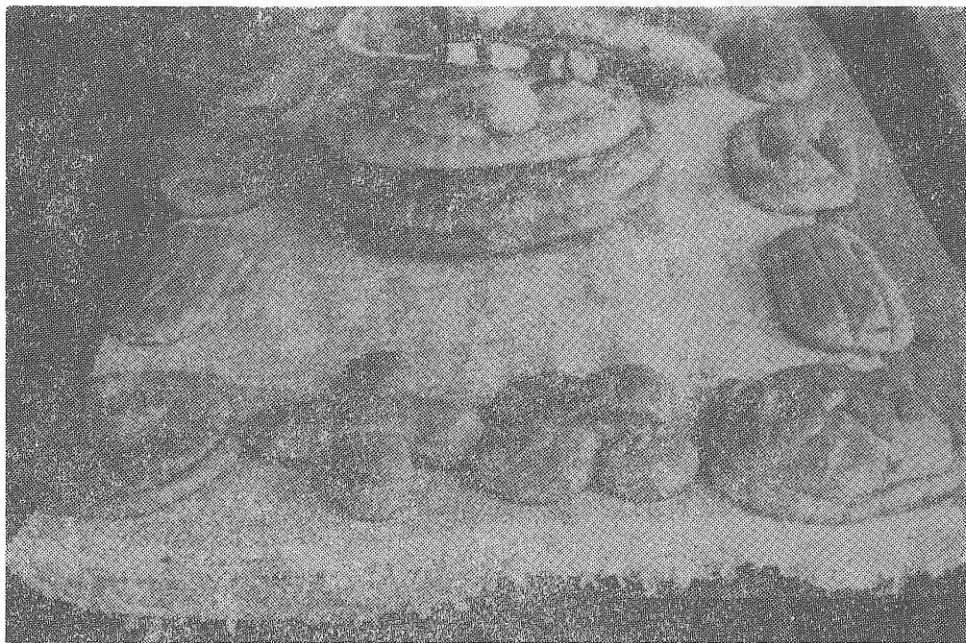
Постоји више врста помана и оне се дају у раздобљу од седам година. Сматра се једном од најефикаснијих метода давања подушја — „гозба за мртве“.

Народ је веровао да на „оном свету“ влада глад, жеђ, тама и оскудица у свему, па је настојао да се посредством помане све то ублажи

¹ Слободан Зечевић, *Самртни ритуал и неки облици култа мртвих*; ГЕМ, књ. 30, Београд 1967, с. 60.

и мртвима пошаље. Због тога су помане морале да се одржавају у одређеним интервалима, са предвиђеним церемонијалом и реквизитима.²

Циклус помана траје само онолико колико се сматра да душа проводи на путу до другог света.

Слика 2

Присутствовали смо полугодишњем помену („жуматаће дје ан“) у селу Гамзиграду (сл. 1), које се налази на 10 km од Зајечара на обали Црне реке. Збијеног је типа, заселка нема, а појате су груписане на имањима и то у Тимоку, Баба јони, Теишу, Петроњу и Селишту. Село је добило назив по оближњем археолошком локалитету Гамзиград, које се налази у непосредној близини. Становништво је српско, влашке говорне групе.

На дан помане пре подне две жене из куће одлазе на гроб, који прекаде, оставе на њему цвеће и колаче и посну га водом и са пола литра вина и ракије.

После повратка с гробља, породица умрлог усмено позива посте, и то рођаке и комшије. „Поманама по правилу треба, да присуствује што већи број не само чланова породице која даје поману већ и из суседства“.³ Пожељно је да поред старијих људи буде и деце да би покојник имао што више радости.

У међувремену се у кући припремају култни хлебови (сл. 2), који, у одређеном броју и врсти, ритуалу дају жртвени карактер, као сас-

² Исто, с. 60.

³ Исто, с. 60.

тавни елемент спровођења овог обреда. Култни хлебови су: пројана погача, танка лепиња од пшеничног брашна, велики колач и литургија („латургија“) на коју се ставља цвеће, свећа, сир, кувано јаје, бели лук, папричице, и мањи колачи: сунце (суаре), крст („круше“), месец („луна“), уторак („марца“), неправда („стрнбаточа“), субота („смбата“), обичан, правда (у облику потковице, а прави се и са једним до три крста на горњој површини), колач на четрдесет дана („патрузињиши“).

Припрема се неколико врста јела: купус, јагњећа чорба, паприкаш, суглијаш, слаткиши и, обавезно, печење (јагњеће или овчје), а од пића — вино и ракија. Ако је помана на дан верског поста, спремају се посна јела (чак се и риба не спрема).

Пре него што дођу гости и пре постављања стола, две или три жене из куће у којој се спрема помана изађу у двориште и почињу да оплакују, наричу, тј. позивају покојника да дође у свој дом:

„Дедо, оди на вечеру
јер смо спремили
да вечерамо сви.
Моли се, дедо, богу
да те пусти, да дођеш.
Блеју овце,
доби да их пустиш, дедо,
јер нема кој' да их чува.
Узми, дедо, и бабу
па узми и твога сина
и ћерку узми,
и добите сви на вечеру.
'Оди, дедо,
немој да заборавиш твој двор
где си остарио
из ког' си отишао.
Бог да прости
бог ти дао наше речи.“

Пре изношења на трпезу, која је постављена у дворишту, у кући се прекаде сви колачи — укупно девет (сл. 3), за полугодишњи помен, и износе се напоље. Увек се припрема непаран број колача. После сахране, обавезно се даје помен прве наредне суботе, затим на четрдесет дана, пола године, годину и на седам година. За погреб се спреме три колача, за недељу пет, за четрдесет дана седам, за пола године девет и за годину једанаест колача.

Посебно се припрема и штап (сл. 4), чија је улога у посмртним обичајима овог краја значајна. „Штап има одређене функције и на помани. Циљ обношења штапа око трпезе је да се она одбрани од оних душа које немају помане и којима ова помана није намењена.“⁴

⁴ Исто, с. 61.

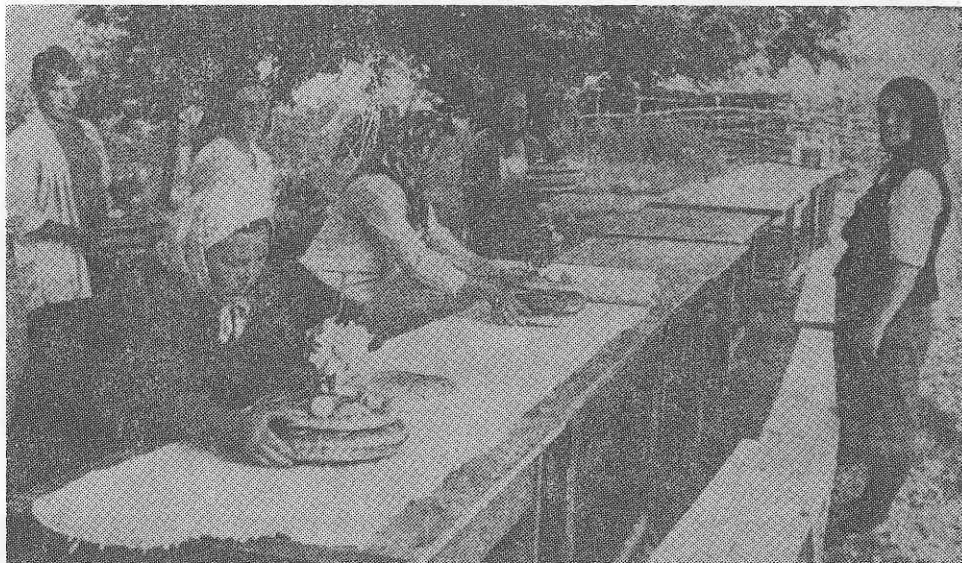

Слика 3

Слика 4

На врху штапа је марамица, кита цвећа, чија је улога у култу мртвих веома запажена пошто цвећа мора бити у свим приликама, када се сматрало да су живи у додиру са мртвима,⁵ затим свећа, колачи, литургија и посуда од тикве са водом. Штап се такође прекади у кући, износио око софре и ставља десно, у чело стола.

Слика 5

Сто постављају четири жене, и то само једном руком, а друга је слободна, јер са обе „се не ваља“. На сто најпре ставе једнобојно бело, неупотребљавано платно (сл. 5), а преко њега средином жене ребају девет колача осим проје, која се поставља засебно на сваки тањир суглијаша. Поред тога, на сто се ставља тањир са слаткишима и тек онда се износе јела. У чело стола пободу се ракље и на њих се стави печење (сл. 6), а поред печења лопар са качамаком. Печење остаје на томе месту док се прекади цела помана (верује се да каћење софре спречава Баволе да присуствују гозби), а онда га унесе у кућу и секу.

На челу и зачељу трпезе не седи се, јер је то место намењено покојнику, а на сто се ставља мањи колач и свећица за покојникову жену.

Кад гости дођу не кажу добро вече, већ „бог да прости“ и седају за сто. После тога, мајка даје домаћину да унесе литургију и колач у кућу (сл. 7), а затим штап и марамицу, које доноси до врата. Штап баца, а марамицу задржава за себе.

Мајка и син заједно ломе хлеб, тако да свако парче има окрајак, и проју, а лепињу може ломити свако за себе.

⁵ Исто, с. 62.

Слика 6

Слика 7

Пшенични велики колач пресеку и ломе две жене и то преко стола, па комаде стављају између малих колача, који су постављени свуда по ивици трпезе, и то тако да је крајак окренут према госту. Затим ломе проју и стављају на мање колачиће, као и по парче лепиње.

Из сваке чаше проспу по мало вина и ракије, па тек онда пију. После тога кажу: „Бог да прости деду“ и вечера почиње.

Вечера се служи с леве стране. Сви једу из чинија јер се тањира и виљушке не стављају, осим за покојника. Кашику сваки гост доноси од своје куће. Занимљиво је да се све јело са трпезе мора појести. Ако

Слика 8

би остало нешто од јела сматра се да ће покојник бити гладан „на другом свету“, а присутни гости треба да понесу кући све што је остало испред њих, посебно култне хлебове.

У погребним обичајима код становништва источне Србије па и села Гамзиград све што се једе и пије представља жртву прецима, од којих се очекује помоћ у невољи, јер се верује да они могу бити носиоци плодности и благостања.⁶

Обичај помане се још одржава, мада ређе, што указује на то „да је култ мртвих и вера у загробни живот веома дубоко укорењена у народну психу и да се сматрала за насušну потребу, чији би изостанак имао тешке последице за душу одређеног покојника“.⁷

⁶ Исто с. 62.

⁷ Исто, с. 60.

[The text in this section is extremely faint and illegible.]

Бранко Бупурдија

ЈЕДАН ПРИМЕР ФОЛКЛОРИЗМА

Код Буњеваца и Маћара у суботичком крају постоји црквени празник који се назива „проштење”. Може се рећи да је то празник који је адекватан црквеној слави која се одржава код неких православних становника ове регије.¹ Недавно смо присуствовали проштењу у селу Бурбину, које се налази у даљој околини Суботице. Оно је превасходно насељено буњевачким становништвом. У њему се традиционално, сваког 1. маја, одржава у околини добро познато проштење. Тога дана је празник цркве, која је посвећена св. Јосипу Раднику. Може се уочити да интегралне делове овогодишњег (1982) Бурбинског проштења чине три момента: 1) посета цркви, 2) продаја разних артикала, и 3) организовање и одржавање коњских трка.

1) У току преподнева велики број људи из Бурбина, Таванкута (који је такође превасходно насељен Буњевцима) и других околних места и салаша посећују цркву. Изузев пешице и аутобусима, људи углавном долазе у Бурбин са две врсте саобраћајних средстава: аутомобилима, с једне стране и шпедитерима (савремена сељачка кола са гуменим точковима која служе за рад), тракторима са приколицом и фијакерима (који могу бити са гуменим точковима или, ако су старији, са дрвеним, окованим гвозденим шинама), с друге стране. Том приликом се само пред Бурбинском црквом (не рачунајући аутомобиле и фијакере у другим деловима села) нашло више од 30 аутомобила, један фијакер, један шпедитер и један трактор чија је приколица била прилагођена за превоз људи са салаша (сл. 1, 2 и 3).² Изузев обреда у цркви (мисе), у домену цркве се одвијају и друге активности као што су, на пример, продаја црквених сувенира и литературе (почев од разних брошюра, преко Библије, до Верешовог *Филозофско-геолошког дијалога са Марксом*) и организовање посета другим црквама.

2) Други битан моменат на који треба указати јесте организована продаја разних артикала. На стази која води од средсела према цркви разапети су шатори (места за продају), у којима се могу купити разне играчке за децу, слаткиши, освежавајућа пића и друго (слика 4).

¹ Упоредити: Б. Бупурдија, *Друштвени живот на салашима у околини Суботице*, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 13, Београд 1981, с. 34.

² Власници оба фијакера (са слика) дошли су у Бурбин из Доњег Таванкута, места које је, по слободној процени, удаљено од Бурбина од 7 до 10 km.

Слика 1

Слика 2

Слика 3

Слика 4

Угоститељи су за ову прилику организовали да музичари свирају у току дана, док се у остале дане музички програм одвија само у вечерњим сатима.

3) У поподневним часовима (15) одржане су коњске трке, које је организовао коњички клуб из Бурбина.

Већ из ове штуре дескрипције проштења које се одржава у Бурбину, могу се запазити елементи и карактеристике масовне културе: забава, атракција, финансијски ефекти и слично. Али главни проблем, који би вероватно могао да буде решен испитивањем генезе овог ритуала, остаје отворен: да ли је у овом случају реч о фолклоризму црквене провенијенције или је реч о фолклоризму насталом на основу прославе званичног државног празника рада, 1. маја; или је, пак, реч о њиховој (случајној или намерној) синкразији? Одговор на ово питање требало би тражити фондирајући испитивања у два правца: 1) у правцу настанка и оснивања цркве у Бурбину, и, у складу с тим, настанка њеног имена, и 2) у правцу испитивања радничког покрета у Бурбину, односно почетка прославе 1. маја. Тек би испитивања која би у себи садржала оба ова елемента могла да покажу примат једног или другог или њихову синкразију.

СЕБАЊА

Петар Влаховић

УЗ 25. ГОДИШЊИЦУ СМРТИ
ПРОФ. ДР ВОЈИСЛАВА С. РАДОВАНОВИЋА,
ДИРЕКТОРА ЕИ САНУ (1894 — 1957)

ЕИ САНУ има више разлога да на данашњи дан (26. IV 1982.), макар и скромним подсећањем, обележи двадесет пет година од смрти др. В. Радовановића, првог директора ове установе, која за собом већ има три ипо деценије плодног научно истраживачког рада.

В. Радовановић је рођен у селу Павлици (Срез студенички — Рашка) 27. јануара 1894. године у учитељској породици. Основну школу учио је у селу Врбовцу код Смедерева, а гимназију у Шапцу и Нишу. Студије географије отпочео је 1912. године. Али, ометен ратовима у периоду од 1912 — 1918. дипломирао је 1921. године. Докторску дисертацију из географије, одбранио је 1924, после чега је изабран за доцента у Скопљу, а 1925. за ванредног професора у Загребу. Од 1926. ради као кустос музеја у Скопљу и предаје етнологију и географију на ондашњем скопском Филозофском факултету. Током 1938. изабран је за редовног професора, а 1940. за дописног члана САНУ. До априлског рата 1941. вршио је дужност хонорарног Управника Етнографског одељења а једно време и целог Музеја у Скопљу. Други светски рат провео је у Београду, а 1945. преузет је на Београдски универзитет, за редовног професора антропогеографије. Антропогеографију је хонорарно предавао све време и студентима етнологије. Од оснивања ЕИ САНУ (1947) до смрти (1957), налазио се на дужности управника Института. Још од 1936. био је дописни члан Бугарског географског друштва у Софији. Био је један од оснивача Скопског научног друштва и члан Српског географског друштва, као и неких других стручно научних организација у земљи и иностранству.

У оквиру ЕИ САНУ покренуо је и уредио Зборник радова (књ. 1, 1950 и књ. 2, 1951), Гласник ЕИ САНУ (књ. 1, св. 1 — 2, 1952; књ. II — III, 1957; књ. IV — VI, 1957), Посебна издања ЕИ САНУ (8 књига од 1950. до 1957.) и две свеске упитника (о покућству и пољопривредним справама током 1949.).

У оквиру СЕЗБ-а уредио је књ. LIX — Насеља 31, LX — Нас. 32; LXI — Живот и обичаје 27; LXII — Нас. 33; LXIII — Жив. и обич. 28; LXIV — Расправе и грађа 2; LXV — Жив. и обич. 29; LXVI — Жив. и обич. 30; LXVII — Нас. 34; LXVIII — Расправе и грађа 3.; LXIX — Насеља 35.

Поред организационих и уређивачких послова, од оних у Музеју Ј. Србије, у Скопљу, пре другог светског рата, и покретању његовог зборника, до рада у ЕИ САНУ и Одељењу друштвених наука, чију тежину

најбоље могу схватити и разумети они који су се и сами у томе огледали, В. Радовановић је оставио богат научни опус, у коме (како је рекао Б. Дробњаковић у VII књизи Гласника ЕИ САНУ, посвећеној Радовановићевој успомени) „падају у очи: широко познавање и свестрано прилажење предмету о коме расправља, као и оригиналност и методичност у излагању“, тако „да неки од његових радова могу послужити и као пример“.

Радовановићево научно дело може се поделити у четири главне групе, односно на радове са географском, историјско — географском, антропогеографском и етнолошком садржином.

Радовановићева докторска дисертација „ТИКВЕШ И РАЈЕЦ“, (СЕЗБ XXIX, Бгд. 1924) представља изузетну антропогеографску студију како у нашој тако и у светској науци. Овим радом и многим каснијим Радовановић је отворио нове научне видике и подигао Цвијићеву антропогеографску школу на највиши степен. Уосталом то потврђују и његове „Географске основе Ј. Србије“ у склопу Споменице 25-тогодишњице ослобођења Ј. Србије (Скопље 1937).

Радовановић је више радова посветио сени свога професора Ј. Цвијића и кроз њих приказао значај Цвијићеве антропогеографске школе, нарочито у расправи „Јован Цвијић“ (Гл. ЕИ САН II — III, Бгд. 1953/54).

У раду „Проблеми антропогеографских испитивања Ј. Србије“ (Зб. радова III конгреса словен. географа и етнографа 1930, Бгд. 1932) Радовановић је указао на главне карактеристике Македоније и њене природне везе са суседним областима, на све елементе који условљавају развитак културе и њихово сучељавање. Сличног карактера је и опширна студија „Југославија, географски положај, унутрашње и спољне везе“ (Гл. ЕИ САН, II — III, Бгд. 1957). Овој групи припадају још неки Радовановићеви радови општијег значаја, као што су: „Питање горње границе сеоских насеља“ (Гл. ЕИ САН I, Бгд. 1952), затим „Поводом једног новог прилога о променама и развоју географске средине“ (Гл. ЕИ САН I, Бгд. 1952); „Становништво земље данас и за последња три столећа“ (Гл. ЕИ САН I, Бгд. 1952). Све су то радови који покрећу и решавају значајне антропогеографске и шире научне проблеме.

Од радова етнолошког садржаја, међу осталима, пажњу привлачи „Култ простонародних црквених ктитора у Ј. Србији“ (Гл. Скопског научног друштва III, Скопље 1927) у коме се указује на значај представљања сељака — црквених ктитора, са чијих се слика, пошто су углавном представљени са породицама, може проучавати наша племићка и властелинска ношња, која још није проучена у целини. Указује се, даље, на то како долази до стварања светачког култа према овим фигурама које се разликују од идола само по томе што у руци имају крст. Иначе фигуре су обучене, на пример, у ону свакодневну сељачку мариовску ношњу. Сличан је по значају и рад „Свети Милош Обилић...“ у коме се обрађује „култ народног хероја“ који се слави као мученик (Живот и рад, Бгд. 1929). Пажњу такође привлачи расправа „Света Злата Мегленска, јужносрбијански култ девојке народне мученице“ (Споменица српско — православног Саборног храма св. Богородице у Скопљу 1835 — 1935). Уочен је и објашњен, по народном схватању, култ мучеништва. Али, ис-

такнут је у раду „Марков мегдан са Мусом — како се у наслову каже — и „култ народног хероја заштитника сиротиње раје“ (Гл. ЕИ САНУ I, Бгд. 1952).

Студија „Народна предања о убијању старих људи, географско — етнографска поређења“ (Гл. Скопског научног друштва VII — VIII, Скопље 1929/30) аутору чини част и по методу и по обради. Расправа „Народна ношња у Мариову“ (Гл. Скоп. науч. друштва XXIV и XXV, Скопље 1935) по сабраној грађи, обради и објашњењима представља досад најбољу студију те врсте у јужнословенској етнологској литератури.

Радовановић је радио и на музејској проблематици. О томе сведоче расправе: „Наше старо оружје“, затим „Народно опхођење према старицама у Ј. Србији“ и многе друге.

Радовановић је био сарадник познате Станојевићеве енциклопедије, Енциклопедије Југославије и других сличних публикација. Једном реципу, организовао је научни рад и дао му драгоцен сопствени допринос. Тежио је да развије рад на етнологској науци. У Институту је окуљао стручњаке разних врста који су било чим могли допринети етнологији као науци. Но, смрт га је претекла у напону стваралаштва. Међутим, остало је његово дело које ће и даље служити као путоказ и образац његовим савременицима, ученицима и следбеницима.

Радовановићеве јубилеји нису обележавани, мада је за то било прилике (60 година 1954. или 45 година научног рада 1957.). Није чак предложен ни за академика, мада је за то имао све услове. Обележен је само, веома скромно, његов одлазак из наше средине (Б. Дробњаковић у Гл. ЕИ САНУ VII и П. Влаховић у Гл. Етнографског музеја у Београду, XX). Учинили су то његов друг Б. Дробњаковић и његов ученик П. Влаховић.

Институт се ипак, више него други, у пригодним и другим тренуцима с поштовањем сећа професора др В. Радовановића који и даље живи у своме научном делу и друштвеном раду, уз поуку и поруку како се сабирају подаци, анализира грађа, уопштавају закључци и уочавају законитости развоја човека, живота и света: „вјечна зубља вјечне помрачине нит догори, нити свјетлост губи“ — рече Његош.

ХРОНИКА

СТРУЧНО-НАУЧНИ СКУПОВИ ЕИ САНУ У 1982. ГОДИНИ

Током 1982. године, поред истраживачких подухвата ЕИ САНУ организовао је неколико стручно научних скупова, од којих су неки имали знатно шири значај.

I

СКУП У ТИТОВОМ УЖИЦУ одржан је 11. и 12. марта 1982. године. На овом састанку разматрани су резултати истраживања нововарошког краја на основу теренске грађе прикупљене током 1981. године. Прочитана су саопштења о антропогеографским карактеристикама (М. Радовановић), становништву и миграцијама (Д. Дрљача, М. Бокић), традиционалној привреди (Д. Масловарић, Бр. Крстић — Владић, Р. Баришић), народној архитектури (З. Родић), култури становања (Б. Влаховић), народној исхрани (М. Кековић), народној ношњи (М. Јовановић и Ј. Бјеладиновић), друштвеном животу (В. Стојанчевић), народним обичајима (М. Раонић), годишњим обичајима у косијерићком крају (П. Костић), о постојаности обичаја (Д. Антонић), аграрним обредима (Д. Братић), друштвеном положају жене (М. Малешевић), народним веровањима (Л. Баповић), народним играма и забавама (О. Васић), усменом народном стваралаштву титовоужичког региона (Р. Познановић), народном стваралаштву нововарошког краја (Љ. Болесников), менталитету (Д. Николић) континуитету народне културе (П. Влаховић).

Састанак је био значајан због тога што су уједначене методе истраживања и одређени тематски оквири за даља проучавања у 1982. години, првенствено раније етнолошки мање проучаваних општина Титовоужичког региона (Прибој, Бајина Башта).

У организовању скупа несебичну помоћ су пружили сарадници музеја у Титовом Ужицу, а у првом реду Ж. Марковић и А. Станимировић.

II

САВЕТОВАЊЕ О ЕТНОЛОШКИМ ПРОУЧАВАЊИМА БЕРДАПСКОГ ПОДРУЧЈА одржано је 21. маја 1982. године, у Етнографском институту САНУ. Разматрани су проблеми проучавања насеља (М. Радовановић), становништва (Д. Дрљача, М. Малешевић), народног градитељства (З. Родић), културе становања (Б. Влаховић), традиционалне привреде (Д. Масловарић, Р. Баришић, Ж. Ромелић), традиционалне исхране (Б. Влаховић), одевања и домаће радиности (М. Јовановић, Ј. Бјеладиновић, Бр. Крстић).

-Владић), друштвеног живота (Н. Пантелић, З. Дивац), народних обичаја и веровања (П. Костић, Д. Стојановић, Д. Брагић, С. Зечевић), народних знања (Г. Живковић), усменог народног стваралаштва (О. Младеновић, Ј. Пејкић, Д. Стојановић), народних игара (О. Младеновић, О. Васић) и народне музике (Д. Големовић).

Сабрана теренска грађа са подручја захваћеног изградњом ХЕ Бердап II и дискусија поводом њене презентације показала је сву сложеност етнолошких проучавања и дала основу за целовито сагледавање ове проблематике. Истовремено утврђен је прецизнији план истраживања.

Седница Одбора за етнолошка проучавања у Бердапском подручју одржана је 24. јуна 1982. године у Етнографском институту САНУ. Седници су присуствовали: Г. Јованић, Д. Дрљача, З. Дивац, П. Влаховић, В. Кондић и Н. Јевремовић. На састанку је разматран план рада у 1982. години. Договорено је да се средином јула 1982. у Кладову одржи састанак Комисије за етнологију са представницима Одбора за праћење истраживања и заштите културних добара Бердапског подручја.

На састанку у Кладову који је одржан 12 и 13. јула 1982. године, разматрали су се проблеми и резултати дотадашњих теренских проучавања као и питање народног градитељства и његове заштите. Скуп је, на основу писменог извештаја, који је поднео П. Влаховић, мада на њему нису присуствовали представници СО Кладово, иако су били благовремено обавештени, оценио да су у етнолошким истраживањима обухваћени веома значајни научни проблеми и да истраживачки посао треба наставити. Предложено је, на основу сондажних резултата Регионалног завода за заштиту споменика културе Ниш, да се заштите и изместе неки споменици народног градитељства. Сходно предњим закључцима приступило се реализацији плана у 1982. години.

III

САСТАНАК МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА за проучавање народне културе карпатско балканског подручја одржан је у Сентаandreји (Мађарска) од 31. маја до 4. јуна 1982. године. На овом скупу из Југославије су учествовали као писци поглавља у синтезама: Б. Влаховић и Ј. Баповић (у секцији за проучавање народне архитектуре), Цв. Органџева и П. Влаховић (у секцији за проучавање народног стваралаштва). Том приликом је одлучено да се наредни састанак (око 40 учесника) одржи у Југославији током 1983. године. За овај скуп, који ће се одржати у Пријеполу, обезбеђена су посебна средства преко Републичке заједнице науке Србије. На тај начин наша земља је преко ЕИ САНУ поново укључена (раније сарађивала П. Томић) у рад ове међународне Комисије, која ради већ више од две деценије.

IV

ЈУГОСЛОВЕНСКО-ПОЉСКИ НАУЧНИ СКУП под насловом *Традицијска култура у савременом животу сеоске породице*, одржан је у Пријепољу и Београду од 17. до 22. октобра 1982. године. То је управо било узвраћање гостопримства које су сарадници Катедре за етнологију Универзитета у Познању указали учесницима Скупа у Пољској, септембра 1981. године, под насловом: *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској* (Шпељна издања ЕИ САНУ 25, Београд 1982). На састанку у Пријепољу расправљало се о улози обичаја и празника у животу савремене српске породице (П. Влаховић), традицији у животу сеоске породице као предмету етнолошких проучавања (Зб. Јашијевић), структурним променама у савременој сеоској породици (М. Радовановић), преображају породичног фолклора (Ј. Буршта), односу супружника у традицијској и савременој породици (З. Дивац), традицијском праву у савременој породици (Н. Павковић), појави сједињавања домаћинстава у источној Србији (Д. Дрљача), специфичностима културних активности у сеоској породици (Б. Линет), културној потрошњи у породици (Ј. Беднарски), традицији и савремености и опремању стана (А. Бренч), уделу породице и локалне заједнице у избору брачног партнера (И. Кабат), прослављању рођендана у Србији (М. Малешевић — Д. Брагић), магији у породичном животу (М. Буховски) и трансформацији једног породичног ритуала (И. Ковачевић). Разговори су настављени у Београду где су учесници саслушали излагање *Уз тридесетпетогодишњицу рада ЕИ САНУ* (П. Влаховић), којим је отпочела радна прослава овог јубилеја. Том приликом професори Ј. Буршта и Зб. Јашијевић, уручили су П. Влаховићу „медаљу за заслуге“ којом га је наградио Сенат Универзитета А. Мицијевић у Познању за развој научне мисли и дугогодишњу сарадњу у наставном и научном раду.

V

Поред напред поменутих активности Институт је обележио 25 годишњицу смрти професора др В. Радовановића (26. IV 1957 — 26. IV 1982), организовао два циклуса предавања на пленарним састанцима и уручио три зборника радова посвећена заслужним научницима за рад и развој Института у минулом периоду.

Ово су само неке од активности (а неке су у овом Гласнику већ поменуте у уводном реферату и хроници) којима је Институт у 1982. години, обележио тридесетпетогодишњицу рада и развоја.

VI

На седници Научног већа и Збору радника ЕИ САНУ, одржаним 3. децембра 1982., анализирани су резултати рада у текућој години. Том приликом је констатовано да су постигнути значајни резултати у научном раду, издавачкој делатности и пријему нових сарадника. Финансијско пословање Института такође је било успешно. Обезбеђена су замашна финан-

сијска средства, побољшани лични дохоци сарадника и створени остали материјални услови за даљи несметан рад и развој ове установе, што се најбоље види из годишњег извештаја. На тој седници, по сопственој жељи, директор Института (П. Влаховић), записнички је предао дужност др Десанки Николић, вишем научном сараднику.

П. Влаховић

ДРУГИ КОНГРЕС МЕЂУНАРОДНОГ УДРУЖЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ И ФОЛКЛОР ЕВРОПЕ

Москва — Суздаљ, 30 IX — 6. X 1982.

На првом конгресу Међународног удружења за етнологију и фолклор Европе, одржаном пре 11 година у Паризу, окупио се изузетно велики број референата и учесника из Европе и других континената. За организацију другог конгреса и Југославија је истакла своју кандидатуру, али тај предлог није добио одговарајућу подршку у земљи. Затим су прошле године и други конгрес прихватили да организују совјетски етнологи, уочи међународног конгреса антрополошких и етнолошких наука у Канади (1983).

Основна замисао организатора другог конгреса била је да се у оквиру десет симпозијума са по 10 — 15 учесника претресу нека најзначајнија питања европске етнологије, с посебним освртом на резултате постигнуте у последњој деценији. За тих десет симпозијума, организатор је, уз сагласност Међународног удружења, одабрао руководиоце и њихове заменике и сам предложио по неколико учесника, док су остале реферате имали да одаберу руководиоци симпозијума. Било је предвиђено да сваку земљу представља највише пет референата, са изузетком СССР-а. На крају конгресу је присуствовало више од две стотине етнолога из двадесет европских земаља и САД, а прочитано је више од 120 реферата, од којих су скоро две трећине били реферати совјетских научника.

Симпозијуми су били посвећени следећим темама: постојаност и променљивост културних система у земљама данашње Европе; етнологија града — резултати испитивања, проблеми, методе; локалне и регионалне заједнице у Европи — опште и посебно; етно-културни и етно-демографски процеси у послератној Европи; етнолошки атлас Европе и атласи појединих земаља; узајамни утицаји европске културе и култура других континената; годишњи и породични обреди; проблеми опште етнологије; етногенеза и етничка историја Европе; савремени фолклор европских народа — облици, услови, постојаност.

Из Југославије је било десет учесника (из СР Србије — 4, из СР Македоније — 3, из СР Хрватске — 2, из СР Словеније — 1) а двојица научника су председавала својим симпозијумима. Академик М. Апостолски водио је симпозијум о постојаности и променљивости културних система у земљама данашње Европе, а проф. др Б. Братанић симпозијум о европском етнолошком атласу и атласима појединих земаља. Проблематиком наше земље бавили су се, осим референата из Југославије, још и научници из других земаља: Ј. Бромлеј и М. Кашуба су говорили о национално мешовитим браковима, а М. Бауман о задругама на нашем тлу.

Као што је речено, радило се у секцијама. Међутим, конгрес је почео и завршио се пленарном седницом, а имао је и више пратећих манифеста-

ција. Физички је било могуће пратити рад само једног симпозијума и зато је ово извештај о пленарним заседањима и раду четврте секције посвећене етно-културном и етно-демографским процесима у Европи, којој је председавао др А. Робек из Чехословачке, а потписани учествовао.

1.

На пленарној седници су најпре упућени поздрави учесницима конгреса, а затим поднети извештаји о раду на значајним европским пројектима, раду комисија и издавању заједничких публикација. У свом поздраву академик Ј. Бромлеј је истакао да су организатори пре свега имали у виду дубље узајамно упознавање с методама рада, њихово усклађивање и конфронтацију, узевши у обзир основне правце који су се у европској етнологији манифестовали у последњој деценији. Додао је да је значајно што се конгрес одржава у земљи која се налази на два континента и у којој живи 30 народа, једна четвртина укупног становништва Европе, у земљи преображаја и великих достигнућа на пољу етнологије. Ж. Кизаније (Француска), који је на положају председника Удружења заменио М. Цопа, говорио је о конфликтима међу народима Европе и обавези етнолога да дају свој допринос њиховом разрешавању, образложио стратегију досадашњег рада и залагао се за промене истраживања. Дописни члан К. Чистов пренео је конгресу поздраве председника Академије наука СССР-а наглашавајући да развијени имају посебну одговорност у нашем хуманистичком настојању да проучимо све, па и најмање народе у свету. Представник домаћина, Н. Фирсов, говорио је о граду музеју Владимиру, са више од хиљаду заштићених споменика, и гигантском етнопарку Суздаљу, у чије су одржавање у последњој деценији уложене милијарде рубаља.

После поздрава, о великом пројекту Правци и тенденције културног развика савременог друштва — међусобни утицаји националних култура, на коме се заједнички ради у неколико европских земаља, говорили су Ј. Арутјунјам и Ж. Кизаније. Указали су на епистемолошки значај ових истраживања и на извесну кризу у трансмисији културе, изазвану кризом породице. Н. Брингеуз (Шведска) детаљно је говорио о развика часописа »Ethnologia Europea«, коме су пут утрли »Folkliv« (од 1935) и »Ethnologia Scandinavica« (од 1972), и о заслугама Сигурда Ериксона на овом пољу. О раду на Европском етнологском атласу и атласима појединих земаља говорили су Б. Братанић и С. Брук. С тим у вези, разматрали су појам и предмет етнологије, ретрогресивну методу у испитивању и указали на неопходну обазривост у тумачењу картираних појава. Ј. Бромлеј је изнео резултате рада на припреми међународног тротомног дела *Етнографија Словена*. Врлина ове синтезе је, по аутору, у настојању да се уз традиционалну културу прикаже и савремени живот Словена. Обим дела је у току рада повећан, те ће томови (I. Источни Словени, II. Западни Словени, III. Јужни Словени) имати по два полутома. Први том је већ у штампи. Осим на националним језицима и на руском, дело ће се вероватно појавити и у преводу на енглеском. О раду међународне комисије за проучавање народне културе становништва Карпата и Балкана извештај је поднео В. Фролец (ЧССР). Известилац је говорио о стварању ове ко-

мисије (1959) на иницијативу пољских и чешких и словачких етнолога, као и садашњем раду три активне секције: за народну архитектуру, планинско сточарство и хајдучки фолклор. Пошто се објаве први синтетички радови из ове проблематике (1984 — 1985) приступиће се објављивању дела из музичког фолклора и годишњих и календарских обичаја. Слично карпатско-балканској комисији, активно је радила и европска комисија за проучавање балада, о чему су реферисале Д. Деметар и И. Криза (обе из Мађарске). Од године 1968. одржала је чак 13 састанака у разним земљама, а у Љубљани је у редакцији др З. Кумер објављена *Библиографија европских балада*. Р. Вајнхолд (НДР) говорио је о Међународном рефератном часопису »Demos«, који се појавио 1960. године. У овом часопису који од 1969. излази четири пута годишње, објављено је више од 8000 прилога, а приређен је и исцрпан регистар за првих тринаест годишта часописа. У свим тим акцијама, изузев у проучавању међусобних утицаја националних култура, југословенски етнологи активно учествују, мада су се у одређене послове укључили са извесним закашњењем.

У четвртој секцији разматрани су *етно-културни и етно-демографски процеси у савременој Европи*. Од 11 саопштења (7 су поднели совјетски научници), два реферата су била о етничким питањима у Југославији. Приступ референата овој проблематици био је различит, што би се могло означити и као врлина да у томе није било једностраности, па и знатних мањкавости.

В. И. Козлов је прочитао реферат о етничким процесима у разним регионима Европе па је навео пример Поволожја у СССР-у и Југославије као области са посебно сложеном етничком структуром. Поменуо је два главна вида етничких процеса: разједињавајуће и обједињавајуће. У ове друге убраја: консолидацију, асимилацију и међуетничке односе. У одговору на питање постављено у дискусији, аутор је изразио сумњу да ће се стварати нове етничке групе од радника на привременом раду у иностранству.

Академик Д. Недељковић изложио је своје погледе на народноослободилачке покрете и стварање народа на Балкану. По његовом мишљењу, XIX столеће је „век националности“, а XX је „век народа“. Залагао се за целовит захват у проучавањима народа (етиос), који представља целину живота која не само да производи већ и репродукује живот. Указао је на парадокс нашег времена: непризнавање македонске нације у Бугарској, израелско одрицање Палестинцима права на егзистенцију. Закључио је да је самоослобађање македонског народа извршено у склопу народноослободилачке борбе свих народа и народности Југославије. У дискусији је Д. Тодоров (Бугарска) истицао улогу државе у формирању македонске нације која је, по њему, створена „на бугарској етничкој основи“ и код народа који је имао „бугарску националну свест“. Председавајући, А. Робек, указао је на значај Недељковићевог „есеја“ јер нам омогућује да питања нације и народа сагледамо са становишта балканских ослободилачких покрета. У свом одговору Тодорову, проф. др Д. Недељковић је рекао да криза влада свуда где је етнос потиснут као субјект и, цитирајући Маркса, нагласио да дијалектику треба натеривати у уши онима који неће да је слушају.

Л. М. Дробижева је саопштила свој реферат о међуетничким односима и етно-културним процесима, обративши највећу пажњу психолошким чиниоцима у успостављању међунационалних односа, на примеру неколико развијених и мање развијених народа у СССР-у. Радећи на граници између етнологије, социологије и психологије, посветила је знатну пажњу такозваном вредносном систему, а у томе разлици између етничких стереотипа и суштине, тј. животворне праксе. А. Робек је, у дискусији, упозорио на битну разлику између такозване стабилизоване и нестабилизоване заједнице као предмета проучавања, дајући предност првој.

Живот национално мешовитих породица, тенденције њиховог настанка и развитка, проучавала је група аутора из Казања, у име које је реферисао Е. П. Бусигин. Испитивачи су установили убрзање појединих процеса у таквим породицама у поређењу, на пример, са национално ендогамним фамилијама; у материјалној култури: констатују сужавање елемената појединих националних култура; у друштвеном животу — снажну демократизацију односа. Као најзначајније чиниоце у тим процесима издвојили су: политичке (социјализам), етничку микросредину, структуру национално мешовитих породица. Питања и замерке у дискусији су биле: о разликама у животу инокосне национално мешовите породице, односно оне у којој брачни пар живи уз родитеље једног од супружника; о разлозима „мањег процента развода у национално мешовитим породицама“; о изостављању етнопсихолошке методе, тј. проучавања идеологије (менталитета) и способности потомства.

В. И. Наулко говорио је о етно-демографским одликама послератне Украјине, у којој данас живи 50 милиона становника, односно петина житеља СССР-а. Упозорио је на текући социјално-економски преображај у овој републици, на послератно присаједињење западноукрајинских области матици, као и на негативне последице по структуру становништва изазване другим светским ратом. Наулко је затим указао на миграционе процесе (нарочито на релацији село — град), разнолик етнички састав и језичка питања (прихватање, у великој мери, руског језика; билингвизам у Закарпатју), вишеструко умножавање броја склопљених национално мешовитих бракова, процесе асимилације, етничке консолидације и интернационализације.

О питању национално мешовитих бракова у СФРЈ реферисали су академик Ј. В. Бромлеј и М. С. Кашуба (СССР), указавши на непрестан раст броја склопљених бракова у периоду од 1953. до 1971. године. Више од осталих, у мешовите бракове су ступали представници црногорске и хрватске нације, а сасвим незнатно — Албанци. Навели су податке који се односе на одређивање националне припадности деце из мешовитих бракова. Указали су на вредност југословенске статистике и на неопходност да се сличне студије раде за Југославију као целину уместо анализа процеса у локалним заједницама. У дискусији се Д. Недељковић залагао за још потпунији приступ овој теми, као и за интеграцију политичког чиниоца у објашњењу појаве. Било је, затим, речи и о југословенским Муслиманима, о суштинској разлици, по Бромлеју, између етнима и конфесионима.

Д. Тодоров (Бугарска) прочитао је свој реферат *Промене у демографској и социјално-класној структури и њихов утицај на савремене процесе у културном животу Бугарске*. Највише споран за већину учесника био је закључни део реферата, у коме аутор пише: „Правци нових социјалистичких тенденција у материјалном животу указују на све тешњу интеграцију, као и на процес закономерне консолидације етничких група на путу консолидовања јединствене бугарске социјалистичке нације“ (с. 12 реферата у руској верзији). У дискусији, Л. М. Дробижева је напоменула да у СССР-у сматрају како превазилажење социјалних не значи истовремено и превазилажење етничких разлика. Академик Д. Недељковић је нагласио да Тодоров у свом реферату не уважава суштинске разлике у етничким и националним процесима, о којима су сви учесници симпозијума итекако водили рачуна.

Веома занимљив и инструктиван био је реферат председавајућег А. Робека о етничким проблемима у вези с миграцијама у ЧССР. Пошто је укратко објаснио предатни етнички састав своје земље и указао на етничку ендогамију у то време, референт је представио послератну реемиграцију Чеха и Словака из разних земаља, насељавање других народа у ЧССР, као и процесе етничког мешања. У тим процесима, који не теку безболно, с обзиром на различитост вера и секта, често присутну затвореност у братственичке и робачке групе, Чеси се јављају као носилац интеграције. Успорени на селу, ови процеси су у урбаној средини убрзанији услед хомогенизације становништва. У иначе афирмативној дискусији, питања су се односила на интеграцију Чеха повратника из Волиније (одвијала се без препрека) Цигана (од око 400000 већ се 17% исказују као Мабари), Моравца (нису препознатљиви у процесима; у питању је само „етнографски појам“), Немаца у Либерецу. Широ друштвена заједница није интервенисала на ток тих процеса, али је сада превагнуо став да ће се морати укључити, на пример кад су у питању Роми.

Савремену демографску и социјалну структуру немачко-српског региона и његове културне везе, представио је Ф. Ферстер (НДР). У области у којој живи 381000 становника, Лужичких Срба има 100000 или 28,5%. У погледу професионалне структуре, 41% Срба је запослено у индустрији, па се у том погледу не разликују од Немаца са којима живе. Иначе, у питању је индустријски развијен регион, с малим процентом земљорадника (12,6%). Прекретница у том погледу био је почетак XX века. У социјалистичком друштву дошло је до бујног процвата националних институција Лужичких Срба.

А. Н. Кожановски је у свом реферату разматрао нека питања етничких процеса у савременој Шпанији. У уводу је детаљно објаснио сада превазиђену концепцију „јединствене шпанске нације“, прокламовану после грађанског рата, са монополом шпанског (кастиљанског) језика. Педесете, а нарочито шездесете године означио је као прекретницу, посебно у привредном развјетку земље, пропраћену интензивним миграцијама. Снажно отварање према свету, преко туризма и одлажења у друге земље за зарадом, а касније и „либерализација“ довели су до нових процеса у политичком и културном животу. Нарочито су се зао-

штрили етнички процеси („етнизам“, „етнорегионализам“ у политици), праћени национализмом „урбане“ врсте.

Проблеме социјалне и етничке адаптације Индуса — емиграната у земљама западне и северне Европе — изложили су у свом саопштењу В. И. Кочњов и И. М. Семашко. Индуси као емигранти или реемигранти из Африке заступљени су највише у Великој Британији, Холандији и Норвешкој. Нису јединствени ни у етно-лингвистичком, ни у социјалном, ни у верском погледу. Међу њима је, нарочито у Енглеској, много ситних трговаца и пословних људи (физички рад многи углавном презиру). Станују у посебним кварталовима великих градова, а раде и у индустрији и саобраћају. Има их и незапослених — на пример суринамских Индуса у Холандији. Имућни купују јевтиније куће и унутрашњост прилагођавају свом начину живота. Чувају традиционалну исхрану. У ношњи — жене и, донекле, Сикхи задржавају традиционални начин одевања, док већина мушкараца у ношњи иде укорак с временом. Кастински систем је нешто мање изражен, а родбинске везе су изузетно чврсте (многочлане породице, локална заједница, обичаји и обреди). Своју изолованост још више појачавају брачном ендогамијом. У целини, Индуси у поменутим државама су лица с нижим социјалним положајем од осталих Европљана.

3.

Реферати југословенских научника, осим у четвртој, разматрани су у првој (2), другој, трећој (2), петој и десетој секцији. У првој секцији је академик М. Апостолски говорио о етничким променама у Македонији после 1912. године, а дописни члан ЈАЗУ М. Младеновић — о дијалектним племенима. Проф. др С. Кременшек је, у другој секцији, поднео реферат о савременом животу становника Љубљане као предмету етнолошких истраживања. У трећој секцији је др Г. Паликрузева имала реферат о етничким групама у Македонији, а мр Н. Пешић-Максимовић говорила је о моравској кући у Србији. Проф. др Б. Браганић је, у петој секцији, поднео реферат о резултатима рада на Етнолошком атласу Југославије. У десетој секцији је мр Ј. Големовић имала саопштење о фолклорном сувениру у Југославији, пропраћено успешном изложбом у предворју слушаонице.

Према речима присутних, сви реферати југословенских етнолога су добро примљени.

Наши научници, међутим, нису учествовали у разматрању неких веома значајних питања европске етнологије, као што су: узајамни утицаји европске културе и култура других континената (VI секција); годишњи и породични обреди (VII); проблеми опште етнологије (VIII); етногенезе и етничке историје Европе (IX). Посебно је штета што наших реферата није било у VII и IX секцији, јер је у питању проблематика на којој су се наши етнологзи итекако огледали.

На завршној пленарној седници председници појединих секција реферисали су о главним питањима покренутим у оквиру сваког симпозијума, као и о неким нерешеним проблемима и различитим приступима у њиховој обради.

4.

На посебној седници, организованој у вези са шездесетогодишњицом стварања СССР-а, академик Ј. Бромлеј је одржао веома успело предавање на тему *Основне тенденције етно-националних процеса у Совјетском Савезу*. Најпре је објаснио да се „национални“ у кованици у наслову најчешће схвата и разуме као државни, а затим је подсетио присутне да данас у СССР-у, као вишенационалној држави, живе многи велики, али и сасвим мали народи. С обзиром на историјско наслеђе, пре шест деценија је требало приступити решавању не само етно-националних већ и сложених економских проблема, створити услове за суштинске промене класне структуре, другим речима — радити на приближавању и изједначавању структура. На основи таквог друштвено-економског преображаја развијали су се и етнички процеси (етничка консолидација, асимилација — у којој знатну улогу имају национално мешовити бракови са садашњих 13,5% од укупно склопљених; етно-демографска кретања, затим процеси у тзв. материјалној, друштвеној и духовној култури). У тим процесима битан је и језички и културни аспект (године 1980. руски језик је за 87% свег становништва СССР-а био језик којим су могли да говоре упоредо с матерњим), а исто тако је расла и развијала се национална свест о припадности свом народу ослобођена од мржње према другим народима. Говорник је поменуо и неке важније проблеме у вези са етничким процесима, на пример питање неравномерног прираштаја, вишка радне снаге у Средњој Азији и др.

Други конгрес Међународног удружења за етнографију и фолклор Европе био је пропраћен и многим манифестацијама: наступом фолклорних ансамбала, приказивањем етнографских филмова и екскурзија. Прве вечери је за учеснике скупа наступио сада већ славни истраживачки ансамбл Анатолија Покровског који своју извођачку уметност заснива на студији и обједињавању свих елемената изворног фолклора. Друге вечери наступили су извођачи изворних песама и игара са севера и југа Совјетског Савеза (Ненци, Тувини, донски козаци). Треће вечери приказан је филмски програм, са следећим делима: Кореографска уметност северних народа, Обредна жртва код кавкаских Орегинаца, Руска свадба. Учесници конгреса били су у прилици да се упознају с богатством архитектуре древног Суздаља претвореног у град музеј, као и да виде знаменитости некадашње руске престонице, Владимира. Све то је било значајан прилог дубљем схватању пространства, богатства и изузетне сложености једне велике земље.

*

* *

Уместо закључка треба истаћи да су се, у последњој деценији, у неким социјалистичким земљама (СССР, ЧССР, Мађарска) јавила позитивна настојања за продубљеније разматрање и разраду етничких питања. У том погледу, учешће Југословена, са својим примером и праксом, од највећег је значаја.

Душан Дрљача

CHAPTER I

The first of the great principles of the American Revolution was the right of the people to alter or to abolish their government, and to institute a new one, whensoever they shall judge it necessary for their safety and happiness. This principle was the foundation of the Declaration of Independence, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The second principle was the right of the people to be taxed only by their own representatives. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The third principle was the right of the people to a free press, and to a free assembly, and to a free election of their representatives. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The fourth principle was the right of the people to a free trial by jury, and to a speedy trial, and to a trial by a jury of their peers. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The fifth principle was the right of the people to a free and equal education, and to a free and equal opportunity to acquire knowledge and skill. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The sixth principle was the right of the people to a free and equal participation in the government, and to a free and equal opportunity to exercise their rights and duties as citizens. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The seventh principle was the right of the people to a free and equal participation in the government, and to a free and equal opportunity to exercise their rights and duties as citizens. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The eighth principle was the right of the people to a free and equal participation in the government, and to a free and equal opportunity to exercise their rights and duties as citizens. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The ninth principle was the right of the people to a free and equal participation in the government, and to a free and equal opportunity to exercise their rights and duties as citizens. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

The tenth principle was the right of the people to a free and equal participation in the government, and to a free and equal opportunity to exercise their rights and duties as citizens. This principle was the foundation of the Bill of Rights, and it was upon this principle that the American people have ever since acted.

СИМПОЗИЈУМ УЛОГА ПОРОДИЦЕ У ЕТНОКУЛТУРНИМ ПРОЦЕСИМА
У СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ УСЛОВИМА (Uloha rodiny v etnokulturnych pro-
cesoch v podmienkach socializmu — Narodopisny ustav SAV, Bratislava
— Smolenice — 11 — 15. октобра 1982)

Симпозијум је имао и међународни и интердисциплинарни карактер. Прочитан је 31 реферат из седам социјалистичких земаља. Научни радници из Чехословачке, земље домаћина, одржали су 19 реферата и саопштења, и једино су они представљали интердисциплинарну групу: осим етнолога учествовао је један социолог, два социјална психолога и један лингвиста.

Општи теоријско-методолошки проблеми истраживања породице у савремено доба третирали су у неколико реферата: *Л. М. Дробижева*, реферисала је о искуству етносоциолошког истраживања породице народа СССР-а и разматрала је питање могућности компаративног проучавања тих проблема у социјалистичким земљама, а *Б. Филова* је реферисала о методолошким проблемима проучавања савремене породице с обзиром на њену улогу у преношењу традиције. Остали реферати општијег карактера били су следећи: *М. Биердацка* разматрала је породичне везе у сеоској заједници са гледишта традиције и промена, а *А. Шифер* излагала је о процесима културне промене у мешовитим браковима у северним областима Пољске. Оба реферата били су резултат искуства пољских етнолога. — *Ј. Морвај* (Мађарска) реферисала је о променама породичних празника у социјалистичком периоду, *Г. Грипентрог* (Немачка Демократска Република) о променама у односима супружника у сељачким браковима у периоду од 1900. до 1960. године на материјалу из села Магдебуршке равнице. О проучавању бугарске савремене породице реферисали су *Д. Тодоров* о структури и квалитету културне потрошње и *Л. Макавејева* о етносоцијалним аспектима у развоју савремених брачно-породичних односа. — Врло документовано је *Т. А. Жданко* реферисала о проучавању мењања традиционалне породичне структуре народа Средње Азије у условима социјализма, истичући значај регионалног принципа у истраживању породице.

Осим југословенских учесника који су реферисали о резултатима истраживања савремене породице у Србији, и то: *М. Радовановић* о битним одликама савремених процеса промена у сеоској породици у Србији (етнолошки поглед), *Д. Антонић* о ауторитету старешине у традиционалној и савременој сеоској породици и *З. Дивац* о савременим трансформацијама обредних улога у породици, на истраживања породице у Југославији односио се и реферат *М. Кашубе* (СССР). Кашуба је реферисала о етнокултурним традицијама и иновацијама у односима унутар породице код народа савремене Југославије, при чему се посебно позабавила променама у положају жене у породици.

Учесници из Чехословачке реферисали су о проблемима истраживања породице са различитих аспеката. *Д. Провазник* расправљао је о методолошким проблемима истраживања породице у ЧССР са гледишта неопходности интердисциплинарног приступа; *Е. Мала* реферисала је о утицају културне оријентације породице на културни развој деце (социолошка анализа диференцираних типова породице). *М. Кочиш* разматрао је проблем језика с обзиром на утицаје породичне средине. Још неколико реферата из Чехословачке било је посвећено такође општим питањима проучавања породице с обзиром на традицију, на савремене промене, етничку хомогеност или хетерогеност породице односно шире друштвене заједнице на одређеној територији. Директор Етнографског института у Прагу *А. Робек* реферисао је на тему Основни фактори интеграције или дезинтеграције етника који живе на заједничкој територији, *Ј. Кандерт* разматрао је проблем структуре породице и традиције, при чему се посебно осврнуо на питање преношења генеалогских традиција зависно од структуре породице; *И. Херолдова* је реферисала о предавању етнокултурних информација у етнички хомогеним и хетерогеним породицама, документовано материјалом из сопствених истраживања; *А. Пранда* је излагао о васпитању у породици и основним факторима преношења етнокултурних традиција. Најзад, општијег карактера био је и реферат *А. Зелове* о проблемима развоја психолошких и социолошких истраживања етничких процеса.

Неколико реферата из Чехословачке било је, с различитих гледишта, посвећено међугенерациским односима у породици. Из оквира те проблематике реферисали су: *П. Салнер* на тему Међугенерациски односи у савременој породици (на основу материјала из средње Словачке); *Д. Рагица*: Породично васпитање као облик међугенерациског преношења етнокултурних информација; *Ј. Чукан*: Ка проблематици међугенерациских и међуличних односа у породици у капитализму и у социјализму (на материјалима из рударског села Дубрава); *Г. Килијанова*: Значај међугенерациских односа за савремено постојање народног казивања у Кисуцијама; *Е. Крековичова*: Место породице у механизму функционисања и трансмисије песме у сеоској средини.

О још неколико посебних тема из проблематике етнолошких истраживања породице реферисано је на основу материјала из Чехословачке: *А. Штибраниова* излагала је о непотпуној породици као проблему етнолошког проучавања (нацрт проблематике); *Р. Столична* реферисала је о утицају породице на очување традиционалних елемената у исхрани; *К. Руснакова* реферисала је о породичној трпези и њеном положају у традиционалном вредносном систему словачке породице; *М. Сигмундова* разматрала је питање традиције система једног детета у породици (на словачком материјалу); најзад, *М. Рихликова* је реферисала о жени у радном добу и њеном положају у савременој породици. На Симпозијуму је била организована и слободна трибина у оквиру семинара марксистичке методологије, а за младе научне раднике при Народописном Уставу Словачке академије наука. Расправљало се на тему: Процеси стварања — интердисциплинарни контакти, а односила се на научну сарадњу у истраживању породице. У раду слободне трибине учествова-

ли су сарадници Етнографског института САНУ (Д. Антонић и З. Ди-вац). За иностране госте била је организована *научна екскурзија* ради разгледања Етнографског музеја у Трнави — сталне поставке, а посебно изложбе сатова, и депоа.

Дискусија о прочитаним рефератима, односно о проблемима третираним у њима вођена је на крају сваке седнице, али се о проблемима истраживања породице разговарало и у расположивом времену између седница. У дискусији су доминирала не само питања упућена појединим рефератима него и питањима која треба решавати истраживањима. Једна оцена (З. Паличкова) односила се на такво приказивање породице које је блиско идеализацији (нарочито у рефератима совјетских колега), док конфликтне ситуације међу генерацијама, између брачних партнера итд. нису дотицане. Постављено је и питање утицаја руског модела породице на породицу у Средњој Азији, итд.

Резултати рада овог симпозијума свакако су још једно сведочанство колико је научно оправдано и целисходно окупити истраживаче у вези с разматрањем и узајамном разменом мишљења о веома актуелној проблематици етнолошких истраживања породице у савремено доба, уз отварање перспективе и интердисциплинарном приступу у тим истраживањима. Кад радови са Симпозијума буду ускоро објављени у часопису *Словенски народопис*, добиће се, по нашем мишљењу, веома користан зборник студија и чланака о актуелним проблемима истраживања савремене породице у седам социјалистичких земаља.

Миљана Радовановић

...the ... of ...

...the ... of ...

СЛОБОДНА ТРИБИНА О ПИТАЊИМА ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНЕ НАУЧНЕ САРАДЊЕ У ИСТРАЖИВАЊУ САВРЕМЕНЕ ПОРОДИЦЕ — СМОЛЕНИЦЕ (Volna tribúna k otázkam medziodborovej vedeckoj spolupráce pri výskume súčasnej rodiny — Smolenice, ĆSSR)

На Симпозијуму Улога породице у етнокултурним процесима у социјалистичким условима у Смоленицама (11—15. октобра 1982.) организована је Слободна трибина о питањима интердисциплинарне научне сарадње у истраживању породице. Трибина је реализована у оквиру Семинара марксистичке методологије *Процеси стваралаштва — интердисциплинарни контакти* за млађе научне раднике.

Увод у дискусију *Етнолошко истраживање породице* припремили су сарадници Етнографског института Словачке академије наука Петер Салнер и Душан Ратица, с намером да дају сажет преглед досадашњих резултата етнолошких истраживања породице и оквирно назначене могућности интердисциплинарне сарадње у њеном даљем изучавању.

Дубље интересовање за ову проблематику, истичу П. Салнер и Д. Ратица, јавило се на прелазу из XIX у XX век. Постигнути резултати истраживања историјског развоја живота словачке сеоске породице су обимни, али с обзиром на ширину и разноврсност проблематике, као и на локалну или регионалну диференцираност, не могу се сматрати комплетним. Породица се схватала, пре свега, као монолитна јединица којој за функционисање није била потребна социјална интеракција са околином. Истраживања су, стога, усредсређивана на анализу форми и функција породице и узајамних односа њених чланова. Породица је анализирана као затворен систем, а породични и годишњи обреди, друштвени контакти и сл. по свом карактеру превазилазили су оквире етнолошког истраживања у периоду до другог светског рата. С друге стране, схватање етнологије као историјске дисциплине иницирало је истраживања архаичних појава народне културе. Настојање да се открију најстарије форме неких појава довело је до непропорционалног истицања ових архаичних форми, које су се, додуше, у испитиваној средини јављале али нису биле за њу типичне.

П. Салнер и Д. Ратица посебно су подвукли разлике између истраживања породице пре другог светског рата и после њега. Уместо проучавања архаичних форми породице, данас се углавном испитују савремене промене њихове форме и функције, уместо породице као изоловане заједнице породица се изучава у ширем друштвеном контексту као „отворен систем“. Осим изучавања сеоске породице, истраживања ма је обухваћена и градска средина. Посебно су интересантна истраживања породице као „отвореног система“, која су показала да савремена, па ни такозвана традиционална породица никада нису биле изоловане заједнице, већ елемент активне интеракције разних родбинских, интересних, професионалних и других група.

На крају излагања, П. Салнер и Д. Ратица указују на потребу да се оствари синтеза сазнања добијених у свим научним областима које се баве проблематиком породице. Стога су скренули пажњу саме етнологије, као и осталих научних дисциплина, на следећу групу питања: а) Друштво (његова омеђеност и друштвена структура, ниво затворености или отворености друштва и могућности његовог дефинисања и упознавања); б) Породица и друштво (узајамни утицаји и односи у социјалној сфери, однос породица — друштво у сеоској и градској средини и сл.); в) Породица и култура (однос породице према културним вредностима друштвене средине, културно-рецепциона и културно-продукциона функција породице и сл.); г) Структура и форме породице (терминолошки, типолошки и појмовни проблеми); д) Унутрашњи односи (ауторитет у породици, подела рада и његових продуката, генерацијске разлике и сл.); Ђ) Методолошки проблеми истраживања породице (појмовни апарат, методе и технике истраживања и сл.).

У дискусији иницираној овим уводом учествовали су и научни радници различитог профила — психолози, правници, педагози и др. Разматрани су различити аспекти односа породица — друштво. Поред осталог, указано је на чињеницу да тај однос може бити двострук, односно, породица се појављује и као „субјект“ и као „објект“. Такође је покренуто и питање приступа проучавању породице, посебно етнолошки задаци у таквим истраживањима, као и проблем осавремењивања технике етнолошких истраживања. Дискусија, свакако због сложене проблематике и ограниченог времена, није довела до одређенијих прецизно формулисаних закључака, али је указала на широко поље рада и потребу интердисциплинарне сарадње при проучавању породице.

Зорица Дивац

ДВА ПРЕДАВАЊА ПРОФ. ДР УТЕ МОРМАН У БЕОГРАДУ

У Београду је маја 1982. боравила проф. др Уте Морман, шеф Одељења за етнологију Хумболтовог универзитета у Берлину (НДР). У Етнографском институту САНУ професор Морман, која се посебно бави питањима становања и начина живота људи у XX веку, одржала је два предавања: 1. *Историја и теорија источнонемачке етнологије* и 2. *Етнолошко проучавање пролетаријата*.

1.

Пошавши у свом излагању од 1945. године, У. Морман је указала на два основна истраживачка правца етнологије у НДР: а) проучавање материјалних основа живота и б) проучавање начина живота од феудализма до социјалистичког преображаја. Заједно са историчарима (привредним и културним), етномузиколозима и социолозима, етнологи припремају регионалне монографије појединих, претежно пољопривредних области, монографије села и града, посебно у преиндустријској епохи. Једна од тих је и монографија Мекленбурга (у издању Академијиног Института), док је у припреми монографија Берлина. Посебну категорију чине монографске обраде Лужичких Срба и радови о насељима измештеним у вези с развојем рудника мрког угља.

Према мишљењу професорке Морман, на овакву оријентацију етнологије у Источној Немачкој највише су утицале три личности: Волфганг Штајниц, Паул Недо и Ј. Кучињски. Филолог В. Штајниц, први директор Академијиног Института, спојио је дотад разједињена етнолошка проучавања Немаца са изучавањем других народа и етничких група. Уједињено је и етнолошка и фолклористичка испитивања, док се сам бавио проучавањем сеоских алатки и оруђа. Шездесетих година, на Берлински универзитет је позван из Будишина проф. др Паул Недо (етнолог, Лужички Србин) који је Штајницову оријентацију на антифеудални карактер стваралаштва, усмерио и ка проучавању индустријске епохе и савременог. Његовом заслугом етнологи све више учествују у мултидисциплинарним испитивањима, а историјски приступ у етнолошким проучавањима све је дубљи. Професор Кучињски (статистичар и привредни историчар) својим компендијумом *Студије о свакодневници немачког народа* (од XVI века), у ствари историјском интерпретацијом етнолошке праће (позитивистичких чињеница) врши снажан утицај на савремена етнолошка проучавања у Немачкој Демократској Републици, проучавања мукотрпног, свакодневног живота испуњеног напором, тугом и страхом, углавном лишеног радости живљења.

У дискусији о овом предавању питања су се односила претежно на неке новије оријентације у источнонемачкој етнологији. Одговор је

гласио да још увек доминира историјски материјализам и неопозитивизам, док је, на пример, структурализам још увек у повоју.

2.

О етнолошком проучавању пролетаријата У. Морман је говорила како са општег становишта тако и на примеру једне изложбе приређене у Берлину 1980. године. После зборника радова из седамдесетих година о градском пролетаријату у раном капитализму и индустријској ери (уредници У. Морман и В. Јакобајт), приступило се изради монографија о сеоском пролетаријату, стаништима, обради тема о радницима појединих професија, о радничким културним друштвима, итд.

Као основа за изложбу у Централном етнографском музеју у Берлину (октобра 1980) послужила су сећања и животописи радника, прикупљени у последњој деценији, а претходиле су јој регионалне и локалне изложбе сличног садржаја (осим Централног музеја у Берлину, у НДР постоје етнографски музеји у Дрездену и Лајпцигу, мрежа регионалних музеја са етнографским одељењем, специјализовани музеји појединих занимања и привредних грана, етнопаркови). Изложба *Пролетаријат Берлина од 1880. до 1914.* заузима простор од 300 m² изложбене површине. У Берлину се од 1864, када је имао 633.000 житеља, број становника до 1907. утростручио. Стамбена градња није могла да прати тако нагао прилив становништва. Досељени пауперизовани сељаци становали су и живели у веома тешким условима. Изложба је дала пресек једне берлинске улице, а у најамној кућерини — радничко обиталиште и обућарску радионицу из тог доба. С друге стране представљене улице дати су ентеријери радионице, крчме, радничког клуба. Досељеник са села имао је да се прилагоди животу у граду од награде за рад у новцу, до куповине будилника, бицикла, ташне, плеханог посуђа и др.

У дискусији о овој теми истакнута је вредност овог у много чему новаторског приступа етнолошком проучавању радничке класе, али и неки недостаци, на пример занемаривање приказа предмета домаћег култа у становима и утицаја цркве на живот радништва у то време.

*
* *

Са своја два предавања у Београду професор др Уте Морман нам је врло сликовито и речито представила развој и садашњи тренутак источнонемачке етнологије.

Душан Дрљача

ПРИКАЗИ

Mircea Eliade: *Kovači i alkemičari*

Grafički zavod Hrvatske, biblioteka »Zora«, Zagreb 1982, s. 253

Књигу *Ковачи и алкемичари* Мирча Елиаде је написао 1956. године да би је, двадесет година касније, допунио и проширио. Ово ревидирано издање објавила је „Зора“, у преводу М. Маџера.

У наслову је наговештено да књига обрађује два културно-историјска феномена који, како се испоставља, имају међусобних додирних тачака. Први део бави се комплексом митова, обреда и симбола везаних за експлоатацију руда и минерала и металургију, док други део обрађује „духовни“ аспект алхемије. Оно што је заједничко ливцу, ковачу и алкемичару јесте што сва тројица раде с Материјом, коју сматрају живом и посвећеном, а њихов рад тежи преображају и усавршавају те материје. Сва тројица себи приписују одређено магијско-религиозно знање које је њихово искључиво право, а та знања преносе тајним обредом упућивања у занат. Али, свакако најзначајнији моменат њихових подухвата чини човекова тежња да сарађује с Природом, да својим техникама и својим радом супституише само Време.

Први предмети од гвожђа потичу из каменог доба, а реч је о гвожђу добијеном прерадом метеорита. Оно се обрађивало кременим оруђем, обликовано у предмете који су по изгледу потпуно одговарали предметима од камена. Обрађивање је било ретко и спорадично, а предмети су били прожети изузетном светошћу. Религијско значење и вредновање метеорита потиче од чињенице што су на земљу пали с неба, па, аналогно, представљају само Небо и често се изједначају с неким божанством. Очигледан доказ је и данас раширено обожавање појединих метеорита, међу којима је најчувенија Кааба у Меки. Али прави зачетак металургије почиње са ископавањем и прерадом земних руда, међу којима је најзначајније откриће топионичке пећи и прерада гвоздене руде, која је убрзо попримила карактер индустријске производње. Тиме су се отворила врата за настанак металуршке митологије, обреда и мистерија, чији је главни носилац и покретач био ковач. Чињеница да је гвожђе сакрални предмет *par excellence* очитује се у многим веровањима и обичајима везаним за коваче и гвоздене предмете и код народа са високо развијеном културом.

Према аутору, митологија везана за минерале и метале саставни је део једног много ширег, прастарог схватања о живој Материји, којој се „придаје антропокозмичка судбина која укључује сексуалност, плодност, смрт и поновно рађање“ (с. 33). Такво схватање најјасније је предочено у гинекоморфној представи о Земљи — Мајци. На тај начин, шпиле, пећине и рудници поистовећени су са материцом Земље — Мајке, а све оно што пребива у њеној утроби је живо. Аналогно томе, „минерали ископани из рудника у неку руку су ембриони“ (с. 42). У унутрашњости земље, минерали „расту“, „дозревају“ мада успореним тем-

пом. Вадећи руду, што се схвата као превремени порођај, а потом је прерађујући у топионичким пећима, човек — металург својим радом прекида и замењује Природу у њеним процесима. „Захваљујући металургији... с временом се у човјеку развио осјећај поуздања, па чак и поноса: осјетио се способним да сурађује с Природом у њезину раду, способним да потпомогне процес раста који се остварује у унутрашњости Земље. Човјек сад потиче и убрзава ритам тих спорих подземних сазријевања, он на неки начин преузима улогу Времена“ (с. 49, 50). Тако је на основу ове симболике настао читав низ митова и обреда везаних за рударске и металуршке радове.

У другом делу књиге Мирча Елиаде се бави идеологијом алхемије, „свете науке“, чије духовне и мистичне премисе није било могућно схватити све док је алхемија сматрана, с једне стране, прапочетком хемије као егзактне и експерименталне науке, а, с друге стране, окултном вештином сумњиве вредности.

Према аутору, „главне изворе алхемије треба тражити у концепцијама о Земљи — Мајци, о минералима и металима, а понајвише у искуству древног човека који се бавио рударским радовима, те таљењем и ковањем“ (с. 155, 156). Принципијелно, алхемија се заснивала на два веровања: 1. веровању у могућност претварања обичних метала у злато; 2. веровању у сотериолошку вредност у ту сврху извршених поступака. Јаз између хемије и алхемије постаје очигледан кад се читају текстови старих алхемичара у којима, како Елиаде истиче, изненађује помањкање било каквог интереса за физичко-хемијске појаве и одсуство научног духа. Ти људи заправо и нису били заинтересовани да праве злато као такво, већ је тежња за његовим добијањем имплицирала тежњу за постизањем бесмртности. То постаје схватљиво кад се предоче неке ствари. Пре свега, алхемичар је, исто као и металург и ковач, био заинтересован за трансмутацију Материје, веровао је у могућност да мења Природу посредством властитог рада. У свему томе симболика злата имала је значајну улогу. Важност злата као метала проистекла је из његових мистичних својстава. Оно је наиме „савршен“, „племенит“ метал, представља „зрели“ плод, у њему је Природа довршила своје стварање, па стога поседује бесмртност и апсолутну слободу. Убрзати раст метала помоћу алхемијског поступка и на тај начин претварати их у злато значи исто што и ослободити их од закона Времена. Потрага за златом, Каменом мудраца и Еликсиром живота била је заправо потрага за властитом, људском бесмртношћу, за постизањем неке атемпоралне егзистенције. У томе је садржан и сотериолошки карактер алхемије као једне од њених битних одредница.

М. Елиаде нарочиту пажњу посвећује кинеској и индијској алхемији, и то из два разлога: прво, зато што су мање познате, и, друго, зато што јасно указују на битна својства алхемије.

Ватра је имала пресудни значај како у раду ковача тако и у раду алхемичара. „Ватра је служила као покретачка сила трансмутације“ (с. 190). Помоћу ње било је могуће променити облик материја, али и направити их друкчијим од оних који постоје у Природи. „Ватра је, дакле, манифестација једне магијско-религијске силе која може мијењати

свијет и, према томе, не припада овоме свијету“ (с. 85). Зато је било важно стећи „власт над ватром“, а ту власт су имали ковачи, шамани и алкемичари, „Господари ватре“ како их назива Елиаде.

У закључку своје књиге М. Елиаде указује на то да су основне премисе алхемије дубоко укорене у култури модерног човека. „С гледишта културне повијести можемо, дакле, рећи да су алкемичари у жељи да замијене Вријеме антиципирани битне елементе идеологије модерног свијета... Оно што је алкемија оставила модерном свијету у наследство, много је више него нека кемаја у заметку: она му је предала своју вјеру у трансмутацију Природе и своју тежњу да загосподари Временом“ (с. 200, 201).

Превод ове књиге сматрамо значајним доприносом не само бољем упознавању опуса овог истакнутог историчара религије већ и бољем разумевању културних феномена као што су алхемија и митологија металног доба.

Драгана Антонијевић-Пајић

Уве Везел, *Мит о Матријархату*, „Просвета“, Београд 1982, с. 185

У последње време код нас је преведено и објављено, или је у припреми, неколико веома значајних публикација које на озбиљнији начин приступају анализи односа полова у друштву и узроцима другоразредног друштвеног положаја жене. Недавно је у „Просветином“ издању изишла књига немачког аутора Уве Везела „Мит о матријархату“, или како стоји у поднаслову, о Бахофеновом „Материнском праву“ и положају жена у раним друштвима пре настанка државне власти. Неуобичајено за наше прилике, издавач је у рекордно кратком времену (немачки оригинал се појавио 1980. године) омогућио заинтересованој читалачкој публици увид у резултате савремене европске науке из домена тзв. антропологије жене.

Књига се састоји из два дела. Први је историјски, бави се настанком и ширењем идеје о владавини жена као општем почетном ступњу у развоју људског друштва. У другом, етнолошком одељку, аутор испитује социјалне корене дискриминације жена кроз анализу општих структура уређења раних друштава.

Као што је познато, теорију о матријархату (гинекократији) као општем културном ступњу човечанства, који претходи патријархату и у коме су моћ и власт жене аналогни моћи и власти мушкарца у патријархалном поретку, први је изнео Ј. Ј. Бахофен у „Материнском праву“, 1861. године. Бахофенови закључци резултат су његовог проучавања античких митова и делом историјских извештаја класичних грчких писаца. Да је у далекој прошлости, на самом почетку људске историје постојала политичка доминација жена-гинекократија, Бахофен је доказивао, с једне стране митовима о матријархату, које су Грци класичног доба познавали (на пример, мит о Амазонкама), а с друге, извесном равнотежом

у положају мушкараца и жена преткласичног грчког и медитеранског света, и надасве открићем матрилинеарности, односно рачунања сродства по женској линији, којима су се одликовала ова друштва.

У почетку тешко прихватљива и готово незамислива, ова идеја, која је по први пут уздрмала до тада неупитно веровање у универзалност и природно стање патријархалне моногамне породице, убрзо је, пише Везел, постала „општеобразовно добро“, широко прихваћена у свим друштвеним наукама. Дефинитивна потврда теорије о првобитном матријархату били су Морганово „Древно друштво“, објављено 1877, и Енгелсово „Порекло породице, приватне својине и државе“, 1884. године.

Без обзира на то што је ова теорија потпуно прихваћена, сумње у исправност извођења закључака о матријархату на основу матрилинеарности почеле су да се јављају, каже Везел, још од Вестермарка, који је у „Историји људског брака“, 1881. године, установио да доминација мушкараца подједнако постоји и у матрилинеарним као и у патрилинеарним друштвима. Касније студије, истиче Везел, поготову феминистичка литература с почетка овог века, и новије студије које настају шездесетих година (углавном америчких антрополога-жена) доводе у питање и може се рећи дефинитивно разобличавају идеју о постојању „златног доба“ женске владавине.

Аутор књиге „Мит о матријархату“ наглашава да је Бахофенова заслуга што је открио античке митове о матријархату о којима се до тада није знало, и што је западној култури уопште први указао на постојање матрилинеарности и матрилокалности, али инсистира на историјској провери теорије о првобитном матријархату. У првом делу књиге он даје критичку анализу и реинтерпретацију Бахофенових ставова на основу историјских чињеница. Укратко, резултати Везелове анализе су следећи: — Матрилинеарност, а делимично и матрилокалност, потврђене у старом египатском, критском и ликијском друштву (оквир Бахофенових истраживања) никако нису и не могу бити показатељи стварне друштвене моћи, односно владавине жена. Извесно је да су жене у матрилинеарним друштвима у којима се својина, статус и припадништво групи наслеђивало по женској линији, имале значајнији утицај и биле независније, али то не значи да су имале и стварну друштвену, односно политичку власт, једнаку власти мушкараца у патријархалном друштву. Посведочени случајеви повољног друштвеног положаја никако се не могу изједначити са политичком, институционалном и директном влашћу жена као општим културним ступњем човечанства. — Насупрот доминацији мушкараца не стоји доминација жена већ изједначеност у положајима.

Главна Везелова замерка Бахофену је што је недопустиво неограничено идентификовао митологију и историју. Тако је, каже, Бахофен створио један нови мит а да то није ни знао. „Тај нови мит који је објавио има за садржину моралну и духовну надмоћ мушкараца који су после дугих борби најзад савладали културну надмоћ жена. Тај нови мит има и објективну функцију да озакони владавину мушкараца у његовом и нашем времену“ (стр. 74).

Мит о матријархату, закључује Везел, резултат је маштовите, али погрешне интерпретације теоретичара, настао наредо са растућим захтевима за равноправност жена и женским покретом. Мушки оријентисаној култури викторијанског доба били су, каже Везел, потребни баш овакви митови, који би се својом идеолошком снагом супротставили захтевима жена и ућуткали их.

У другом поглављу књиге аутор се бави истраживањем друштвених узрока неједнакости полова. Он полази од претпоставке да је у друштвеном развоју морала постојати једном нека основна промена која је довела до угњетавања жена и ту начелну промену тражи у области матрилинеарности. Матрилокалне заједнице (које по Везелу за последицу имају матрилинеарност) настају, пише он, у оним крајевима где се становништво због квалитета земље бави повртарством или мотичком земљорадњом, дакле где главно привређивање обављају жене и то на специфичан начин, што аутор посебно истиче, организоване у велике радне колективе. Висок друштвени положај жена је, сматра Везел, мога да има тек на овом ступњу развоја (јасно да то не значи доминацију, као ни да је реч о универзалној појави), тек, дакле на седелачком а не на ловачко-скупљачком ступњу, како је тврдио Бахофен.

Пресудни узрок погоршања положаја жене било је, по Везелу, одстрањивање матрилокалности. До овога је дошло услед многобројних узрока економске природе, аутор наводи, на пример, погоршање услова производње, померање у односу земљорадње и сточарства итд., што је битно променило и вредновање мушког и женског рада.

Прелазак на патрилокалност (без обзира да ли се задржава матрилинеарност или не) имао је многобројне последице које су одлучујуће утицале на даљу судбину жена у друштву. Увођењем установе откупа за невесту (услед нарастања потребе за радном снагом у условима сложене привређивања) отпочиње процес све већег угњетавања. Са патрилокалношћу долази до разбијања солидарних радних група жена, рад постаје приватни, жена се пресељава у род мужа. Најбитнији момент у процесу усложњавања неповољних услова по жене је, каже Везел, комбинација патрилокалности, откупа, полигиније и егзогамије.

„Светскоисторијски пораз женског пола“ није се, дакле, одиграо на самом почетку друштва и културе, како је писао Леви-Строс, јер размена жена (егзогамија) не постоји у ловачким нити је има у матрилокалним заједницама (у којима се пре може говорити о размени мушкараца).

Јасно је дакле да је на погоршање положаја жене у друштву од судно утицао карактер поделе рада, односно различито вредновање мушког и женског рада — губљење матрилокалности је директна последица тога. Зато Везел на крају нуди једно, вероватно и једино решење за будућност — укидање сваке поделе рада по полу, како у јавној тако и у приватној сфери.

Може се рећи да овако изнети резултати помирују два потпуно супротстављена погледа на еволуцију друштвене неједнакости полова. С једне стране, Везел доказује да је матријархат само маштовита теоријска конструкција, чиме се приближава погледима теоретичарки жен-

ског покрета, а с друге „смирује“ радикални феминизам ставом да жене нису одувек и свуда биле угњетене, што доказује распрострањеношћу и организацијом матрифокалних (комбинација матрилокалности и матрилинеарности) друштава.

Мирослава Малешевих

Олга Зиројевић: *Роми на подручју данашње Југославије у време турске владавине*, Гласник Етнографског музеја, књ. 45, Београд 1981, с. 225—245.

Са сигурношћу може се рећи да су Роми били познати у Византији још средином XI века. Тада се помињу као житељи Цариграда. Међутим, први поуздани помен Рома на подручју данашње Југославије је из 1362. године, а потиче из Дубровника. Шеснаест година касније помињу се Роми у Загребу, а 1387. године у Љубљани. Најраније сачувани помен Рома са подручја босанске државе је из 1443. године. О присуству Рома у средњовековној Србији и Македонији засад нема поузданих података.

Олга Зиројевић, на основи турских извора, у овом раду приказује распрострањеност, занимање и живот Рома на подручју данашње Југославије. За ту сврху коришћени су турски пописи Рома, па попис нишког кадилука и други подаци из разних историјских извора. Фрагментарни подаци о Ромима у градовима у нашој земљи указују на чињеницу да је однос Рома према тим срединама био лојалан. Међутим, поступак Османлија према Ромима био је неповољан. За време турске владавине стваране су посебне ромске махале. Постоје многе турске одредбе о прогону Рома, па забране да Роми употребљавају оружје и др. Укратко, доласком Османлија у наше земље започела је и дисквалификација Рома у оквиру владајућих етничких и друштвених норми.

Рад О. Зиројевић о Ромима на подручју данашње Југославије у време турске владавине представља значајан допринос проучавању овог становништва у нашим крајевима и отвара нове могућности за даље проучавање Рома.

Ј. Ф. Трифуноски

Радмила Кајмаковић: *Традиционални народни обичаји динарског становништва у Површи и Ракитном*, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, серија: Етнологија, св. XXXIV/1979, Сарајево 1980, стр. 105 — 120

Површи и Ракитно су две мале области у Херцеговини: прва је код Требиња у источној, док је друга код Посушја, у западној Херцеговини. У поменутим областима, током дужег боравка на терену, Р. Кајмаковић је проучила три групе обичаја: друштвене обичаје, годишње обичаје и обичаје уз послове.

У области Површи живе Срби православне вере; у области Ракитном живе Хрвати католичке вере. Обичаји становништва Површи веома су слични обичајима становништва читаве југоисточне Херцеговине, а обичаји становништва Ракитног чине целину са обичајима становништва Лиштице, вероватно и других суседних области, у којима нису вршена истраживања.

Традиционални народни обичаји у проученим областима Херцеговине, како је посебно истакла Р. Кајмаковић, у годинама после револуције претрпели су корените промене, а многи су напуштени или су у фази напуштања. Стога је било веома оправдано што су ова проучавања извршена скоро у последњем часу. У томе је велика заслуга аутора. Међутим, постоје још многе области широм Југославије, које оваквим проучавањима нису ни дотакнуте. Сутра ће за та проучавања бити касно.

Ј. Ф. Трифуноски

Objets et Mondes, Tome 20 — Fascicule 4,
La Revue de Musée de l'Homme, Paris 1980

Objets et Mondes је триместрални часопис париског Музеја Човека (Musée de l'Homme). У броју 4 из 1980. године доноси неколико чланака различите садржине.

Monique Brandly у чланку *Хватање птица на замку на Тибестију* говори о једном интересантном обичају код племена Теде. Теде су Црнци муслиманске вероисповести и насељавају Тибести, једну од највиших области сахарских планина. У необично тешким условима живота, донекле изоловани од својих суседа, сачували су неке особене културне елементе. Теде су подељене у неколико егзогамних кланова, а припадност клану манифестује се коришћењем посебних ознака за камиле и одређеним забранама у исхрани. Независно од посебних забрана у оквиру клана, сви одрасли чланови племена не једу месо малих животиња, а нарочито птица, док та забрана не важи за децу. При том, међутим, само необрезани дечаци могу да лове птице, и то чине на замке које сами праве, о чему је реч у овом тексту.

Већ дуже време, Бахтијари, који насељавају планинску област на југозападу Ирана, изазивају интересовање етнолога. То племе још води полуномадски живот, мењајући сезонски место боравка. Удаљени од урбаних и сеоских насеља, оппорни на социо-културне утицаје са стране, сачували су многе посебности у племенском животу, на пример: систем вредности, веровања, друштвено уређење, оруђа за рад, ношњу и многе обичаје. У чланку *Неки посебни аспекти брака код Бахтијарија* аутор описује венчање, једну од најважнијих церемонија.

У чланку *Праисторија на југоистоку државе Пиауи (Бразил)* Сузана Монзон извештава о резултатима рада француско-бразилске експедиције, која је у току 1978. и 1980. године проучавала Сао Раимундо Нонато, једну од најбогатијих области пејинске уметности у Јужној Америци.

Слике и гравире налазе се у око 180 пећинских склоништа, која су, пре отприлике 25 000 година, осликали припадници ловачко-сакупљачких племена. Слике, иако шематизоване, карактерише тематска разноврсност. Почетком наше ере ову област су населили пољопривредници — грнчари, у чијој се уметности назиру трагови претходника. Један од битних разлога за покретање ових истраживања је настојање да се успостави однос између праисторијских налазишта у Јужној Америци и одговарајућих налазишта у свету.

У кратком чланку *Неки обичаји у вези са бунарима у Рабату и Мекнесу* говори се о веровању у Мароку да се приликом коришћења подземних вода мора водити рачуна о духу који их настанује. Из таквог веровања проистекао је комплекс обичаја посредно или непосредно везаних за бунаре. Са модернизацијом градова, што подразумева увођење водоводних инсталација, кућни бунари постају све већа реткост у Мароку, па и обичаји с тим у вези убрзано нестају и заборављају се. Тим поводом написан је и овај чланак, у коме су обрађени неки од тих обичаја.

У часопису се налазе још и текст који излази у наставцима о колекцији *Радови и Сећања* Института за етнологију, поводом педесет година француске етнологије, као и разматрање аутора Deborah Waite о пореклу и значењу једне древне фигуре са Саломонских острва, која се налази у колекцији одељења за Океанију Музеја човека у Паризу.

Драгана Антонијевић-Пајић

Objets et Mondes, Tome 21 — Fascicule 1,
La revue du Musée de l'Homme, Paris 1981

Часопис *Objets et Mondes* број 1 из 1981. године тематски је посвећен Турској, да би се ова земља, у информативном приказу њене националне културе, приближила читаоцима западне Европе. Интересовање за турску културу појачано је тим више што је Отоманско Царство било присутно у Европи скоро пет векова, оставивши значајне трагове у њеним централним пределима и на Балкану. Овом приликом посебно је реч о Анадолији, азијском делу Турске, и колеџи њене културе. Часопис је остварен уз сарадњу са културним аташеом турске амбасаде у Паризу г. Зекâи Балоглуом и са професором Метин Андоом са Универзитета у Анкари, који је одабрао текстове турских аутора и сам дао допринос својим чланком.

Чланак *Постојаност анадолијских цивилизација* указује на Анадолију као на област у којој су се многобројне културе, религије и обичаји сударали, сједињавали или сукобљавали. Од XI века, кад су се доселила турска номадска племена из централне Азије, Анадолија постаје језгро културе турског народа. Уобличавана перманентним утицајима азијске културе, која се преносила миграцијама ка западу, с једне стране, и, с друге стране, медитеранско-оријенталним наслеђем, које је претрпело

снажне упливе западноевропске културе, задржала је постојаност и конзервираност културног наслеђа. Такви су елементи, на пример: духовни и религиозни живот становника Анадолије представљени на предметима материјалне културе; различити обичаји и религиозна пракса повезани са годишњим календарским циклусом; многобројне бајке и легенде које припадају културном кругу централне Азије; неке митско-ритуалне теме; култ животиња и друго.

У чланку *Народна фигуративна уметност у Анадолији* обрађен је посебан вид уметничког изражавања који је обележио епоху, звану „ера тулипана”, започету у XVIII веку уз снажан продор утицаја са запада. Ти утицаји истовремено су се појавили у Истанбулу (изражени у архитектури) и у Анадолији. Нови декоративни елементи нарочито су се огледали у зидном сликарству, које је обogaћено новим садржајима (са доминацијом пејзажа и природних мотива), али и до тада мало коришћеном концепцијом перспективе и игре светло — тамно. У чланку је дат преглед неколико анадолијских цамија које су осликане на овај начин.

Интересантан је приказ веза на пешкирима у XIX веку *Турски вез у XIX веку — пешкири*). Овај предмет свакодневне употребе попримио је посебно значење и постао сведоком друштвено-економског живота и естетских поимања једног времена. То се, пре свега, односи на свадбене обичаје где је купање испрошене девојке у јавном купатилу било прилика да младожењина мајка пажљиво осмотри не само будућу снаху већ и њену опрему за купање. Тако је извезени пешкир постао показатељ друштвено-економског статуса девојке и њеног дома. Аутор сматра да је овај обичај имао исто значење и смисао као у Европи прво извођење девојака у друштво.

Теписи и ћилими имају велику важност у уметности Анадолије, а нарочито су репрезентативне оне врсте које израђују номадска племена, пре свега Туркмени, Јуруци и Авшар. Чланак *Представљање животиња на теписима и ћилимима* прати појаву и развој овог мотива. Од XIV века све чешће се срећу прикази разних животиња који имају симболично значење, а мотиви и композиције су ритуалног карактера. Стил, у почетку фигуративан, временом постаје све апстрактнији. Прикази животиња последица су начина живота номадских племена која су, у блиском контакту са природом, црпила идеје и моделе из таквог окружења.

Типови кућа и начин становања предмет су наредна два текста — *Турски стан и Турска кућа у Анадолији*. Истиче се функционалност турске куће, која не полаже толико на симетрију и фиксне форме колико на удобност и практичност. У традиционалној архитектури користе се локална материјали, најчешће камен, дрво, цигла и набој, док технике грабења варирају по регијама. Унутрашњи распоред је мање-више шематизован, при чему просторије имају вишеструку намену и употребу.

Турска ношња је приказана кроз женски костим номада Туркмена и Јурука. Мада постоји основна сличност, разлике се огледају пре свега у декорацији. У Туркменској ношњи углавном се користе геометријски орнаменти симболичног значења, док Јуруци више пажње посвећују цветним мотивима, изради и општем изгледу ношње. У оба случаја истиче се прилагођеност женских одевних предмета посебном начину живота.

Овај тематски број посвећен Турској приказује културу ове земље у појединим аспектима, па га стога препоручујемо онима који желе да се упознају с националном културом Турака у Анадолији.

Драгана Антонијевић-Пајић

Етнографија Јужних Славена у Мађарској
св. 4 и св. 5. Будимпешта 1982.

Етнографија Јужних Славена у Мађарској почела је да излази 1975. године као двогодишњи часопис. Заостали, 4. број из 1981. године изашао је са извесним закашњењем, али се уз њега појавила и нова свеска, што наговештава да ће убудуће овај значајан часопис бити штампан сваке године.

И у два нова броја задржане су старе добре особине: примењује се принцип да се равномерно, колико је то могуће, доносе чланци из проблематике свих јужнословенских народности; радове пишу не само припадници наших народа у Мађарској већ и етнологи из Југославије, као и научници Мађари; прилози се објављују на српскохрватском и словеначком језику, а у том оквиру, по правилу, у дијалекту и писму којим се проучавана народност одликује. Од петог броја часописа, самостални уредник је Марија Киш.

У вези са садржајем најпре треба истаћи да М. Киш у два наставка пише о историјату етнографских истраживања Срба и Хрвата у околини Будима (број 4, с. 43 — 51 и број 5, с. 7 — 19), почевши од рада Берба Беркића (1839) све до наших дана, уз посебну анализу карактеристичних црта обичаја Срба код Будима.

О Хрватима (Хрвати у ужем смислу речи, Шокци, Буњевци, Рацибошњачки Хрвати Маџари) објављено је у ова два броја 12 чланака. Из етнологије Хрвата часопис доноси прилоге о мртвачким велима (5, с. 161 — 169), народној метеорологији (4, с. 149 — 167), вилама у Подравини (4, с. 167 — 185) и народним песмама из Бизоње (5, с. 133 — 159). „Мртвачке плахте су се задржале у хрватским породицама које су живеле у породичним задругама. Гатања о времену која су вршили годинари сродна су са мађарима и немачким метеоролошким запажањима. Богатство хрватских веровања у виле упоређује се с мађарским материјалом. Дати су примери и анализа песама далматинских Хрвата који од краја XVII века живе на мађарско-словачкој граници.

Шокци у Мађарској су предмет разматрања у три чланка: у исцрпном прилогу о топонимији (4, с. 66 — 115), етнографском и топографском опису Сантова (4, с. 115 — 134) и о обновљеним покладним обичајима у Сантову (4, с. 215 — 240). Топоними се узимају као доказ да је један део Шокаца у Мађарској остатак старог панонско-словенског живља. Сантово је описано у веома садржајној монографији из 1859, са претежно шокачким становништвом (превод и коментар). Стари покладни „сватови“ у Сантову обновљени су 1956. године.

Два прилога су о Буњевцима: прилози о њима у штампи из доба реформације (5, с. 51 — 61); некадашњи свињокољ у Чавољу (4, с. 185 — 215). Највише места посвећено је опису Буњеваца из 1842, који је саставио Јене Сарић. Старински свињокољ дат је као технологија и обичај, од припрема и алатки до вечере и пригодних песама.

О Рацима — Маџарима говори се у вези са сакупљањем приповедака у Баћину (5, с. 63 — 102). Из збирке од преко 100 приповедака, највише је бајки, а затим фантастичних и шаливих прича.

Проблематиком Бошњака у Маџарској баве се два чланка: о топонимији бошњачких Хрвата (5, с. 21 — 50) и о везовима из Ате (4, с. 134 — 149). И у разради топонимије бошњачких Хрвата у Маџарској (стара постојбина им је североисточна Босна), аутор Ж. Мандић тврди „да су се наша насеља, настала након велике сеобе Славена, овдје успјешно сачувала.“ У другом чланку дати су примерци изванредно богатог бошњачког веза на одећи, али без додатних објашњења.

На Словенце у Маџарској односе се три чланка: о животу и раду Августа Павела (4, с. 7 — 27), жетвеним и вршидбеним обичајима у Порабљу (5, с. 103 — 110), обичајима у вези са изворима, бунарима и чесмама (5, с. 119 — 132). О Павелу Августу, музеалцу, песнику и уреднику, лингвисти и етнологу, који се бавио не само проучавањем фолклора већ и народне материјалне културе порабских Словенаца, пише В. Новак. Жетвени и вршидбени обичаји Словенаца у Маџарској описани су с нарочитим освртом на старије форме, до шездесетих година нашег века. Дат је и исцрпан опис обредног кићења изворишта, најчешће боровом гранчицом или целом јелком.

Јужним Словенима, као заједничкој категорији, посвећена су три прилога: спородичне јужнословенске скупине у северном и источном делу Маџарске од XV до XIX столећа (5, с. 171 — 189), бакрорези Мартина Енгелбрехта о одевању граничара у Војној крајини прве половине XVIII века (4, с. 27 — 43), народна медицина у Босни и Херцеговини (4, с. 51 — 66). У првом, Л. Шашвари изванредно документовано доказује историјско присуство Срба у околини Дебрецина, од XV века до 1730. године, а у Мишколцу све до средине XIX столећа. Д. Николић одело потиских граничара разматра као део проучавања сложене народносне структуре у овој области, а Р. Фабијанић — исељавање и бежање у Угарску босанског становништва кроз проблематику народне медицине и њено компаративно изучавање.

Првих пет бројева часописа, сада већ годишњака „Етнографија Јужних Славена у Маџарској“, озбиљношћу приступа сложеним проблемима, уверавају нас да су његови покретачи на најбољем путу.

Душан Дрљача

Александар Јанковић

БИБЛИОГРАФИЈА ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
И РАДОВА ОБЈАВЉЕНИХ У ЊИМА У ПЕРИОДУ 1977 — 1981.

КЛАСИФИКАЦИОНИ ПЛАН

	Страна
А. ИЗДАЊА — — — — —	128
Б. РАДОВИ У ИЗДАЊИМА — — — — —	130
I ОПШТИ РАДОВИ — — — — —	130
1) Библиографија — — — — —	130
2) Радови опште садржине — — — — —	130
3) Етнолошки и други научни и стручни часописи и периодика —	132
II ИСТОРИЈА ЕТНОЛОГИЈЕ И ЕТНОГРАФИЈЕ — — — — —	132
1) Биографије етнолога, научних радника, истраживача и скупљача и радови о њима — — — — —	132
2) Етнолошке установе, институти, музеји, друштва и сл. — — — —	134
3) Конгреси, научни састанци, изложбе, извештаји и сл. — — — —	134
III МЕТОДОЛОГИЈА, МЕТОДИКА, ТЕОРИЈА — — — — —	136
IV АНТРОПОЛОГИЈА — — — — —	137
V НАСЕЉА И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА, СТАНОВНИШТВО ДАНАС	137
1) Општи радови — — — — —	137
2) Етногенеза, становништво у прошлости и данас — — — — —	138
3) Миграције, колонизације, емиграције — — — — —	139
4) Насеља — градска и сеоска — — — — —	139
VI НАРОДНА АРХИТЕКТУРА — ГРАДСКА И СЕОСКА — — — — —	140
VII ПРИВРЕДА — — — — —	141
1) Општи радови — — — — —	141
2) Земљорадња, воћарство, виноградарство, сточарство — — — —	141
3) Градски и сеоски занати — — — — —	141
VIII ИСХРАНА — — — — —	141
IX НОШЊА И НАКИТ — — — — —	141
X ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ И ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ — — — — —	142

1) Општи радови	— — — — —	142
2) Брак, породица, домаћинство, сродство и сроднички односи	— — — — —	142
3) Задруга	— — — — —	143
XI ОБИЧАЈИ	— — — — —	143
XII ПРАВНИ ОБИЧАЈИ	— — — — —	144
XIII ДУХОВНА КУЛТУРА	— — — — —	144
1) Народни говор и просвета	— — — — —	144
2) Религија, култови, митологија, празноверице	— — — — —	144
3) Народно стваралаштво	— — — — —	145
а) Поезија	— — — — —	145
б) Проза	— — — — —	145
в) Народне игре	— — — — —	145
г) Музика и музички инструменти	— — — — —	146
д) Ликовне уметности	— — — — —	146
4) Народна знања — медицина, астрономија, мере	— — — — —	146
XIV ЕТНОЛОГИЈА ДРУГИХ НАРОДА	— — — — —	146
XV ЕТНОЛОГИЈА И ДРУГЕ НАУКЕ	— — — — —	146
РЕГИСТАР ПИСАЦА	— — — — —	147

А. ИЗДАЊА

1. Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности XXVI (1977). — Београд, Етнографски институт, 1977, с. 1—281 (са сл. у тек. и карт. у тек.). 8⁰
Скраћеница: Гласник XXVI
2. Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности XXVII (1978). — Београд, Етнографски институт, 1978, с. 1—247 (са сл. у тек.). 8⁰
Скраћеница: Гласник XXVII
3. Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности XXVIII (1979). — Београд, Етнографски институт, 1979, с. 1—216 (са сл. у тек.). 8⁰
Скраћеница: Гласник XXVIII
4. Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности XXIX (1980). — Београд, Етнографски институт, 1980, с. 1—204 (са сл. у тек.). 8⁰
Скраћеница: Гласник XXIX
5. Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности XXX (1981). — Београд, Етнографски институт, 1981, с. 1—265 (са сл. и прт. у тек.). 8⁰
Скраћеница: Гласник XXX
6. Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 9. — Београд, Етнографски институт, 1979, с. 1—380 (са сл. у тек. и карт. у тек.). 8⁰
Скраћеница: Зборник 9

7. Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 10. — Београд, Етнографски институт, 1980, с. 1—180 (са сл. у прил. и карт. у тек. и прил.) 8⁰
Скраћеница: Зборник 10
8. Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 11. — Београд, Етнографски институт, 1981, с. XXII+137 (са сл. у тек. и карт. у прил.) 8⁰
Скраћеница: Зборник 11
9. Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 12. — Београд, Етнографски институт, 1981, с. XXIII+94 (са сл. у тек.) 8⁰
Скраћеница: Зборник 12
10. Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 13. — Београд, Етнографски институт, 1981, с. XXIV+110 (са сл. у тек.) 8⁰
Скраћеница: Зборник 13
11. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 16. — Београд, Етнографски институт, 1977, с. 1—108 (са прил. скраћеница) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 16
12. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 17. — Београд, Етнографски институт, 1978, с. 1—193 (са сл. у тек. и карт. у тек. и прил.) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 17
13. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 18. — Београд, Етнографски институт, 1979, с. 1—298 (са сл. у тек.) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 18
14. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 19. — Београд, Етнографски институт, 1979, с. 1—298 (са карт. у тек.) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 19
15. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 20. — Београд, Етнографски институт, 1979, с. 4+274 (са карт. у тек.) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 20
16. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 21. — Београд, Етнографски институт, 1980, с. 1—253 (са сл. и кинематограмима у тек.) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 21
17. Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. 22. — Београд, Етнографски институт, 1981, с. 1—184 (са сл. и карт. у тек.) 8⁰
Скраћеница: Посебна издања 22
18. Editions speciales, Institut Ethnographique de l'academie Serbe des sciences et des arts, No 1, Beograd, 1980, p. 1—60, 8⁰
Скраћеница: Editions speciales No 1
19. Editions speciales, Institut Ethnographique de l'academie Serbe des sciences et des arts, No 2. — Beograd, 1981, p. 1—36, 8⁰
Скраћеница: Editions speciales No 2

Б. РАДОВИ У ИЗДАЊИМА

I ОПШТИ РАДОВИ

1) Библиографија

20. Андрејић Љубомир: Прилог етнологској библиографији титовоу-жичког региона. Гласник XXX, 1981, с. 209—265.
21. Антонић Драгомир: Љубомир Андрејић, Библиографија о народној ношњи код југословенских народа, Етнографски музеј Београд — посебна издања, свеска 8, Београд 1976, страна 9—403. Гласник XXVI, 1977, с. 280—281. (Рецензија)
22. Аранитовић Добрило: Прилог библиографији радова о крвној освети на тлу Југославије. Гласник XXIX, 1980, с. 191—204.
23. Стојанчевић Видосава: в. бр. 79
24. Церовић Емилија В.: Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима у периоду 1972—1976. Гласник XXVII, 1978, с. 133—159.

2) Радови опште садржине

25. Барјактаровић М(ирко) Р.: Радмила Кајмаковић, Семберија — етнологска монографија, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, књ. XXIX, Сарајево 1974, с. 5—122. Гласник XXVII, 1978, с. 218. (Рецензија)
26. Братић Добрило: Ричард Кевендиш, Историја магије, Београд 1979. Гласник XXIX, 1980, с. 148—150. (Рецензија)
27. Влаховић Петар: Др Бранко Гавела, Из дубине векова, „Техничка књига“, Загреб 1977, с. 328. Гласник XXVII, 1978, с. 207—208. (Рецензија)
28. Влаховић Петар: Др Бранко Гавела; Предања и знања о старом Балкану, Нолит, Београд 1978, с. 225. Гласник XXVII, 1978, с. 208—210. (Рецензија)
29. Влаховић Петар: Ј. Ковачевић, Аварски каганат, Српска књижевна задруга, Београд 1977, с. 239. Гласник XXVII, 1978, с. 210—212. (Рецензија)
30. Влаховић Петар: Р. Самарић, Писци српске историје, „Просвета“, Београд 1976, с. 300. Гласник XXVII, 1978, с. 212—213. (Рецензија)
31. Дрљача Душан: Преглед етнографије Русина у Југославији, Музејска збирка Руски Крстур, 1976. Гласник XXVI, 1977, с. 276—278. (Рецензија)
32. Баповић Ласта: John Michell, The Earth Spirit, its Ways, Shrines and Mystries Avon Books, New York 1975. Гласник XXX, 1981, с. 204—207. (Рецензија)
33. Јовановић Милка: Шумадија у делима Боривоја Дробњаковића. Гласник XXX, 1981, с. 9—17. Резиме на енглеском.
34. Ковач Сенка: Э. Л. Нитобург, Негры США (XVII начало XX в), Издательство „Наука“ Москва 1979, стр. 3—293. Гласник XXIX, 1980, с. 181—183. (Рецензија)

35. Малешевих Мирослава: Lawrence Krader, Етнологија и антропологија у Магха, Свјет савремене стварности, Загреб 1980, с. 323. Гласник ХХИХ, 1980, с. 145—146. (Рецензија)
36. Недељковић Невенка: Јанићије Бурић, Гаја Пантелић, Петар Јокић, Анта Протић, Казивање о српском устанку 1804, приредила Драгана Самарцић, СКЗ, коло LXXIII, књига 484, Београд 1980. Гласник ХХХ, 1981, с. 185—187. (Рецензија)
37. Павловић Леонтије: Један захтев за заштиту човекове средине пре 112 година у Смедереву. Гласник ХХVI, 1977, с. 209—220. Резиме на енглеском.
38. Радусиновић Павле С.: Група аутора, Бачко Добро Поље — горштаци у равници. Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 18, Београд 1979, стр. 298. Гласник ХХИХ, 1980, с. 164—168. (Рецензија)
39. Станојевић Глигор: Прилози за историју куге средином ХVIII века у Албанији, Херцеговини и Црној Гори. Гласник ХХVIII, 1979, с. 149—152.
40. Стојанчевић Видосава: Драга Вуксановић — Анић, Са капетаном d'Ormesonот 1877. 22 дана двоколицама кроз Србију, Народна књига Београд, 1980, стр. 1—252. Гласник ХХХ, 1981, с. 188—192. (Рецензија)
41. Стојанчевић Видосава: K. Horálek, Folklor a světová literatura, Československa Akademie Vied. Praha 1979, 1—219. Гласник ХХИХ, 1980, с. 157—158. (Рецензија)
42. Стојанчевић Видосава: Michel Panoff — Michel Perrin, Dictionnaire de l'ethnologie, Petite Bibliothèque Payot 224, Paris 1973, s 1—293. Гласник ХХVII, 1978, с. 224—226. (Рецензија)
43. Стојанчевић Видосава: R. Bastide, Anthropologie Appliquée. Payot 183. Paris 1971, 1—244. Гласник ХХИХ, 1980, с. 163—164. (Рецензија)
44. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Видосава Николић — Стојанчевић, Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—78. године — етничке, демографске, социјално-економске и културне прилике, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 21, Лесковац 1975, с. 1—303. Гласник ХХVII, 1978, с. 217. (Рецензија)
45. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Драгутин Борђевић, Апшани у лесковачком крају, Лесковачки зборник, књ. XVII, Лесковац 1977, с. 207—222. Гласник ХХVII, 1978, с. 217—218. (Рецензија)
46. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Др Бранислав Букуров, Општина Ада, Посебна издања Института за географију Природно-математичког факултета, Нови Сад 1979, стр. 1—180. Гласник ХХХ, 1981, с. 192. (Рецензија)
47. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Ејуп Мушовић, Исламизација у Новопазарском Санџаку, симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, св. VII, Пријепоље, 1971, стр. 105—114. Гласник ХХИХ, 1980, с. 155. (Рецензија)
48. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Радосав Мијатовић, Средњевековне жупе дуж Лима, симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, св. VII, Пријепоље 1979, стр. 209—223. Гласник ХХХ, 1981, с. 185. (Рецензија)

49. Бупурдија Бранко: Оснивачи великих религија, с пољског превоа М. Драговић, „Радничка штампа”, Београд 1978, с. 308. Гласник ХХVII, 1978, с. 213—216. (Рецензија)
50. Бупурдија Бранко: С. А. Токарјев, Рани облици религије и њихов развој, „Свјетлост”, Сарајево 1978, стр. 391. Гласник ХХIX, 1980, с. 146—148. (Рецензија)
51. Шалипуровић Вукоман: Неколико података о кнезовима у пријепољском пљеваљском кадилуку од 1677. до 1759. године, Зборник 11, 1981, с. 1—45 (са сл. у текс.). Резиме на француском. (Рецензија)
- 3) Етнолошки и други научни и стручни часописи и периодика
52. Влаховић Бреда: Словенски етнограф ХХVII — ХХVIII, летник 1974—75, Словенски етнографски музеј, Љубљана 1976, с. 119. Гласник ХХVI, 1977, с. 279—280. (Рецензија)
53. Влаховић Бреда: Словенски етнограф ХХIX, 1976, Љубљана 1978, Словенски етнографски музеј, с. 160. Гласник ХХVII, 1978, с. 239—241. (Рецензија)
54. Дрљача Душан: Acta scansenologica 1, Sapok 1980. Гласник ХХХ, 1981, с. 201—202. (Рецензија)
55. Дрљача Душан: Етнографија Јужних Славена у Мађарској, том I и II. Гласник ХХVII, 1978, с. 243—245. (Рецензија)
56. Дрљача Душан: Етнографија Јужних Славена у Мађарској, 3, Будимпешта 1979. Гласник ХХХ, 1981, с. 197—198. (Рецензија)
57. Дрљача Душан: Прилози о југословенским иселјеницима у САД објављени у часопису „Преглед”. Зборник 12, 1981, с. 83—89. Резиме на енглеском.
58. Ковач Сенка: Зборник, Проблеми историје и етнографије Америке, Издање „Наука”, Москва 1979, стр. 3—276. Гласник ХХIX, 1980, с. 179—181. (Рецензија)
59. Малешевић М (ирослава): Етнолошке свеске I, Етнолошко друштво Србије, Београд 1978, стр. 188. Гласник ХХIX, 1980, с. 183—185. (Рецензија)
60. Малешевић М (ирослава): Етнолошке свеске II, Етнолошко друштво Србије, Београд 1980, стр. 122. Гласник ХХIX, 1980, с. 185—186. (Рецензија)
61. Младеновић О (ливера): Јубилеј часописа „Развитак”. Гласник ХХХ, 1981, с. 193—194. (Рецензија)
62. Меденица Радосав: „Бока” — Зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег Нови 1980. Гласник ХХХ, 1981, с. 194—197. (Рецензија)
63. Стојанчевић Видосава: Životni prostredi, св. 2, Брно 1974, с. 11—277. Гласник ХХVII, 1978, с. 226—230. (Рецензија)

ИСТОРИЈА ЕТНОЛОГИЈЕ И ЕТНОГРАФИЈЕ

- 1) Биографије етнолога, научних радника, истраживача и скупљача и радови о њима
64. Аранитовић Добрило: Седамдесет пет година од смрти Танасија Пејатовића (1875—1903). Гласник ХХVII, 1978, с. 169—174.

65. Васовић Милорад: Војислав Радовановић — научник, учитељ и организатор научноистраживачког рада. Гласник XXVI, 1977, с. 27—33. Резиме на енглеском.
66. Влаховић Петар: Поздрав академику Душану Недељковићу. Гласник XXVIII, 1979, с. 167—168.
67. Влаховић Петар: Осврт на животни пут и научни рад академика Милисаву Лутовца. Зборник 12, 1981, с. IX — XXIII.
68. Влаховић Петар: Рад академика др Душана Недељковића у етнологији и фолклористици. Зборник 9, 1979, с. XIII — XXX. Резиме на француском.
69. Влаховић Петар: Уз живот и дела академика Атанасија Урошевића. Зборник 11, 1981, с. IX — XXII. Резиме на француском.
70. Влаховић Петар: Уз стогодишњицу рођења Веселина Чајкановића. Гласник XXX, 1981, с. 157—165. (са сл. у текс.)
71. Вукмановић Јован: Поздрав академику Душану Недељковићу. Гласник XXVIII 1979, с. 164.
72. Вучинић — Варга Дара: Поздрав академику Душану Недељковићу. Гласник XXVIII, 1979, с. 169.
73. Дрљача Душан: Предавање професора В. П. Алексејева о Словенима. Гласник XXVII 1978, с. 196—197.
74. Букановић Мирјана: Тихомир Борбевић на конференцији мира у Паризу 1919. године. Гласник XXIX, 1980, с. 45—61. Резиме на енглеском.
75. Зечевић Слободан: Живот и дело академика Душана Недељковића. Гласник XXVIII, 1979, с. 161—163.
76. Зорић Михаило: Кочић и Цвијић, преписка и нека поређења. Гласник XXVI, 1977, с. 191—197. Резиме на немачком.
77. Јовановић Милка: Војислав С. Радовановић и његов допринос проучавању наше народне ношње. Гласник XXVI, 1977, с. 35—42. Резиме на енглеском.
78. Кнежевић Сребрица: Академик професор др Јован Туцаков (1905—1978). Гласник XXVII, 1978, с. 161—168.
79. Миљковић Александар: Радклиф-Браун и његово дело у области социјалне антропологије. Гласник XXX, 1981, с. 167—171.
80. Палчок Зоран: Уз 80. годишњицу живота и 60. годишњицу рада друга др проф. Душана Недељковића, академика и председника Савеза удружења фолклориста Југославије. Гласник XXVIII, 1979, с. 165—167.
81. Радовановић М(иљана): Јубилеј академика Душана Недељковића. Гласник XXVIII, 1979, с. 161.
82. Радовановић Миљана: Синтеза архитектонско-урбанистичких и етнолошких наука у научном делу Бранислава Којића. Зборник 10, 1980, с. 9—19. Резиме на француском.

83. Радусиновић С. Павле: Из живота и рада П. А. Ровинског (Уз шездесетогодишњицу смрти). Гласник XXVI, 1977, с. 199—208. Резиме на француском.
84. Стојковић Андрија Б.: Јован Жујовић као антрополог и етнолог. Гласник XXIX, 1980, с. 21—31. Резиме на француском.
85. Стојковић Андрија Б.: Јован Жујовић о религији и цркви. Гласник XXIX, 1980, с. 33—44. Резиме на француском.
86. Стојанчевић Видосава: Допринос прим. др Милорада Драгића етно-медицини, историји здравствене културе и здравственом просвећивању нашег народа. Зборник 13, 1981, с. IX — XXIV. (Са библиографијом). Резиме на француском.
87. Стојанчевић Видосава: Стеван Сремац о етнопсихичким карактеристикама и менталитету људи наших крајева. Гласник XXX, 1981, с. 19—40. Резиме на енглеском.
88. Трифуноски Јован: Професор Андре Јутронић (1895—1977). Гласник XXVII, 1978, с. 175—177.
89. Церовић Емилија: Јелена Шаулић, Вук и породица, Београд, Југословенска ревија, 1978, ц. 314+1 (са сликама у тексту и прилогу) 8⁰. Гласник XXVIII, 1979, с. 195—196. (Рецензија)
- 2) Етнолошке установе, институти, музеји, друштва и сл.
90. Влаховић Петар: Развој етнологије на Филозофском факултету у Београду од оснивања до другог светског рата. Гласник XXVIII, 1979, с. 9—19.
91. Драшкић Мирослав и Баришић Ранко: Постанак Хиландара и порекло његовог имена са неким етнолошким белешкама. Гласник XXX, 1981, с. 137—143. Резиме на француском.
92. Николић Десанка: Прослава 150. годишњице Матице српске 1826—1976. Гласник XXVI, 1977, с. 259—260.
93. Радовановић Миљана: Поводом тридесетогодишњице рада Етнографског института САНУ. Гласник XXVI, 1977, с. 249—254. Са преводом на француски.
94. Стојановић Зорана: Музеј афричке уметности. Гласник XXVII, 1978, с. 179—181.
95. Стојанчевић Видосава: Два значајна јубиларна скупа Народног музеја у Лесковцу 1977/78. године. Гласник XXVII, 1978, с. 191—194.
- 3) Конгреси, научни састанци, изложбе, извештаји и сл.
96. Антонић Драгомир и Дивац Зорица: Омладинска истраживачка акција „Тимок 77“ (Етнолошка програмска акција). Гласник XXVI, 1977, с. 266—269.
97. Антонић Драгомир: О покрету Младих истраживача, Гласник XXVI, 1977, с. 260—262.
98. Аранитовић Добрило: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VII Заједница основног образовања, Пријеполје, 1979, с. 262. Гласник XXIX, 1980, с. 142—144.

99. Влаховић Бреда: Etnologija in sodobna Slovenska družba. Саветовање етнолошког друштва Словеније, Брежице, јуна 1978. Гласник XXVII, 1978, с. 235—239. (Рецензија)
100. Влаховић Бреда: Састанак међународне комисије за проучавање народне културе Карпата и Балкана (МКККБ), Смоленице 1980. Гласник XXIX, 1980, с. 141—142. (Рецензија)
101. Влаховић Бреда: Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића В. Гласник XXVI, 1977, с. 264—266.
102. Дрљача Душан: Два предавања З. Соколевичеве у Београду. Гласник XXIX, с. 135—136.
103. Дрљача Душан: Два предавања професора Ј. Бурште у Београду. Гласник XXVII, 1978, с. 184—186.
104. Дрљача Душан: Друга међународна конференција о етнолошком проучавању народности. Гласник XXIX, 1980, с. 139—140.
105. Дрљача Душан: Етнографске теме на 26. фестивалу југословенског документарног и краткометражног филма, Гласник XXVIII, 1979, с. 170—172.
106. Дрљача Душан: Етнографске теме на 27. фестивалу југословенског документарног и краткометражног филма. Гласник XXIX, 1980, с. 138—139.
107. Дрљача Душан: Етнографске теме на 28. фестивалу југословенског документарног и краткометражног филма у Београду. Гласник XXX, 1981, с. 179—181.
108. Дрљача Душан: Научни скуп посвећен стогодишњици ослобођења Пирота од Турака. Гласник XXVII, 1978, с. 194—196.
109. Дрљача Душан: Петнаесто саветовање етнологa Југославије. Гласник XXVII, 1978, с. 181—184.
110. Дрљача Душан: Предавање В. И. Наулка у Београду. Гласник XXVIII, 1979, с. 172—173.
111. Дрљача Душан: Предавање професора Маргарите Бовен у Београду. Гласник XXIX, 1980, с. 136—138.
112. Дрљача Душан: Саветовање Културно наслеђе и културне манифестације у развоју туризма. Гласник XXX, 1981, с. 177—178.
113. Дрљача Душан: Саветовање о изградњи југословенског етнопарка на подручју географског центра Југославије. Гласник XXVII, 1978, с. 197—202.
114. Баповић Ласта: Занимљив резултат једне акције. Гласник XXVII, 1978, с. 241—242. (Рецензија)
115. Баповић Ласта: О симпозијуму Живот и обичаји Рома у нашој земљи. Гласник XXVI, 1977, с. 254—259.
116. Јовановић Милка: Седми сабор народног стваралаштва СР Србије. Гласник XXVII, 1978, с. 204—205.

117. Јовановић Милка: Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића VI Пријепоље 1978. године. Гласник XXVII, 1978, с. 202—203.
118. Малешевић Мирослава: Научни скуп „Жена и друштво“, Загреб 1981. године. Гласник XXX, 1981, с. 183—184.
119. Миљковић Александар: Први геронтолошки конгрес Југославије. Гласник XXVII, 1978, с. 186—190.
120. Стојанчевић Видосава: Monumenta Tutela, Ochrana Pamiatok 9, Symposium ICOMOS ČSSR 1971, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochranu prírody v Bratislave, 1976, s. 1—484. Гласник XXVII, 1978, с. 219—224. (Рецензија)
121. Стојанчевић Видосава: Premeny ľudových tradícií v súčasnosti Socialistické krajiny, Slovenská akadémia vied, Narodopisný ústav, Bratislava 1978, (стр. 1, 391). Едиција: Spisy Medzinárodného komitétu pre etnografické štúdium súčasnosti, zv. 2. Гласник XXVIII, 1979, с. 180—183. (Рецензија)

III. МЕТОДОЛОГИЈА, МЕТОДИКА, ТЕОРИЈА

122. Братић Добрила: в. бр. 233.
123. Влаховић Бреда: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — vprašalnice, Ljubljana, Izdala Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov. Гласник XXVII, 1978, с. 231—235. (Рецензија)
124. Влаховић Бреда: Pogledi na etnologijo, Pogledi 3, Ljubljana 1978, s. 454. Гласник XXVIII, 1979, с. 175—179. (Рецензија)
125. Дрљача Душан и Зечевић Слободан: Приступ етнолошком проучавању исељеништва из Србије. Зборник 12, 1981, с. 1—8. Резиме на енглеском.
126. Баповић Ласта: Завет и заклетва сличности и разлике. Гласник XXVIII, 1979, с. 59—66. Резиме на енглеском.
127. Зорић Михаило: в. бр. 76.
128. Јовановић Милка: Стално праћење промена у народној култури на селу, Етнографски институт САНУ, 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 21—26.
129. Младеновић Оливера: Око расправе Тихомира Борђевића „Српске народне игре“. Гласник XXVI, 1977, с. 175—189. Резиме на енглеском.
130. Радовановић Миљана и Николић Десанка: Закључна разматрања о резултатима проучавања промена у народној култури на селу у Србији (1971—1975). Зборник 10, 1980, с. 139—153. (Са француским преводом целокупног текста.)
131. Радовановић Миљана и Николић Десанка: в. бр. 177.
132. Радовановић Миљана: Питања топонимије у Српском етнографском зборнику. Гласник XXVII, 1978, с. 63—68. Резиме на француском.
133. Радовановић Миљана: Problèmes des changements sociaux et l'ethnologie Serbe au vingtième siècle. Editions speciales No 1, 1980, p. 7—13.

134. Радусиновић Павле С.: Боко Д. Пејовић, Друштвено-филозофски погледи у Црној Гори од почетка XIX до средине XX века, прилог проучавању теоријске мисли у Црној Гори, САНУ, посебна издања, књ. 10, Титоград 1980. Гласник XXIX, 1980, с. 169—174. (Рецензија)
135. Собисјак Валеријан: в. бр. 180.
136. Стално праћење промена у народној култури на селу (1971—1975) — упитник. Зборник 10, 1980, с. 155—180.
137. Стојанчевић Видосава: Проблеми промена и преображаја у Цвијићевим проучавањима Балканског полуострва. Гласник XXVII, 1978, с. 39—55. Резиме на енглеском.

IV АНТРОПОЛОГИЈА

138. Аранитовић Добрило: Вредан прилог антропологији, др Петар Влаховић, У вртлогу живота. Прилог историјској и етничкој антропологији. СИЗ културе, Пријепоље, 1978, стр. 205. Гласник XXVIII, 1979, с. 183—186. (Рецензија)
139. Бандић Душан: в. бр. 183.
140. Берберовић Љубомир: Поглед на историју биоантрополошких истраживања рецентног становништва Босне и Херцеговине. Гласник XXX, 1981, с. 131—136. Резиме на француском.
141. Дивац Зорица: в. бр. 185.
142. Бокић Марија: в. бр. 186.
143. Микић Живко: Бердапска серија као антрополошки модел неолитизације. Гласник XXX, 1981, с. 103—130. (са сл. и таб. у текс.). Резиме на немачком.
144. Стојанчевић Видосава: в. бр. 43.
145. Schwidetzki Ilze и Микић Живко: О антрополошком односу Илира и Трачана у праисторијском и римском периоду. Гласник XXVI, 1977, с. 151—161. Резиме на немачком.
146. Ђупурдија Бранко: Маргарет Мид, Сазревање на Самои (Психолошка студија младежи у примитивном друштву, намењена људима западне цивилизације), Просвета, Београд, 1978. с. 266. Гласник XXVIII, 1979. с. 214—216. (Рецензија)

V НАСЕЉА И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА, СТАНОВНИШТВО ДАНАС

1) Општи радови

147. Бачко Добро поље — горштаци у равници, група аутора. Посебна издања 18, 1979, с. 1—298 (са сл. у текс.). Резиме на енглеском.
148. Влаховић Петар: Етничке прилике у Србији у првом српском устанку. Гласник XXIX, 1980, с. 9—19. Резиме на француском.
149. Јовановић Милка и Јевтић Милан: Тамнава. Гласник XXVII, 1978, с. 69—80. Резиме на француском.

150. Мушовић Ејуп: Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара. Посебна издања 19, 1979, с. 1—298. Резиме на енглеском.
151. Николић Десанка: Насеље Пиносава пре 57 година према речима једног савременика. Гласник XXVIII, 1979, с. 47—57. Резиме на енглеском.
152. Николић Сима: Црна Трава. Гласник XXVIII, 1979, с. 89—97. (са сл. у текс.)
153. Рудић Вујадин Б.: Становништво Топлице. Посебна издања 17, 1978, с. 1—192. (са карт. и сл. у текс.) Резиме на француском.
154. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Лесковачко поље и Бабичка гора; Привредна, етнографска и социолошка истраживања, „Лесковачки зборник”, књ. XVIII, Лесковац, 1978, стр. 1—120. Гласник XXVIII, 1979, с. 186—187. (Рецензија)
155. Шћепановић Др Жарко: Средње Полимље и Потарје. Посебна издања 20, 1979, с. 1—274. Резиме на енглеском.

2) Етногенеза, становништво у прошлости и данас

156. Влаховић Петар: Процес исламизације у нашим крајевима — прилог проучавању. Гласник XXX, 1981, с. 51—59. Резиме на енглеском.
157. Влаховић Петар: Some ethnologic characteristics of Vallachian populations of North-Eastern Serbia. Editions speciales No 2, 1981, p. 7—13.
158. Дрљача Душан: Етнолошка грађа о становништву Брзе Паланке у последњих сто година. Зборник 11, 1981, с. 117—128. Резиме на француском.
159. Дрљача Душан: La langue regionale des Polonais en Bosnie comme l'un des elements des processus ethniques. Editions speciales No 2, 1981, p. 27—31.
160. Боквић Марија: Становништво у селима Креманске површи. Гласник XXVII, 1978, с. 113—118. Резиме на француском.
161. Колаковић Василија: О цинцарском (влашком) пореклу породице Косте Нешковића, брчанског трговца (1849—1914). Гласник XXVII, 1978, с. 119—126. Резиме на француском.
162. Лутовац Момчило: О Ромима у Црној Гори. Гласник XXVI, 1977, с. 119—138. Резиме на енглеском.
163. Мушовић Ејуп: Новопазарски Роми и њихове карактеристике. Гласник XXVII, 1978, с. 107—112. Резиме на француском.
164. Мушовић Ејуп: Пештер и његово становништво у прошлости. Гласник XXIX, 1980, с. 63—85. Резиме на енглеском. (са сл. у текс.)
165. Радовановић Миљана: Депопулација и просторно-демографске промене брдско-планинског дела општине Књажевац. Зборник 11, 1981, с. 129—137. Резиме на француском.
166. Радовановић Миљана: Les études ethnologiques des Ruthènes de Vojvodina dans les relations interethniques contemporaines. Editions speciales No 2, 1981, p. 15—19.

167. Рудић Вујадин: Демографске карактеристике становништва Раче. Зборник 11, 1981, с. 101—115. (са картом у текс.) Резиме на француском.
168. Спасовски Милена: Демографске одлике становништва Лужнице у овом веку. Зборник 11, 1981, с. 57—99 (са ск. у текс.) Резиме на француском.
169. Стојанчевић Видосава: Етнодемографске карактеристике и друштвена обичајна традиција Пирота и пиротског краја у време ослобођења од Турака (1878—1890). Гласник XXVII, 1978, с. 23—37. Резиме на енглеском.
- 3) Миграције, колонизације, емиграције
170. Влаховић Петар: *Gegenwartige Migrationsprozesse in Jugoslawien*. Editions speciales No 1, 1980, p. 15—25.
171. Дрљача Душан и Зечевић Слободан: в. бр. 125.
172. Дрљача Душан: в. бр. 57.
173. Лукић Мирослава: Исељеништво народа и народности Југославије и његове узајамне везе са домовином. Зборник 12, 1981, с. 91—94. Резиме на енглеском.
174. Мушовић Ејуп: Југословенско исељеништво у Турској. Зборник 12, 1981, с. 65—76. Резиме на енглеском.
175. Николић Десанка: *Conditions and factors which contributed to the formation of present ethnographic characteristics of mountain folk migrants in the Vojvodina region*. Editions speciales No 2, 1981, p. 21—25.
176. Равник Мојца: Проучавање словеначког исељеништва и културе. Зборник 12, 1981, с. 77—81. Резиме на енглеском.
177. Радовановић Миљана и Николић Десанка: Приступ проучавању савремених етничких процеса у колонистичком насељу Бачко Добро Поље. Гласник XXVI, 1977, с. 139—149. Резиме на француском.
178. Сеферовић Нина: Колонија херцеговачких Муслимана у Кајзерију у Палестини. Зборник 12, 1981, с. 47—64. Резиме на енглеском.
179. Sečanski Noussair Јованка: Историја миграције Југословена у Аустралију. Зборник 12, 1981, с. 35—46. Резиме на енглеском.
180. Собисјак Валеријан: Исељеништво као предмет етнолошких проучавања. Гласник XXVII, 1978, с. 9—21. Резиме на француском.
181. Стојанчевић Видосава: Интересовање М. И. Пушина за проблеме америчког усељеништва и положај југословенских исељеника у САД. Зборник 12, 1981, с. 9—34. Резиме на енглеском.
182. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Ејуп Мушовић, Санџачке миграције у XIX веку, Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића, књ. V. Пријеполје 1978, г., стр. 207—218. Гласник XXVIII, 1979, с. 187—188. (Рецензија).

4) Насеља — градска и сеоска

183. Бандић Душан: Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда. Зборник 9, 1979, с. 1—105 (са сликама и карт. у текс.) Резиме на енглеском.

184. Влаховић Петар: Балкански градови, вароши и варошице у делу академика Бранислава Којића. Гласник XXVI, 1977, с. 163—173. Резиме на енглеском.
185. Дивац Зорица: Неке етно-антрополошке карактеристике деце у селу Долово (код Панчева). Гласник XXVI, 1977, с. 59—77. Резиме на француском.
186. Боквић Марија: Неке етно-антрополошке карактеристике деце у Банатском Новом Селу (код Панчева). Гласник XXVI, 1977, с. 79—93. Резиме на француском.
187. Пецињачки Срета: Банатски дистрикти и спахилуци у 1690. години. Гласник XXX, 1981, с. 145—150. Резиме на француском.
188. Радовановић Миљана: Основне антропогеографске одлике — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 27—64. (са карт. у текс.)
189. Симоновић Борбе Р.: Проблем убикације рудника сребра и седишта нахије Железника (крај XV и прва половина XVI века). Зборник 11, 1981, с. 47—55. (са 2 карте у текс.) Резиме на француском.
190. Симоновић Борбе Р.: Топономастика равничарског властелинства са посебним освртом на поседе у околини манастира. Гласник XXIX, 1980, с. 97—112. Резиме на енглеском.

VI НАРОДНА АРХИТЕКТУРА — ГРАДСКА И СЕОСКА

191. Влаховић Бреда: Culture de l'habitation dans les conditions contemporaines en Serbie. Editions speciales No 1, 1980, p. 37—46.
192. Дрљача Душан: Václav Frolec, Lidová architektura na Moravě a ve Slezku; Врно 1974. Гласник XXVI, 1977, с. 271—272. (Рецензија)
193. Дрљача Душан: Промене у кући и становању — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 91—105.
194. Крунић Јован: Нови Пазар, о урбаној структури и архитектури старе куће. Зборник 9, 1979, с. 273—320 (са сл. и прил. у текс.). Резиме на енглеском.
195. Миљковић Александар: Једна монографска студија о Царичином Граду, Владимир Кондић и Владислав Поповић: Царичин Град, Утврђено насеље у византијском Илирику, „Галерија Српске академије наука и уметности”, Београд, 1977, стр. 427. Гласник XXVIII, 1979, с. 199—203. (Рецензија)
196. Пешић—Максимовић Надежда: Заштита споменика народне културе и стваралаштва у Србији. Гласник XXX, 1981, с. 69—86 (са сл. у текс.). Резиме на француском.
197. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Астрида Бугарски, Развој сеоске стамбене зграде у околини Дервенте од половине деветнаестог века до наших дана, Гласник Земаљског музеја БиХ у Сарајеву, свеска XXX—XXXI, Сарајево 1978, стр. 131—173. Гласник XXVIII, 1979, с. 188. (Рецензија)

198. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Бранко Максимовић, Заштита живота историјских језгара градова Југославије, Летопис Матице српске, јул—август, Нови Сад 1979, стр. 118—142. Гласник XXX, 1981, с. 192—193. (Рецензија)
199. Трифуноски Јован: Воденице и ваљавице у Струмичком крају. Гласник XXVI, 1977, с. 221—228 (са 3 фот. и 2 сл. у текс.). Резиме на енглеском.
200. Трифуноски Јован Ф.: Манастирски конаци у Скопској Црној Гори. Гласник XXIX, 1980, с. 113—124. Резиме на енглеском. (са фот. у текс.)
201. Трифуноски Јован Ф.: Хлебна пећ у селима охридско-струшке области. Гласник XXIX, 1980, с. 127—130. (са 2 сл. у текс.)

VII ПРИВРЕДА

1) Општи радови

202. Влаховић Бреда: Неке карактеристике привреде — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 73—81. (са карт. у текс.)
203. Николић Десанка: Основне одлике допунског привређивања — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 83—89.
204. Ракица Раде: Привреда, ергологија и технологија у Јању. Зборник 9, 1979, с. 107—271 (са сл. и карт. у текс.). Резиме на енглеском.

2) Земљорадња, воћарство, виноградарство, сточарство

205. Маринковић Љубица: Традиционално виноградарство и његова улога у привреди смедеревског краја. Гласник XXVIII, 1979, с. 99—129. (са сл. у текс.)
206. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Момчило С. Лутовац, Сточарство на Смиљевци у прошлости и данас, Гласник српског географског друштва, св. 57—1, Београд 1977, стр. 99—116. Гласник XVIII, 1979, с. 188—189. (Рецензија)

3) Градски и сеоски занати

207. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Братислав Владић-Крстић, Гилимарство у Босни и Херцеговини, „Гласник“ Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву серија за етнологију, св. XXXII, Сарајево 1978, стр. 225—296. Гласник XXIX, 1980, с. 156. (Рецензија)
208. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Препуљарство у гостиварском крају. Гласник XXVII, 1978, с. 127—131. Резиме на француском.

VIII ИСХРАНА

209. Антонић Драгомир: Исхрана — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 107—110.

IX НОШЊА И НАКИТ

210. Бељкашић-Хацидедић Љиљана: Утицај града на село на примјеру прихватања оријенталних елемената у сеоским ношњама средње Босне. Гласник XXIX, 1980, с. 87—96. Резиме на енглеском.

211. Вукмановић Јован: Страни утицаји у формирању народне ношње Старе Црне Горе. Гласник XXVIII, 1979, с. 131—138. Резиме на енглеском. (са сл. у текс.)
212. Дивац Зорица: Бурџица Петровић, Дубровачко оружје у XVI веку, Војни музеј, Посебна издања V, Београд, 1976, 1—306, 76 илустрованих прилога, регистар имена и ствари, резиме на енглеском. Гласник XXVI, 1977, с. 272—274. (Рецензија)
213. Дурковић-Јакшић Љубомир: Љубомир П. Ненадовић о црногорској ношњи. Гласник XXVIII, 1979, с. 139—146. (са сл. у текс.)
214. Јовановић Милка: Јасна Бјеладиновић, Српска народна ношња у Ибарском Колашину, Штавици и у околини Новог Пазара. „Гласник“ Етнографског музеја у Београду, књ. 43, Београд 1979, стр. 57—118. Гласник XXIX, 1980, с. 155—156. (Рецензија)
215. Јовановић Милка: Народна ношња — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 111—116.
216. Јовановић Милка: Ручни радови жена села Текије. Гласник XXVI, 1977, с. 262—264.
217. Јовановић Милка: Цвијић о ношњи као етничкој одредници. Гласник XXVII, 1978, с. 57—61. Резиме на француском.
218. Николић Десанка: Part taken by the turkish-traditional and european military dress in the evolution of the urban costume in Serbia in the 19th centry. Editions speciales No 1, 1980, p. 51—60.

Х ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ И ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ

1) Општи радови

219. Марјановић Милош: Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице неготинске крајине. Посебна издања 22, 1981, с. 1—184. (са сл. и карт. у текс.). Резиме на енглеском.
220. Николић Десанка: Јавне установе — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 65—72.
221. Николић Десанка: Нека запажања о специфичностима у преображавању традиционалне културе становништва Србије на примеру два сеоска насеља. Гласник XXVII, 1978, с. 81—89. Резиме на енглеском.
222. Радовановић Миљана: Проблеми друштвених промена и српска етнологија у двадесетом веку. Гласник XXVIII, 1979, с. 21—34. Резиме на француском.
223. Бупурдија Бранко: Друштвени живот на салашима у околини Суботице. Зборник 13, 1981, с. 1—41. (са карт. и сл. у текс.). Резиме на француском.

2) Брак, породица, домаћинство, сродство и сроднички односи

224. Антонић Драгомир: Прилог проучавању побратимства. Гласник XXVI, 1977, с. 43—57. Резиме на енглеском.

225. Радусиновић Павле С.: Др Видак Вујачић, Трансформација патријархалне породице у Црној Гори, Београд, Слово Љубве 1977. Гласник XXVIII, 1979, с. 192—195. (Рецензија)
226. Радусиновић Павле С.: Петар Стојановић, Побратимство као особита врста сродства у Црној Гори и Сјеверној Албанији, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. 47, ЈАЗУ, Загреб 1977, с. 291—320. Гласник XXVIII, 1979, с. 190—192. (Рецензија)
227. Стојанчевић Видосава: Problèmes des changements contemporains dans les rapports de parenté traditionnels, dans la vie familiale et le mariage aux villages de la Serbie. Editions speciales No 1, 1980, p. 27—35.
228. Стојанчевић Видосава: Савремене промене у традиционалним сродничким односима, браку, породичном и друштвеном обичајном животу — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 117—133. (са 3 ск. у текс.)
229. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Петар Стојановић, Побратимство као особита врста сродства у Црној Гори и северној Албанији, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. 47, Загреб 1977, с. 291—320. Гласник XXVII, 1978, с. 216. (Рецензија)

3) Задруга

230. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Мирко Барјактаровић, О једној савременој арбанашкој породичној задрузи, Гласник Етнографског музеја, књ. 39—40, Београд 1976, стр. 205—217. Гласник XXVI, 1976, с. 275. (Рецензија)
231. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Породичне задруге у Скопској Црној Гори. Гласник XXX, 1981, с. 151—156. Резиме на француском.

XI ОБИЧАЈИ

232. Бајић Светлана: Погребни обичаји и надгробни опоменици у Семберији. Зборник 9, 1979, с. 321—359 (са црт. у текс.). Резиме на француском.
233. Братић Добрила: Елементи за етнолошку анализу радио-порука (на примјеру честитки, жеља и поздрава Радио — Новог Пазара). Гласник XXX, 1981, с. 61—68. (са 2 схеме у текс.). Резиме на француском.
234. Влаховић Бреда: Обичај „пуштање воде“ за покојнике у Хомољу. Зборник 13, 1981, с. 65—75. (са сл. у текс.). Резиме на енглеском.
235. Влаховић Петар: Обичаји о рођењу у традиционалном и савременом животу Срба. Зборник 13, 1981, с. 57—64. Резиме на енглеском.
236. Влаховић Петар: Свадба у савременим условима живота на територији Србије. Гласник XXVII, 1978, с. 91—99. Резиме на енглеском.
237. Драшкић Радован, Арсеновић Јелена и Лекић Слађана: Друштвени обичаји у Рибничком крају. Гласник XXVI, 1977, с. 231—241.
238. Баповић Ласта: Једна забелешка о сахрањивању. Гласник XXVIII, 1979, с. 147—148.
239. Баповић Ласта: Нека питања из обичајног живота — кроз стално праћење промена у народној култури на селу 1971—1975. Зборник 10, 1980, с. 135—137.

240. Стојанчевић Видосава: в. бр. 169.
241. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Радмила Кајмаковић, Народни обичаји становништва Дервенте, Гласник Земалског музеја БиХ у Сарајеву, т. XXX — XXXI, Сарајево 1978, стр. 43—88. Гласник XXVIII, 1979, с. 109—190. (Рецензија)
242. Булафић Вукман: О орпским свадбеним обичајима у околини Новог Пазара. Гласник XXVI, 1977, с. 243—247.
243. Бупурдија Бранко: Жетвене свечаности „Дужијанца '79" — одржане у Бајмоку 14. јула 1979. године. Гласник XXIX, 1980, с. 131—134. (са сл. у текс.)

XII ПРАВНИ ОБИЧАЈИ

244. Аранитовић Добрило: Марино Зурл, Крвна освета на Косову, Август Цесарец, Загреб, 1978, стр. 305. Гласник XXIX, 1980, с. 186—189. (Рецензија)
245. Баповић Ласта: Заклетва на тлу Југославије. Посебна издања 16, 1977, с. 1—108. Резиме на енглеском.
246. Радусиновић Павле С.: Бурица Крстић, Правни обичаји код Куча, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 7, Београд 1979. Гласник XXIX, 1980, с. 174—179. (Рецензија)

XIII ДУХОВНА КУЛТУРА

1) Народни говор и просвета

247. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Аритон Поповски, Тајниот језик на мајсторите градители од Река, „Бигорски научно-културни собири", 1974—75, Скопје 1976, стр. 198—208. Гласник XXVI, с. 275—276. (Рецензија)

2) Религија, култови, митологија, празноверице

248. Братић Добрила: Хулио Каро Бароха, Вештице и њихов свет, „Младост", Београд 1979, књ. I, II. Гласник XXVIII, 1979, с. 196—199. (Рецензија)
249. Веселиновић Шуц Магдалена: Jung Károly, Az emberélet forduloi, Gombosi népszokások, Fogym, 1978., 329. Гласник XXVIII, 1979, с. 208—210. (Рецензија)
250. Влаховић Петар: Широ Кулишић, Стара словенска религија у свијету нових истраживања, посебно балканолошких, Академија наука Босне и Херцеговине (Дјела, књ. LVI, Центар за балканолошка истраживања, књ. 3. Сарајево 1979, стр. 246). Гласник XXIX, 1980, с. 151—154. (Рецензија)
251. Баповић Ласта: в. бр. 32.
252. Јовановић Бојан: Анимистичке црте у митским представама Срба. Зборник 13, 1981, с. 43—56. Резиме на француском.
253. Павловић Леонтије: Смедеревске металне змије које доносе здравље и срећу и елементи митологије. Гласник XXVIII, 1979, с. 67—88. Резиме на енглеском.

254. Трифуноски Ј(ован) Ф.: Радмила Филиповић-Фабијанчић, Веровање у куративну моћ култних гробова код Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини, „Гласник“ Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, серија Етнологија, св. ХХХІІІ, Сарајево 1979, стр. 57—84. Гласник ХХІХ, 1980, с. 154. (Рецензија)

255. Бупурдија Бранко: в. бр. 49.

256. Бупурдија Бранко: в. бр. 50.

3) Народно стваралаштво

а) Поезија

257. Веселиновић Шулиц Магдалена: Tóth Ferenc, Kalmany Lajos Nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. A Balládatok gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975. 305. Гласник ХХVІІІ, 1979, с. 207—208. (Рецензија)

258. Младеновић Оливера: Краљичка песма за којом је Вук Караџић трагао. Гласник ХХVІІ, 1978, с. 101—105. Резиме на француском

259. Народне песме и игре у околини Бујановца, група аутора. Посебна издања 21, 1980, с. 1—253 (са сл. и кинематограмима у текс.).

260. Шаулић Аница: Здравцац миришљавац, Народне песме и бајалице из Тимочке Крајине. Сакупио Љубиша Рајковић Кожељац. Зајечар 1978, 359. Гласник ХХVІІІ, 1979, с. 210—214. (Рецензија)

261. Шаулић Аница: Здравцац миришљавац, Народне песме и бајалице из Тимочке Крајине. Сакупио Љубиша Рајковић Кожељац. Зајечар 1978, стр. 359. Гласник ХХІХ, 1980, с. 159—162. (Рецензија)

б) Проза

262. Веселиновић-Шулиц Магдалена и Матијевић Лајош: Лик Краљевића Марка у приповедању савременог мабарског приповедача у Бачкој. Зборник 9, 1979, с. 361—380. Резиме на француском.

263. Веселиновић-Шулиц Магдалена: Приповетке о Краљевићу Марку у мабарском делу Подравине у новије време. Зборник 13, 1981, с. 77—88. Резиме на француском.

264. Драшкић Радован: Легенде о причањима житеља Рибничког краја. Гласник ХХVІ, 1977, с. 229—230.

265. Љубинковић Ненад: Епска легенда о Краљевићу Марку и епска легенда о Титу. Гласник ХХVІ, 1977, с. 11—25. Резиме на француском.

266. Матијевић Лајош и Веселиновић-Шулиц Магдалена: Краљ Матија по казивању савремене мабарске приповедачице у Бачкој. Зборник 13, 1981, с. 89—99. Резиме на француском.

267. Радусиновић Павле С.: Сула Радов као персонификација колективне свијести и мудрости народа. Зборник 13, 1981, с. 101—110. Резиме на француском.

в) Народне игре

268. Младеновић Оливера: в. бр. 129.

269. Младеновић Оливера): Dr Roderky Lange, Tradycyjny taniec ludowy w Polsce i jego przeobrażenia w czasie i przestrzeni, London 1978. Извод на енглеском. Гласник ХХVІІІ, 1979, с. 205—206. (Рецензија)

270. Младеновић О (ливера): Михаило Димоски, Македонски народни ора од репертоарот на ансамблот за народни игри и песни „Танец“, Скопје 1977 (штампање завршено јуна 1978), стр. 240. Извод на француском. Гласник XXVIII, 1979, с. 203—204. (Рецензија)

г) Музика и музички инструменти

271. Веселиновић-Шулц Магдалена: *Certaines caractéristiques folkloriques dues à la position limitrophe de Bačka*. Editions speciales No 2, 1981, p. 33—36.
272. Гојковић Андријана: Народни музички инструменти у делима Стевана Сремца. Гласник XXX, 1981, с. 41—50. Резиме на енглеском.

д) Ликовне уметности

273. Церовић Емилија: Коста Димитријевић, Народни уметници Југославије — Београд, Издавачко информативни центар студента, 1976, с. 1—194+2 (са цртежима и фотографијама у тексту) 8^о. Гласник XXVII, 1978, с. 246—247. (Рецензија)
274. Церовић Емилија: М. Маширевић, Самоуки ликовни уметници у Србији — Торино, Ескенази арте, 1977, с. 1—427+4 (са илустрацијама) 4^о. Гласник XXVII, 1978, с. 245—246. (Рецензија)
275. Церовић Емилија: *Contemporary trends and changes in the popular figurative art in Serbia*. Editions speciales No 1, 1980, p. 47—50.

4) Народна знања — медицина, астрономија, мере

276. Лазаревић Анђелка: Контрацепција у нашој етно-медицини и њена примена у савременој здравственој заштити. Гласник XXVIII, 1979, с. 153—160. Резиме на енглеском.
277. Лазаревић Анђелка: Хирургија и ортопедија у народној медицини код Срба. Гласник XXVI, 1977, с. 95—117. Резиме на енглеском.

XIV ЕТНОЛОГИЈА ДРУГИХ НАРОДА

278. Дрљача Душан: в. бр. 31.
279. Дрљача Душан: Народности у НР Мађарској (На разним језицима. с истим стремљењима) Будимпешта 1978. с. 98+16. Гласник XXX, 1981, с. 203—204. (Рецензија)
280. Кнежевић Сребрица: „Стари Мексиканац“ и његов значај у интеркултурној комуникацији. Гласник XXX, 1981, с. 87—102. Резиме на француском.
281. Младеновић О (ливера): *Interetnické vzťahy vo folklóre karpatskej oblasti Ethnographia carpatobalcanica*. Издала Словачка академија наука, Братислава 1980, стр. 352. Гласник XXX, 1981, с. 198—200. (Рецензија)

XV ЕТНОЛОГИЈА И ДРУГЕ НАУКЕ

282. Дрљача Душан и Влаховић Бреда: Однос словеначке етнологије према архитектонском наслеђу. Гласник XXX, 1981, с. 173—176.
283. Баповић Ласта: Сарадња етнолога и архитектата. Гласник XXIX, 1980, с. 125—126.
284. Радовановић Миљана: в. бр. 82.
285. Стојанчевић Видосава: Место и улога етнологије у интердисциплинарним проучавањима заштите човекове животне средине. Гласник XXVIII, 1979, с. 35—45.

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Андрејић Љубомир: 20
 Антонић, Драгомир: 21, 96, 97, 209, 224
 Аранитовић, Добрило: 22, 64, 98, 138, 244
 Арсеновић, Јелена: 237
 Бајић, Светлана: 232
 Бандић, Душан: 139, 183
 Баришић, Ранко: 91
 Барјактаровић, Мирко: 25
 Белькашић, Хаџидедић Љиљана: 210
 Берберовић, Љубомир: 140
 Благојевић, Обрен: 147
 Братић, Добрила: 26, 122, 233, 248
 Васић, Оливера: 259
 Васовић, Милорад: 65
 Веселиновић, Шулц Магдалена: 249, 257, 262, 263, 266, 271
 Влаховић, Бреда: 52, 53, 99, 100, 101, 123, 124, 191, 202, 234, 282
 Влаховић, Петар: 27, 28, 29, 30, 66, 67, 68, 69, 70, 90, 148, 156, 157, 170, 184, 235, 236, 250
 Вујичић, Данило: 147
 Вукмановић, Јован: 71, 211
 Вучинић-Варга, Дара: 72
 Гојковић, Андријана: 272
 Големовић, Димитрије: 259
 Дакић, Бранимир: 147
 Дедејић, Војислав: 147
 Дивац, Зорица: 96, 141, 185, 212
 Драшкић, Мирослав: 91
 Драшкић, Радован: 237, 264
 Дрљача, Душан: 31, 54, 55, 56, 57, 73, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 125, 158, 159, 171, 172, 192, 193, 278, 279, 282.
 Дурковић-Јакшић, Љубомир: 213
 Баповић, Ласта: 32, 114, 115, 126, 238, 239, 245, 251, 283
 Бокић, Марија: 142, 160, 186
 Букановић, Мирјана: 74
 Жарковић, Драгоје: 147
 Зечевић, Слободан: 75, 125, 171
 Зорић, Михаило: 76, 127
 Јевтић, Милан: 149
 Јовановић, Бојан: 252
 Јовановић, Милка: 33, 77, 116, 117, 128, 149, 214, 215, 216, 217
 Калибарда, Крсто: 147
 Кнежевић, Сребрица: 78, 280
 Ковач, Сенка: 34, 58
 Колаковић, Василија: 161
 Крунић, Јован: 194
 Лазаревић, Анђелка: 276, 277
 Лаушевић, Радојица: 147
 Лекић, Слабана: 237
 Лукић, Мирослава: 173
 Лутовац, Момчило: 162
 Љубинковић, Ненад: 265
 Малешевић, Мирослава: 35, 59, 60, 118
 Маринковић, Љубица: 205
 Марјановић, Милош: 219
 Матијевић, Јајош: 262, 266
 Меденица, Радосав: 62
 Микић, Живко: 143, 145
 Миљковић, Александар: 79, 119, 195
 Младеновић, Оливера: 61, 129, 258, 268, 269, 270, 281
 Мушовић, Ејуп: 150, 163, 164, 174
 Недељковић, Невенка: 36
 Николић, Десанка: 92, 151, 130, 131, 147, 175, 177, 203, 218, 220, 221
 Николић, Сима: 152
 Павловић, Леонтије: 37, 253
 Палчок, Зоран: 80
 Пецињачки, Срета: 187
 Пешић-Максимовић, Надежда: 196
 Равник, Мојца: 176
 Радовановић, Миљана: 81, 82, 93, 130, 131, 132, 133, 147, 165, 166, 177, 188, 222, 284
 Радусиновић, Павле: 38, 83, 134, 225, 226, 246, 267
 Ракита, Раде: 204
 Рудић, Вујадин: 153, 167
 Сеферовић, Нина: 178
 Sečanoski-Noussair Jovanka: 179
 Симоновић, Борбе: 189, 190

- Собисјак, Валеријан: 135, 180
Спасовски, Милена: 168
Станојевић, Глигор: 39
Стојановић, Зорана: 94
Стојанчевић, Видосава: 23, 40, 41, 42,
43, 63, 86, 87, 95, 120, 121, 137, 144,
169, 181, 227, 228, 240, 285
Стојковић, Андрија: 84, 85
- Трифуноски Јован: 44, 45, 46, 47,
48, 88, 154, 182, 197, 198, 199, 200,
201, 206, 207, 208, 229, 230, 231,
241, 247, 254
- Булафић, Вукман: 242
Бупурдија, Бранко: 49, 50, 146, 223,
243, 255, 256
- Церовић, Емилија: 24, 89, 273, 274,
275
Цицмил, Максим: 147
- Шалипуровић, Вукоман: 51
Шаулић, Аница: 260, 261
Шћепановић, Жарко: 155
Schwidetzki, Ilze: 145